

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “วาทกรรม ‘ครอบครัว’ ของบุคคลสาธารณะ: ศึกษากรณีครอบครัวดารา” ผู้วิจัยได้ศึกษาถึงนิยาม ความหมาย และคำจำกัดความของคำว่าครอบครัวของบุคคลสาธารณะ รวมถึงกฎเกณฑ์และวิธีการประกอบสร้างความหมายเกี่ยวกับครอบครัว และวิธีการสร้างความชอบธรรมให้แก่นิยามความหมายที่บุคคลสาธารณะเหล่านี้ได้สร้างขึ้น ในบทนี้ผู้วิจัยจะทำการทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยมีกรอบแนวคิด ทฤษฎีประกอบการศึกษาดังนี้ คือ

1. แนวคิดเกี่ยวกับครอบครัว
2. ทฤษฎีว่าด้วยการสื่อสารกับการประกอบสร้างความหมาย
3. แนวคิดเกี่ยวกับบุคคลที่มีชื่อเสียง (celebrity) และความเป็นดารา (star)

สำหรับในส่วนของงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยได้ทำการทบทวนและจำแนกออกงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเป็น 3 ประเด็นหลักคือ งานวิจัยที่เกี่ยวกับรูปแบบการสื่อสารในครอบครัว งานวิจัยที่เกี่ยวกับภาพครอบครัว และงานวิจัยที่เกี่ยวกับบุคคลมีชื่อเสียง ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

แนวคิดเกี่ยวกับครอบครัว

ความหมายของครอบครัว

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 ให้คำจำกัดความของครอบครัวไว้ว่า “ผู้ร่วมครัวเรือน คือ สามี ภรรยา และบุตร” ความหมายที่กล่าวมานี้พอจะอธิบายถึงลักษณะครอบครัวได้อย่างกว้าง ๆ ตรงตามความเข้าใจของคนธรรมดา แต่ก็เป็นความหมายที่กว้างจนต้องมีคำอธิบายประกอบด้วย ถ้ากล่าวถึง “ครอบครัว” แล้ว เราคงจะนึกภาพออกว่าหมายถึงอะไร แต่ถ้าจะให้คำจำกัดความที่รัดกุมสำหรับอธิบายว่าครอบครัวคืออะไร เราคงหาคำนิยามที่ตรงตามความเป็นจริงได้ยาก หนังสือพัฒนาการของครอบครัวเด็กฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2511 อธิบายคำว่าครอบครัวดังต่อไปนี้

ในเชิงชีววิทยา ครอบครัวหมายถึง กลุ่มคนที่เกี่ยวพันกันโดยทางสายโลหิต

ในเชิงเศรษฐกิจ ครอบครัวคือกลุ่มคนที่ใช้จ่ายร่วมกัน จากเงินบงเดียวกัน

ในเชิงสังคม ครอบครัวอาจเป็นกลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันภายในบ้านเดียวกัน อาจเกี่ยวหรือไม่เกี่ยวพันในทางสายโลหิต

ในเชิงกฎหมาย ครอบครัวคือบุคคลที่มีสายสัมพันธ์กันในทางกฎหมาย โดยการสมรส มีบุตร หรือบุตรบุญธรรม ครอบครัวเช่นนี้มีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า “ครัวเรือน” ครอบครัวเดียวกันอาจจะไม่อยู่ร่วมหลังคาเรือนเดียวกันได้ แต่ทุกคนในครอบครัวมีปฏิสัมพันธ์กัน ในบทบาทสามี ภรรยา บิดามารดากับบุตร พี่กับน้อง มีความรักกัน เอาใจใส่ต่อกัน มีจิตใจผูกพันกันเช่นนี้ เป็นต้น

ในเชิงสังคมวิทยา นักวิชาการสาขานี้ถือว่า ครอบครัวเป็นหน่วยของสังคมที่เล็กที่สุด และมีความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของหน่วยอย่างแน่นแฟ้นที่สุด ครอบครัวคือรูปแบบของการที่บุคคล 2 คน หรือกลุ่มบุคคลสร้างแบบ (pattern) หรือโครงสร้าง (structure) ของการอยู่ร่วมกันเป็นหน่วยของเครือญาติ ซึ่งเริ่มต้นด้วยชายหญิงคู่หนึ่งตกลงกันว่าจะตั้งหน่วยใหม่ขึ้นในสังคม ชายหญิงคู่นี้จะต้องดำเนินการให้ถูกต้องตามประเพณี หรือตามกฎหมายบ้านเมือง เมื่อผ่านพิธีการที่สังคมยอมรับแล้ว สังคมย่อมเคารพและสนับสนุนหน่วยสังคมที่ตั้งขึ้นใหม่ บุคคลทั้งสองที่ประกอบกันเป็นหน่วยสังคมขนาดเล็กนี้มีความผูกพันกันอย่างแน่นแฟ้น และมีความรับผิดชอบต่อกันหลายอย่าง

ในความหมายของนักจิตวิทยา ครอบครัวคือสถาบันทางสังคมแห่งแรกที่มนุษย์สร้างขึ้นจากความสัมพันธ์ที่มีต่อกัน เพื่อเป็นตัวแทนของสถาบันสังคมภายนอกที่จะปลูกฝังความเชื่อ ค่านิยม และทัศนคติกับสมาชิกของสังคมที่มีชีวิตอยู่เกิดขึ้นในครอบครัว

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า ครอบครัวคือ กลุ่มบุคคลที่มารวมกันโดยการสมรส โดยทางสายโลหิต หรือโดยการรับเลี้ยงดู มีการก่อตั้งขึ้นเป็นครอบครัว มีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันในฐานะที่เป็นสามีภรรยา เป็นพ่อและแม่ เป็นลูกชายและลูกสาว เป็นพี่เป็นน้อง โดยการรักษาวัฒนธรรมเดิม และอาจจะมีการสร้างสรรค์วัฒนธรรมใหม่เพิ่มเติมได้¹ กลุ่มคนที่มีความเกี่ยวพันกันทางสายโลหิตและกฎหมาย ที่อยู่ร่วมกันในบ้าน บ้านเดียวกันและมีปฏิสัมพันธ์กัน มีการให้ความรักและความเอาใจใส่ต่อกัน มีความปรารถนาดีต่อกัน ซึ่งความสัมพันธ์นั้นอาจจะแน่นแฟ้น มั่นคงหรือไม่กระชับ สั่นคลอน หรือร้าวฉาน แต่ยังไม่ถึงแตกแยก ก็ยังนับเป็นครอบครัวอยู่²

¹ สุพัตรา สุภาพ, สังคมวิทยา (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2522), น. 66.

² สมาคมคหเศรษฐศาสตร์แห่งประเทศไทย, ครอบครัวสัมพันธ์ (กรุงเทพมหานคร: สมาคมคหเศรษฐศาสตร์แห่งประเทศไทย ในพระบรมราชินูปถัมภ์, 2524), น. 1.

หน้าที่ของครอบครัว

ครอบครัวมีหน้าที่ในการที่จะสนองความต้องการของบุคคลทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ จนก่อให้เกิดความสุขความพึงพอใจอันเนื่องมาจากการมีสุขภาพกายและใจดี ตลอดจนมีวิถีชีวิตที่อำนวยความสะดวกให้แก่สภาพแวดล้อมทางด้านเศรษฐกิจและสังคมนั้น อันจะทำให้ครอบครัวเป็นแหล่งพื้นฐานในการสร้างคุณภาพชีวิตของบุคคลอย่างแท้จริง โดยทั่วไปครอบครัวมีหน้าที่ ดังนี้³

1. หน้าที่เชิงเศรษฐกิจ พ่อแม่มีหน้าที่หาเงินมาเลี้ยงดูบุตรให้ได้ หน้าที่เป็นอีกหน้าที่ที่มีความสำคัญของครอบครัว บุคคลในครอบครัวอยู่ในวัยทำงานจะต้องมีหน้าที่นี้ เนื่องจากปัจจัยทางเศรษฐกิจไม่ว่าจะอยู่ในรูปของตัวเงินหรือสิ่งของ เป็นปัจจัยที่จะตอบสนองความต้องการของบุคคล และเพื่อความต้องการมั่นคงทางจิตใจ ความรู้สึกว่ามีคนรัก ซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ สมาชิกในครอบครัวจะเป็นผู้ตอบสนองนั่นเอง

2. หน้าที่ในการให้สถานภาพ คือ ครอบครัวจะต้องบทบาททำหน้าที่ในการที่จะปฐมนิเทศบุตรหลานในครอบครัวของตนเอง ให้รู้จักสถานภาพของตนตามความเห็นพ้องต้องกันของสังคม ครอบครัวที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมที่แตกต่างกัน จะมีกิจกรรมหรือบทบาทของครอบครัวต่างกันด้วย เนื่องจากสถานภาพมีความหมายถึง การเปรียบเทียบตำแหน่งของบุคคลตามโครงสร้างของสังคม ดังนั้นบุคคลที่เกิดมาในครอบครัวที่มีสถานภาพแตกต่างกันจะมีกิจกรรมและหน้าที่แตกต่างกันด้วย

3. หน้าที่ในการสืบต่อสังคมของมนุษย์ ครอบครัวมีหน้าที่ที่จะต้องรับผิดชอบและมีลูกหลานสืบสกุลต่อไป

4. หน้าที่ในการอบรมให้เด็กเป็นสมาชิกที่ดีในสังคม และให้ความรู้สึกอบอุ่นปลอดภัย ถือว่าเป็นหน้าที่ ที่สำคัญที่สุดของครอบครัว เนื่องจากหน้าที่นี้ทำให้เกิดกิจกรรมต่าง ๆ ที่ครอบครัวจะทำให้เกิดบ้าน

5. หน้าที่ทางชีววิทยา ครอบครัวเป็นแหล่งสืบทอดเผ่าพันธุ์ของมนุษย์ ซึ่งหน้าที่นี้ไม่มีสถาบันใดทดแทนได้ และกระบวนการตอบสนองนี้ของครอบครัวเป็นไปโดยธรรมชาติ นอกเหนือจากความต้องการด้านกายภาพของมนุษย์ด้านอื่น ๆ นอกจากนี้ยังมีการตอบสนอง

³ พัทธี เขยจรรยา และ ประทุม ฤกษ์กลาง, “รูปแบบการสื่อสารภายในครอบครัวและการเปิดรับสื่อมวลชนของเยาวชนในเขตกรุงเทพมหานคร,” รายงานการวิจัย (กรุงเทพมหานคร: คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531), น. 9.

ความต้องการของบุคคลด้านอื่น ๆ อีก กล่าวคือ การแต่งงานมีครอบครัวมีความหมายถึงการที่บุคคล 2 คน ต่างเห็นคุณค่าซึ่งกันและกันและยินยอมพร้อมใจที่จะร่วมทุกข์ร่วมสุขช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีความปรารถนาที่จะให้กำเนิดและสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามและความเจริญก้าวหน้าให้แก่คู่ครองและบุตรสมาชิกในครอบครัวเดียวกัน

6. หน้าที่การให้ความรัก สิ่งเหล่านี้จะเป็นปัจจัยเชื่อมโยงสมาชิกทุกคนในครอบครัวให้รักใคร่ผูกพันกัน และมีจิตใจที่จะปกป้องภัยอันตรายหรือสิ่งที่จะกระทบกระเทือนต่อสวัสดิภาพทั้งทางร่างกายและทางใจ ซึ่งจะทำให้มีผลต่อการก่อให้เกิดความสุข ความพึงพอใจภายในครอบครัว

7. หน้าที่การให้ความรู้และการศึกษา โรงเรียนแห่งแรกของมนุษย์คือครอบครัว พ่อแม่จะเป็นครูคนแรกของลูก ตลอดจนการจัดการให้ลูกได้ศึกษาในระบบโรงเรียนตามฐานะและค่านิยมของครอบครัว ถือว่าเป็นการปูพื้นฐานการดำรงชีวิตให้แก่สมาชิกในครอบครัว ซึ่งเป็นปัจจัยที่ทำให้สมาชิกในครอบครัวได้มีอาชีพ บุคลิกภาพและค่านิยมที่จะสนองตอบต่อความต้องการของตนเองได้อย่างมีความสุข พึงพอใจและมีสุขภาพกายและจิตใจที่ดี

8. หน้าที่ทางศาสนา การที่ทุกครอบครัวจะต้องมีศาสนา หรือสิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจอื่น ๆ โดยทั่ว ๆ ไปแล้ว ศาสนาคือสิ่งที่เปี่ยมนามธรรม หลักของศาสนาอาจแตกต่างกันในวิธีปฏิบัติ แต่หลักที่น่าจะเหมือนกันทุกศาสนาก็คือ การสอนให้สมาชิกของศาสนาทำความดีไม่เบียดเบียนกัน และผลของการอยู่ในกรอบศาสนา จะทำให้บุคคลมีหลักในการดำเนินชีวิตที่ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่บุคคลอื่น อันมีผลทำให้บุคคลนั้นมีความสุข ความพอใจ และมีสุขภาพจิตที่ดีเป็นสมาชิกของครอบครัวที่มีคุณภาพ

9. หน้าที่ทางสันตนาการ ในการดำเนินชีวิตประจำวันของบุคคลนั้น ไม่ว่าจะอยู่ในวัยใดก็ตาม มักจะเกิดความเครียดขึ้นในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งเสมอ ความต้องการตามธรรมชาติของมนุษย์ประการหนึ่งคือ การผ่อนคลายความเครียดในรูปของสันตนาการ ซึ่งทำได้หลายรูปแบบตามความรู้ เพศ วัย ฐานะ ค่านิยม เป็นต้น การที่บุคคลมีสันตนาการเพื่อผ่อนคลายความเครียดเป็นประจำจะทำให้บุคคลมีสุขภาพจิตที่ดี มองโลกในแง่ดี มีเพื่อน อันก่อให้เกิดความแข็งแรงทางด้านร่างกายและจิตใจ มีความมั่นคงและอบอุ่นในจิตใจ มีความมั่นคงและอบอุ่นในจิตใจ มีเพื่อนซึ่งทำให้รู้สึกว่าเป็นที่รักของเพื่อนฝูง มีสภาพแวดล้อมที่นำความสุขความพอใจมาสู่บุคคลซึ่งเป็นสมาชิกของครอบครัว

ครอบครัวเป็นสถาบันสังคมที่เก่าแก่และสำคัญของมนุษย์ เป็นหน่วยของสังคมที่มีความสัมพันธ์และความร่วมมืออย่างใกล้ชิด เป็นสถาบันที่มีความคงทนที่สุด เป็นสังคมกลุ่มแรกที่เราจะต้องเผชิญตั้งแต่แรกเกิดจนเติบโตในครอบครัว⁴ สังคมต่าง ๆ ได้สร้างสถาบันครอบครัวขึ้นเพื่อให้ทำหน้าที่สำคัญหลายประการ โดยเหตุที่ครอบครัวเป็นสถาบันเก่าแก่ สังคมจึงวางหลักเกณฑ์และวิธีการเกี่ยวกับครอบครัวไว้มาก ศาสนาที่สำคัญของโลกก็มีคำสอนให้คนยึดมั่นในระบบครอบครัว กฎหมายของประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกย่อมวางกฎเกณฑ์ไว้ควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ในส่วนที่เกี่ยวกับครอบครัวไว้อย่างแน่นหนา

โครงสร้างของครอบครัว

จากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่มีความซับซ้อนและเป็นไปอย่างรวดเร็ว มีการอพยพแรงงานเข้าสู่เมืองใหญ่ สังคมไทยซึ่งแต่เดิมเป็นสังคมชนบท มีความเอื้ออาทรต่อกันมีแนวโน้มเป็นสังคมเมืองมากขึ้น โครงสร้างครอบครัวไทยมีการเปลี่ยนแปลง จากเดิมในอดีตซึ่งเคยเป็นครอบครัวขยายที่ประกอบด้วย พ่อ แม่ ลูก และเครือญาติ ครอบครัวมีขนาดใหญ่เนื่องจากในอดีตยังไม่มีความรู้ด้านการคุมกำเนิดแบบสมัยใหม่ จำนวนบุตรเฉลี่ยจึงมีประมาณ 5-6 คน มีสายใยความผูกพันต่อกันสูง แต่จากผลการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 3-7 ที่มุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหลักโดยมีนโยบายด้านการวางแผนครอบครัว เพื่อมุ่งลดอัตราการเพิ่มของประชากรในครัวเรือนและนโยบายปรับปรุงคุณภาพประชากรและการพัฒนาจิตใจ เพื่อให้มีศักยภาพและมีความพร้อมต่อการพัฒนาและแข่งขันทางเศรษฐกิจ ส่งผลต่อการพัฒนาสถาบันครอบครัวในทางอ้อม อัตราการเกิดลดลงและสมาชิกในครอบครัวมีอายุยืน มีสุขภาพอนามัยแข็งแรงและมีความสามารถในการทำงานมากขึ้น เกิดการเคลื่อนย้ายแรงงานจากภาคชนบทสู่เมืองใหญ่หรือต่างประเทศ อันส่งผลให้ครอบครัวไทยในปัจจุบันทั้งภาคชนบทและเมืองต่างได้รับผลกระทบ มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางโครงสร้างกลายเป็นครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น โดยในปี 2545 มีครอบครัวขยายเพียงร้อยละ 32.1 ครอบครัวเดี่ยวมีถึงร้อยละ 55.5 นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างของครอบครัวมีผลกระทบต่อขนาดของครอบครัว โดยส่งผลให้ครอบครัวเริ่มมีขนาดเล็กลงอย่างต่อเนื่องเหลือเพียงพ่อ แม่ และลูก หรือผู้สูงอายุกับเด็ก ขนาดของครอบครัวเริ่มเล็กลงจาก 4.3 คนต่อครัวเรือนในปี 2529 ลดลง

⁴ สุพัตรา สุภาพ, สังคมและวัฒนธรรมไทย ค่านิยม ครอบครัว ศาสนา ประเพณี, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2539), น. 35.

เป็น 3.7 และ 3.5 คนต่อครัวเรือนในปี 2542 และ 2545 ตามลำดับ ซึ่งชี้ให้เห็นว่าครอบครัวไทยปัจจุบันมีเพียงพ่อ แม่ ลูก และจำนวนลูกมีเพียง 1-3 คน⁵

ผลของการพัฒนาประเทศทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี นอกจากส่งผลกระทบต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างครอบครัวแล้ว ในขณะเดียวกันก็ส่งผลกระทบต่อรูปแบบของครอบครัวด้วย จากสภาวะการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่สลับซับซ้อนมากขึ้นทำให้รูปแบบของครอบครัวเปลี่ยนแปลงและมีหลากหลายมากขึ้นไปด้วย ดังจะเห็นได้จากความหมายของครอบครัวที่เปลี่ยนไปจากเดิมดังกล่าวข้างต้น และจากข้อมูลสำรวจภาวะการทำงานของประชากร พ.ศ. 2542-2545 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ ชี้ให้เห็นว่าครอบครัวไทยในปัจจุบันนี้ได้ประกอบด้วย พ่อ แม่ ลูก และเครือญาติดังเช่นแต่ก่อน แต่มีหลายรูปแบบ และประเด็นที่น่าสนใจคือ โครงสร้าง/สมาชิกของ “ครอบครัว” ดารา จะมีสมาชิกถึงระดับใดและรูปแบบใด

ประเภทของครอบครัว

Murdock ได้แบ่งประเภทของครอบครัวออกเป็น 2 ลักษณะ ดังนี้⁶

1. ครอบครัวเดี่ยว (Nuclear Family) เป็นครอบครัวที่ประกอบด้วยสามี ภรรยา และลูก ซึ่งอาจเป็นบุตรบุญธรรมก็ได้ เป็นครอบครัวที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดที่สุด ซึ่งสามารถพบเห็นได้ทั่วไปในสังคมปัจจุบัน ถือเป็นแก่นแท้หรือแกนหลักของครอบครัวในความหมายที่แท้จริง เพราะก่อตั้งขึ้นด้วยการที่คนต่างเพศสองคนตกลงใช้ชีวิตร่วมกัน มีความสัมพันธ์ฉันสามี-ภรรยา และสืบทอดสายโลหิตด้วยการให้กำเนิดบุตร หรือหากไม่มีบุตรโดยสายโลหิต ก็อาจจะมีการรับเลี้ยงดูผู้อื่นมาเป็นบุตรบุญธรรม ครอบครัวเดี่ยวในลักษณะเช่นนี้ จะประกอบด้วยสมาชิกที่เป็นแกนหลักของครอบครัว คือ สามี-ภรรยา หรือ พ่อ แม่ ลูก สมาชิกมีความสัมพันธ์และผูกพันกันอย่างแน่นแฟ้น มีการสืบทอดสายโลหิตเพียงทอดเดียว คือ จากพ่อ-แม่และลูก สมาชิกในครอบครัวจึงมีจำนวนไม่มากนัก มักจะพบครอบครัวประเภทนี้ในสังคมเมืองหรือสังคมสมัยใหม่ บางครั้งจึงมีการเรียก

⁵ วิชัย เทียนถาวร และคณะ, การศึกษาสภาวะครอบครัวที่มีลักษณะครอบครัวที่พึงประสงค์ของประเทศไทย (นนทบุรี: สำนักส่งเสริมสุขภาพ กรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข, 2542), น. 46.

⁶ สุพัตรา สุภาพ, สังคมและวัฒนธรรมไทย ค่านิยม ครอบครัว ศาสนา ประเพณี, น. 40.

ครอบครัวประเภทนี้ว่า ครอบครัวสมัยใหม่ หรือ Modern Family ครอบครัวเดี่ยว ส่วนใหญ่ประกอบด้วยพ่อ แม่และลูก โดยส่วนใหญ่ครอบครัวจะมีลูกจำนวน 1-3 คนเป็นอย่างมากลักษณะของครอบครัวเดี่ยวมีจำนวนเพิ่มขึ้น แต่มีขนาดเล็กลงอีก และมีลักษณะที่แตกต่างกัน

2. ครอบครัวขยาย (Extended Family) เป็นครอบครัวที่ประกอบด้วยครอบครัวเดี่ยวและญาติพี่น้อง เช่น ปู่ย่า ตายาย ลุงป้า น้าอา เป็นต้น อาจจะอยู่ภายใต้หลังคาเดียวกัน หรือเซตบ้านเดียวกันโดยอาจจะปลูกอยู่ใกล้เคียงกันก็ได้ ครอบครัวขยายที่ประกอบด้วย พ่อ แม่ ลูก ปู่ย่า ตายาย และหรือพี่น้อง ยังคงมีอยู่ในสังคมไทยแต่มีจำนวนลดลง เป็นครอบครัวที่แตกแขนงจำนวนสมาชิกออกไปจากแกนเดิมของครอบครัว คือนอกจากจะประกอบด้วยวงศาคนญาติที่อาศัยร่วมอยู่ด้วย ยังอาจหมายถึงบุคคลอื่นที่มาสมทบในภายหลังโดยนับรวมเข้าร่วมเป็นสมาชิกของครอบครัวด้วย สมาชิกที่เป็นบุคคลอื่นที่มาสมทบและนับรวมเป็นสมาชิกของครอบครัวนี้ อาจขยายจำนวนเพิ่มขึ้นด้วยการสืบทอดตามสายโลหิตรุ่นต่อรุ่น หรืออาจมาสมทบเพิ่มเติมด้วยความผูกสมัครรักใคร่ บางครั้งจึงเรียกครอบครัวประเภทนี้ว่า “ครอบครัวร่วม” หรือ Joint family ซึ่งแบ่งออกเป็นลักษณะ คือ ครอบครัวขยายที่มีความสัมพันธ์ทางสายโลหิต (Consanguinal family) ครอบครัวขยายที่มีความสัมพันธ์โดยการสมรส (Conjugal family) ครอบครัวแบบแฝง (Composite or compound family) หรือ “ครอบครัวหลายผัวหลายเมีย” (Polygamous) ครอบครัวภาวะหรือครอบครัวจำเป็น (Essential family) เป็นครอบครัวที่ฝ่ายบิดาหรือมารดาไม่อาศัยอยู่ด้วยในครัวเรือนเดียวกัน แยกไปอยู่ต่างหาก ด้วยเหตุผลความจำเป็นในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง

อย่างไรก็ดี ในงานวิจัยครั้งนี้ เราอาจจะพบปรากฏการณ์ต่อสู้เพื่อนิยามโครงสร้างของครอบครัวไปมากกว่า 2 ลักษณะนี้

ลักษณะของครอบครัวไทย

สำหรับครอบครัวของคนไทยในชนบท แต่เดิมมีลักษณะเป็นครอบครัวขยาย มีสมาชิกครอบครัวหลายช่วงอายุ อย่างน้อยมี 3 รุ่น คือ 1) รุ่นปู่ย่า ตายาย 2) รุ่นพ่อแม่ และ 3) รุ่นลูก และมีสมาชิกเป็นจำนวนมาก มีทั้งสามี ภรรยา บุตร ปู่ย่าตายาย และญาติอื่น ๆ ทำให้เกิดเป็นครอบครัวขนาดใหญ่ หรือครอบครัวขยาย เป็นครอบครัวที่มีความร่วมมือกันในกิจกรรมด้านต่าง ๆ ทั้งด้านเศรษฐกิจ การศึกษา การอบรมเลี้ยงดู การปลูกฝังจริยธรรม คุณธรรม ค่านิยม เป็นแหล่งหล่อหลอมความเป็นมนุษย์

ลักษณะของครอบครัวไทยในสังคม ให้ความรักแก่สมาชิกในครอบครัวด้านต่าง ๆ คือ ความรักและความเคารพระหว่างสามีภรรยา ความของบิดาและมารดา ความรักและความกตัญญู รู้คุณ บิดามารดาทุกคนจะยอมเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อให้ลูก ๆ ทุกคนมีความสุขและส่งเสริมลูก ๆ ให้ได้มีการศึกษาตามอัธยาศัยของตน

จากสภาวะการเปลี่ยนแปลงและวิวัฒนาการทางสังคม และภาวะทางเศรษฐกิจปัจจุบัน ทำให้ขนาดของครอบครัวเล็กลงกลายเป็นครอบครัวเดี่ยว ความผูกผันระหว่างสมาชิก ในครอบครัวเสื่อมคลายลง กล่าวคือ สมาชิกในครอบครัวต่างต้องไปประกอบธุรกิจการงานภายนอก บ้านมากขึ้น สมาชิกภายในครอบครัวมีอิสระมากขึ้น โดยหญิงชายมีสิทธิเท่าเทียมกัน⁷

อย่างไรก็ตาม ครอบครัวนับเป็นกลุ่มสังคมที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของบุคคลมาก เพราะครอบครัวเป็นกลุ่มปฐมภูมิที่มีความสัมพันธ์แน่นแฟ้นต่อกัน มีความรู้สึกขั้นพื้นฐานในการ สร้างพฤติกรรม และแบบแผนของท่าทีของแต่ละบุคคล⁸

ไม่ว่าครอบครัวจะอยู่ที่ใดของโลกหรือในระยะเวลาใด จะต้องมียุทธศาสตร์เฉพาะดังนี้⁹

1. ครอบครัวประกอบด้วยกลุ่มคนที่มีความผูกผันกันโดยการสมรส คือสามีและภรรยา โดยสายโลหิต คือ พ่อ-แม่ กับลูก หรือบางทีก็โดยการรับบุตรบุญธรรม
2. สมาชิกของครอบครัวกินอยู่ร่วมกันภายในบ้านเดียวกัน แต่ถ้าสมาชิกเหล่านี้ เกี่ยวพันกันทางสายโลหิตบ้าง ไม่เกี่ยวบ้าง แต่กินอยู่ร่วมกันในบ้านเดียวกัน ครอบครัวในลักษณะ เช่นนี้มีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า “ครัวเรือน”
3. ครอบครัวเป็นกลุ่มคนที่อยู่ร่วมกัน และต่างก็มีปฏิสัมพันธ์กันในบทบาทของสามี และภรรยา พ่อและแม่ ลูกชายและลูกสาว พี่ชายและน้องสาว ในที่นี้หมายความว่าคนเหล่านั้น นอกจากกินอยู่ร่วมกันในครัวเรือนเดียวกันแล้ว ยังมีความเกี่ยวพันกันด้วย คือต่างคนต่างมี ปฏิสัมพันธ์กัน เช่น รักกัน เอาใจกัน สั่งสอนกัน จิตใจผูกผันกัน เป็นต้น

⁷ ไพฑูรย์ เครือแก้ว, ลักษณะสังคมไทยและการพัฒนาชุมชน (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เกื้อกูล, 2506), น. 25-26.

⁸ สมพงษ์ เกษมสิน, หลักการบริหาร (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2517), น. 54-55.

⁹ เครือวัลย์ สุทธานินทร์, พัฒนาการของครอบครัวและเด็ก (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ศรีหงส์ บางขุนพรหม, 2509), น. 38.

4. ครอบครัวสร้างและรักษาไว้ซึ่งวัฒนธรรมร่วมกันสถานหนึ่ง วัฒนธรรมร่วมกันในครอบครัวได้มาจากวัฒนธรรมทั่วไปของชาติ ถ้าเป็นในสังคมที่ซับซ้อนวัฒนธรรมร่วมกัน ในครอบครัวนี้ก็จะมึลักษณะอย่างหนึ่งอย่างใดแปลกออกไป วัฒนธรรมของครอบครัวในลักษณะเช่นนี้ เกิดจากการที่สมาชิกของครอบครัวติดต่อกันอย่างใกล้ชิด เพราะฉะนั้นกระบวนแห่งพฤติกรรมก็กลมกลืนกันเป็นอย่างดี

การดำเนินชีวิตของบุคคลในช่วงใช้ชีวิตครอบครัว¹⁰

ตามแนวคิดทางสังคมวิทยา อธิบายลักษณะอุดมคติของการดำเนินชีวิตครอบครัวว่า สามีภรรยาที่มีการเตรียมพร้อมมาอย่างดี จะสามารถทำให้ชีวิตครอบครัวใหม่เริ่มต้นได้อย่างมีความสุข และการใช้ชีวิตครอบครัวของสามีภรรยา มีแนวทางในการปฏิบัติ ดังต่อไปนี้

1. การใช้ชีวิตคู่ เมื่อสามีภรรยาใช้ชีวิตครอบครัวด้วยกันแล้ว การรักษาชีวิตคู่ให้ยืนยาวและมีความสุขถือเป็นเป้าหมายสำคัญของการแต่งงาน ซึ่งต้องอาศัยความร่วมมือจากทั้งสองฝ่าย ในการสร้างบรรยากาศของความรักความอบอุ่นให้เกิดขึ้นในครอบครัว สามีภรรยาจึงควรแสดงพฤติกรรมที่ทำให้คู่สมรสรับรู้ถึงความรักที่มีต่อกัน ดังนี้

1.1 ต้องเอาใจใส่ดูแลและเอื้ออาทรต่อกัน โดยกระทำด้วยความจริงใจ และไม่มากเกินไปจนกลายเป็นการล่วงล้ำสิทธิส่วนตัวจนเกิดความรำคาญ รวมทั้งทุกคนต้องมีเวลาส่วนตัวซึ่งมีความสมดุลกันระหว่างเวลาที่มีให้คนอื่นกับเวลาที่มีให้ตัวเอง

1.2 ต้องรู้จักคนที่เรารัก ต้องรู้จักกันให้ดีและเข้าใจกันให้ดี รู้ความชอบ-ไม่ชอบต่างกันและความเหมือนกัน รู้จักนิสัยใจคอ รสนิยมต่าง ๆ เพื่อที่จะได้สามารถปรับพฤติกรรมให้สามารถตอบสนองต่อกันและกันได้

1.3 ต้องเคารพกันและกัน ให้เกียรติคู่สมรสโดยออกมาจากใจ ไม่เสแสร้ง รับผิดชอบต่อความคิดเห็นซึ่งกันและกัน และเปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็นที่ไม่ตรงกันได้

1.4 ต้องมีความรับผิดชอบ โดยยอมรับทั้งความผิดและความชอบ ไม่ต้องกลัวว่าจะเป็นภาระเสียหน้าหากตนเองเป็นฝ่ายผิด รวมทั้งมีคุณธรรมจริยธรรมในการดำเนินชีวิต

¹⁰ ประกายรัตน์ ภัทรธิดี และ กมลา แสงสีทอง, “วงจรชีวิตครอบครัวและการสร้างครอบครัว,” ใน ประมวลสาระชุดวิชาจิตวิทยาครอบครัวและครอบครัวศึกษา, หน่วยที่ 1-4 (นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2545), น. 189-246.

1.5 ต้องมีความวางใจกันและกัน ต้องมีความเชื่อถือและไว้วางใจกัน มีความซื่อสัตย์ต่อกัน เป็นที่พึ่งพิงได้ในยามที่ต้องการความช่วยเหลือหรือมีปัญหา

1.6 ต้องให้กำลังใจซึ่งกันและกัน ทั้งโดยคำพูดและการแสดงออก ไม่แสดงกิริยาซ้ำเติมหรือนิ่งเฉย เมื่อได้รับทราบปัญหาของคู่สมรส

1.7 ต้องให้อภัยกันและกัน เมื่อมีอารมณ์โกรธควรให้เวลาตนเองในการไตร่ตรองถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ไม่ถือโทษอีกฝ่ายหนึ่งหรือดวนดัดสินเรื่องราวต่าง ๆ และเมื่อเข้าใจเรื่องดีแล้ว ก็ให้อภัยกันได้

1.8 ต้องรู้จักสื่อสารให้เหมาะสม ใช้คำพูดในเชิงบวก คำพูดที่ได้ใจความถูกต้อง และรู้จักสื่อสารให้เกิดประโยชน์

1.9 ต้องใช้เวลาด้วยกันอย่างมีคุณค่าและมีคุณภาพ มีการทำกิจกรรมร่วมกัน เพื่อจะได้มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันและกัน และใช้เวลาด้วยกันให้คุ้มค่า

1.10 ต้องมีการปรับตัวตามภาวะที่เปลี่ยนแปลงของบุคคลในครอบครัว เมื่อเริ่มครอบครัวมีสมาชิกเพียง 2 คน การปรับตัวจะเกิดขึ้นระหว่างกันเท่านั้น แต่เนื่องจากครอบครัวมีการเปลี่ยนแปลงตลอดอยู่เสมอ การปรับตัวของบุคคลจึงต้องเกิดขึ้นตามไปด้วย และตามภาวะต่าง ๆ ของสมาชิกในครอบครัวที่เพิ่มขึ้น

1.11 ต้องรู้จักภาระหน้าที่ในครอบครัวและช่วยเหลือกันและกัน ควรตกลงกันในเรื่องบทบาทหน้าที่และกิจกรรมต่าง ๆ ในบ้านว่าใครรับผิดชอบเรื่องใด หรือเรื่องใดควรรับผิดชอบร่วมกัน รวมทั้งยินดีช่วยเหลืองานอื่น ๆ ในบ้านด้วยความเต็มใจ แม้บางเรื่องอาจไม่ใช่หน้าที่ของตนโดยตรงแต่ถือว่าเป็นสิ่งที่จะทำให้ครอบครัวมีความสุข

1.12 มีความใกล้ชิดทางสัมผัส ควรแสดงออกถึงความรักที่มีให้แก่กันด้วยการสัมผัสทางกายและแสดงออกจากใจจริง ทั้งนี้โดยต้องคำนึงถึงกาลเทศะและความพอเหมาะพอควร

2. การจัดการความขัดแย้งในครอบครัว ความขัดแย้งเป็นอาการที่เกิดขึ้นเมื่อพฤติกรรมของบุคคลหรือความต้องการของบุคคลหนึ่งไปรบกวนพฤติกรรมหรือความต้องการของบุคคลอีกคนหนึ่ง ความขัดแย้งในครอบครัวจึงเป็นเรื่องปกติที่เกิดขึ้นได้ทั่วไป トラバใดที่บุคคลยังต้องมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นอยู่

2.1 ที่มาของความขัดแย้งในครอบครัว ความขัดแย้งในครอบครัวมีที่มาจากหลายสาเหตุ ดังนี้

1) พฤติกรรม พฤติกรรมของคู่สมรสบางครั้งก่อให้เกิดความรู้สึกในทางลบ และก่อให้เกิดความขัดแย้งได้ หากคู่สมรสแสดงพฤติกรรมที่อีกฝ่ายหนึ่งไม่ชอบ

2) การตระหนักและการรับรู้ นอกจากพฤติกรรม สิ่งที่คุณสมรสต่างตระหนัก และรับรู้ อาจก่อให้เกิดความพึงพอใจหรือความขัดแย้งก็ได้

3) ความแตกต่างกันในด้านค่านิยม ทั้งสามีและภรรยาอาจมีค่านิยมเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ ในชีวิตไม่เหมือนกัน เนื่องมาจากประสบการณ์ที่ได้รับจากการอบรมขัดเกลาของครอบครัว หากเป็นเรื่องเล็กน้อยทั่วไปในการดำเนินชีวิตก็เป็นเรื่องที่สามารถปรับเข้าหากันได้ไม่ยาก แต่ถ้าเป็นเรื่องสำคัญ หากต่างฝ่ายต่างยึดมั่นกับความคิดของตนเองโดยไม่ยอมปรับหรือพูดคุยตกลงกันก็จะทำให้เกิดปัญหาขึ้น

4) กฎเกณฑ์ที่ไม่คงเส้นคงวา การใช้ชีวิตคู่ย่อมต้องมีกฎเกณฑ์หรือกติกาในการอยู่ร่วมกัน เพื่อช่วยให้ทั้งสองฝ่ายสามารถทำหน้าที่ของตนในครอบครัวได้อย่างราบรื่น ความขัดแย้งจะเกิดขึ้นเมื่อกฎเกณฑ์หรือกติกาที่ตกลงกันไว้แปรเปลี่ยนไปเรื่อย ๆ หรือเมื่อสามีหรือภรรยาไม่เห็นด้วยกับกติกาในครอบครัว

5) ความคลุมเครือด้านภาวะผู้นำ ในแต่ละครอบครัว สามีภรรยามักแบ่งบทบาทหน้าที่ในบ้านกัน ซึ่งถ้าต่างฝ่ายต่างเข้าใจบทบาทของตนก็จะไม่เกิดความขัดแย้ง ความชัดเจนในเรื่องภาวะผู้นำในครอบครัว จึงช่วยลดความขัดแย้งได้

6) ความกดดันจากงาน ในภาวะที่สามีหรือภรรยามีความเครียดจากงานประจำ อาจทำให้มีสภาวะทางอารมณ์เปลี่ยนไป ทำให้บรรยากาศภายในครอบครัวตึงเครียดไปด้วย หากคู่สมรสอีกฝ่ายพยายามทำความเข้าใจในสถานการณ์ดังกล่าว ช่วยระมัดระวังไม่ให้มีเรื่องในบ้านมารบกวนจิตใจ หรือคอยให้กำลังใจ ก็จะช่วยให้บรรยากาศในบ้านไม่ตึงเครียดตามไปด้วย

นอกจากสาเหตุ 6 ประการข้างต้นแล้ว ยังพบว่าเรื่องที่สร้างความขัดแย้งในครอบครัวที่สำคัญมี 5 เรื่องได้แก่ เงิน ปัญหาครอบครัว วิธีการสื่อสาร งานบ้าน และรสนิยมส่วนตัว ซึ่งเรื่องของความขัดแย้งในครอบครัวนี้ยังแปรเปลี่ยนไปตามระยะเวลาของความสัมพันธ์ในครอบครัวด้วย

3. ขั้นตอนของการจัดการกับความขัดแย้งในครอบครัว เมื่อความขัดแย้งในครอบครัวเป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ การจัดการกับความขัดแย้งอย่างสร้างสรรค์ และด้วยความร่วมมือของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องช่วยให้ความขัดแย้งที่เกิดขึ้น เป็นความขัดแย้งเพียงเล็กน้อย ไม่ถือเป็นเรื่อง

ยุ่งยาก หรือทำความเข้าใจให้กับสมาชิกในครอบครัวจนเกินไป การจัดการกับความขัดแย้งในครอบครัวสามารถใช้เทคนิคและขั้นตอนต่าง ๆ ได้ดังนี้

3.1 พูดถึงประเด็นที่เป็นปัญหา เมื่อมีข้อขัดแย้งในครอบครัว ควรมีการพูดคุยกันอย่างตรงไปตรงมาถึงปัญหาที่เกิดขึ้น สมาชิกบางส่วนใหญ่มักไม่ค่อยพูดกันตรง ๆ เพราะเกรงว่า จะทำให้ปัญหาเพิ่มมากขึ้น

3.2 มุ่งประเด็นที่พฤติกรรมใหม่ที่ต้องการ สมาชิกหรือภรรยาควรบอกให้คู่สมรสอีกฝ่ายทราบว่าตนต้องการให้อีกฝ่ายหนึ่งแสดงพฤติกรรมอย่างไรมากกว่าสิ่งที่ตนไม่ชอบ เพราะการบอกสิ่งที่ตนไม่ชอบ ไม่ต้องการ อาจจะเป็นจุดเริ่มต้นของความขัดแย้ง

3.3 พยายามเข้าใจความคิดของคู่สมรส สมาชิกหรือภรรยาอย่าคิดไปเองว่า อีกคนหนึ่ง คิดหรือรู้สึกอย่างไรในเรื่องที่เกิดขึ้น ควรใช้คำถามปลายเปิดเพื่อให้อีกฝ่ายหนึ่งแสดงความคิดเห็น หรือความรู้สึกออกมา และพยายามสรุปมุมมองของอีกฝ่ายหนึ่งอย่างตรงไปตรงมา ไม่มีอคติ เพราะสิ่งที่ต่างฝ่ายต่างคิดอาจไม่ตรงกัน เมื่อทราบความคิดอีกฝ่ายหนึ่งจะทำให้สามารถปรับตัวได้ดีขึ้น

3.4 ทำให้เกิดสถานการณ์ที่ทั้งคู่ “ชนะ-ชนะ” การทำให้สามีและภรรยาเป็นผู้ชนะทั้งคู่นี้ สมาชิกหรือภรรยาต้องช่วยกันคิดหาทางแก้ไขในเรื่องขัดแย้งกันอยู่ โดยการหาทางเลือกหลาย ๆ ทาง ที่ต่างฝ่ายต่างพอใจแล้วนำมาพูดคุยกันเพื่อหาข้อยุติที่เหมาะสม โดยทั้งสองฝ่ายได้รับประโยชน์ตามที่ตนต้องการและเป็นผู้ชนะด้วยกันทั้งคู่

3.5 ประเมินและเลือกทางเลือก หลังจากได้ทางเลือกมาหลายทางแล้ว สมาชิกหรือภรรยา ต้องช่วยกันประเมินทางเลือก และเลือกทางเลือกที่ดีที่สุดที่ช่วยแก้ไขความขัดแย้งได้

3.6 ระมัดระวังกลไกป้องกันตนเอง มนุษย์มีสัญชาตญาณของการป้องกันตนเอง เพื่อป้องกันตนเองจากความวิตกกังวล ความคับข้องใจ ความรู้สึกผิดหวังเสียใจ ในกรณีของการเกิดความขัดแย้งในครอบครัวก็เช่นกัน วิธีการที่สามีหรือภรรยา มักใช้ป้องกันตนเอง เช่น การปฏิเสธหรือหลบหนีปัญหา การอ้างเหตุผลอื่นเพื่อกลบเกลื่อนปัญหา ซึ่งกลไกเหล่านี้เป็นสิ่งที่ต้องระมัดระวังเพราะทำให้การแก้ไขความขัดแย้งเป็นไปได้ยากขึ้น

อย่างไรก็ตาม ขั้นตอนดังกล่าวจะช่วยให้สมาชิกหรือภรรยาประสบความสำเร็จในการจัดการปัญหาความขัดแย้งในครอบครัวได้ ถ้าทั้งสามีหรือภรรยาให้ความร่วมมือกันในการแก้ไขปัญหา และนอกจากนี้บางครอบครัวอาจมีวิธีแก้ไขปัญหาก็แตกต่างกันออกไป ครอบครัวที่มีพ่อหรือแม่เพียงฝ่ายเดียว หรือมีครอบครัวที่มีการสมรสใหม่

ครอบครัวที่ประกอบด้วยพ่อ แม่ ลูก นับเป็นครอบครัวที่มีองค์ประกอบครบถ้วน สมบูรณ์และเป็นสภาพครอบครัวที่คู่สมรสทั้งคู่ถือเป็นเป้าหมายในชีวิต แต่ชีวิตครอบครัวที่สุข สมบูรณ์เช่นนี้ อาจไม่ได้เกิดกับครอบครัวทุกคู่ แม้จะตั้งความมุ่งหวังไว้ก็ตาม การทะเลาะเบาะแว้ง ในเรื่องต่าง ๆ การมีความคิดที่ไม่ตรงกันเป็นเรื่องปกติธรรมดาที่เกิดขึ้นได้ในทุกครอบครัว เพราะ สมาชิกในครอบครัวมีปฏิสัมพันธ์กันและมีเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นรอบ ๆ ตัวอยู่ตลอดเวลา หาก ครอบครัวสามารถแก้ไขปัญหาดังกล่าวที่เกิดขึ้นได้ ความสัมพันธ์ที่มีต่อกันในครอบครัว โดยเฉพาะ ระหว่างสามีภรรยา ก็จะยังคงมั่นคงอยู่ แต่ถ้าเมื่อใดสามีภรรยาไม่สามารถแก้ไขปัญหาดังกล่าวที่เกิดขึ้นได้ และปล่อยให้ปัญหาลูกกลามจนทำให้ไม่สามารถอยู่ร่วมกันได้ ภาวะครอบครัวแตกแยกก็จะมาถึงในที่สุด การแตกแยกหย่าร้างของครอบครัวถือเป็นวิกฤตของชีวิตคู่ และเป็นการสูญเสียที่สำคัญใน ชีวิตของบุคคล ซึ่งการหย่าร้าง (divorce) นี้ส่งผลให้ครอบครัวนั้น ๆ มีเพียงพ่อหรือแม่เพียงฝ่าย เดียวที่อยู่กับลูก (single-parent family) ซึ่งครอบครัวประเภทนี้จึงเป็นครอบครัวที่มีลักษณะพิเศษ ไปจากครอบครัวทั่วไป

ในกรณีของครอบครัวที่มีพ่อหรือแม่เพียงฝ่ายเดียวจากการหย่าร้างกับคู่สมรสนั้น การ หย่าร้างเป็นภาวะที่ไม่มีครอบครัวใดต้องการให้เกิดขึ้น และการหย่าร้างก็ไม่ใช่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้น อย่างกะทันหัน แต่เป็นภาวะการที่มีการพัฒนาเป็นระยะ เรียกว่า วงจรชีวิตครอบครัวที่หย่าร้าง แบ่งได้เป็น 4 ระยะ คือ ระยะก่อนหย่าร้าง ระยะแยกทางกัน ระยะปรับตัว และระยะฟื้นตัว ซึ่งใน ระยะสุดท้ายเป็นระยะที่มีความยากลำบากมาก และอาจมีปัญหาทางอารมณ์เรื้อรังได้ แต่บางราย ก็สามารถผ่านพ้นระยะนี้และมีความสุขกับชีวิตได้อีกครั้งหนึ่ง การหย่าร้างมีผลกระทบด้านจิตใจ ต่อคู่สมรสและบุตรเป็นอย่างมาก อย่างไรก็ตาม บุคคลที่ผ่านการหย่าร้าง และสามารถปรับตัวได้ เร็วก็อาจพึงพอใจกับชีวิตหลังการหย่าร้าง เพราะถือเป็นการสิ้นสุดความผูกพันกับคู่สมรส และสามารถตั้งต้นชีวิตใหม่ตามที่ต้องการได้

ดังนั้น การดำเนินชีวิตของบุคคลในช่วงใช้ชีวิตครอบครัวร่วมกันนี้ ทั้งสามีภรรยาจึง ต้องปรับเปลี่ยนวิธีการในการดำเนินชีวิตของตนในหลายเรื่อง นับตั้งแต่การใช้ชีวิตคู่ที่ต้องคำนึงถึง ความรู้สึกนึกคิดและความต้องการของคู่สมรส การจัดการระบบ ระเบียบต่าง ๆ ภายในครอบครัว การแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น การเพิ่มสถานภาพของตนเองจากการเป็นสามีภรรยา มาเป็นสถานภาพ ของพ่อแม่ที่มีภารกิจในการดูแลลูกวัยต่าง ๆ รวมทั้งในระยะการใช้ชีวิตครอบครัวนี้อาจมี วิกฤตการณ์ในครอบครัวที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงภายในครอบครัว

ความสำคัญของครอบครัว¹¹

ครอบครัวนับเป็นสถาบันที่เล็กที่สุด และเป็นสถาบันพื้นฐานที่ทำหน้าที่ในการวางรากฐานให้กับสังคม ซึ่งเราสามารถจำแนกความสำคัญของครอบครัวได้ดังนี้ คือ

1. ครอบครัวเป็นเป้าหมายทางบุคลิกภาพและคุณลักษณะของสมาชิก การมีปฏิสัมพันธ์ (Interaction) ระหว่างสมาชิกในครัวเรือนเดียวกัน มีการถ่ายโอนค่านิยม ความรู้สึกนึกคิด ทักษะ ทักษะ ความเชื่อ ความศรัทธาและวัฒนธรรมการดำเนินชีวิตจากสมาชิกคนหนึ่งไปยังอีกคนหนึ่ง ตลอดจนมีการพักผ่อน สันทนาการ และการทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน รวมถึงการเป็นต้นแบบทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ โดยผู้ตัวหรือไม่รู้ตัว สิ่งแวดล้อมภายในครอบครัวไม่ว่าจะเป็นทางบวกหรือทางลบ ค่อย ๆ หล่อหลอมพื้นฐานทางบุคลิกภาพและคุณลักษณะทางด้านร่างกาย สังคม อารมณ์ และจิตใจของสมาชิกในครอบครัวในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งมีผลโดยตรงต่อการแสดงบทบาททางสังคมของสมาชิกในสถาบันอื่น ๆ ต่อไป

2. ครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานทางการศึกษาของสังคม ครอบครัวเป็นแหล่งถ่ายทอดองค์ความรู้ฝึกฝนและอบรมให้สมาชิกได้เรียนรู้ระเบียบสังคมหรือการขัดเกลาทางสังคม (Socialization) ทั้งอย่างเป็นทางการ (Formal) และไม่เป็นทางการ (Informal)

3. ครอบครัวสร้างคุณภาพชีวิต คุณลักษณะต่าง ๆ ที่บ่งชี้ถึงลักษณะของชีวิตที่มีคุณภาพข้างต้นนี้ ครอบครัวจะเป็นสถาบันที่จะเอื้ออำนวยให้เกิดขึ้นกับชีวิตของสมาชิกในครอบครัวได้

4. ครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานในการพัฒนาสังคม สถาบันที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการพัฒนาสังคมและชุมชน เช่นเดียวกับสถาบันทางสังคมอื่น ๆ วัฏจักรของการเกิด การเติบโต เข้าสู่วัยเรียน วัยทำงาน วัยแต่งงาน วัยเลี้ยงดูลูกของตนเอง วัยดูแลพ่อแม่เมื่อแก่ชราลง สอนและฝึกให้ทุกคนต้องมีบทบาทหน้าที่ในฐานะต่าง ๆ ในครอบครัว หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ การเข้าไปมีบทบาท ภาระหน้าที่ และมีความรับผิดชอบในฐานะสมาชิกของชุมชนหรือสังคมนั้น ๆ

5. ครอบครัวเป็นหน่วยวางรากฐานการปกครองในระดับต่าง ๆ ครอบครัวทำหน้าที่ปฐมนิเทศที่สำคัญที่สุดคือการให้กำเนิดเด็ก ให้การเลี้ยงดูผู้เยาว์ ให้การศึกษา สร้างคนให้รู้จักระเบียบสังคม ถ่ายทอดวัฒนธรรมให้คนรุ่นหลังรับไว้เป็นแนวทางในการดำรงชีวิตให้เหมาะสมกับสภาพสังคมของชนกลุ่มนั้น เด็กที่เกิดและเจริญเติบโตมาจากครอบครัวแบบใด ย่อมได้รับการ

¹¹ ภิญโญ ทองดี, <<http://www.human.cmu.ac.th>>, พุทธศักราช 2550.

ถ่ายทอดแนวความคิด เจตคติและพฤติกรรมต่าง ๆ ตีตมจากครอบครัวเดิมไม่มากนักน้อย และนำไปใช้ปฏิบัติในสังคมที่เขาอยู่อาศัย

สถาบันครอบครัว¹²

“ครอบครัว” เป็นสถาบันสังคมแรกเริ่มที่มีความสำคัญที่สุด เพราะเป็นสถาบัน (Institution) เป็นองค์กร (Organization) หรือ เป็นหน่วย (Unit) ทางสังคมที่เล็กที่สุด ที่มีบทบาทสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับมนุษย์ทุกคนในสังคม เป็นสถาบันแรกที่ทำหน้าที่ทางสังคมในการถ่ายทอดค่านิยม ปลูกฝังความเชื่อ สร้างเสริมทัศนคติ กำหนดบุคลิกภาพ วิธีประพฤติปฏิบัติตน รวมทั้งการสร้างบรรทัดฐานทางสังคมให้แก่สมาชิกรุ่นใหม่ ซึ่งมีผลต่อการพัฒนาสังคมและประเทศโดยรวม ครอบครัวจึงเปรียบเสมือนจักรกลขั้นแรกที่ทำหน้าที่หล่อหลอมบุคลิกภาพของบุคคลให้ เป็นไปตามที่สังคมต้องการนำไปสู่การดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข ขณะเดียวกัน ยังเป็นแหล่งให้ความช่วยเหลือ ดูแล เยียวยา บำบัด ฟื้นฟู ในยามที่ต้องเผชิญกับปัญหาวิกฤติที่มากระทบต่อวิถีการดำเนินชีวิตของสมาชิกในครอบครัวอีกด้วย และครอบครัวยังถือเป็นหน่วยเศรษฐกิจย่อยที่สุดที่มีความสำคัญสูงต่อระบบเศรษฐกิจส่วนรวม ไม่ว่าจะเป็นกระบวนการผลิต การบริโภค และการออม ที่ต้องเริ่มจากครอบครัวก่อนทั้งสิ้น รวมทั้งเป็นรากฐานการสร้างชุมชน และสังคมที่เข้มแข็งอีกด้วย

ครอบครัวก่อตั้งขึ้นด้วยสมาชิกชายและหญิงเพียงสองคน ได้ทำหน้าที่เป็นบิดา-มารดา เป็นพ่อแบบ-แม่แบบที่ถ่ายทอดและให้การศึกษาในขั้นแรกแก่สมาชิกใหม่ เป็นบ่อหลอมทางบุคลิกภาพ เป็นแหล่งที่จะเสริมสร้างพลังกายและพลังใจให้แก่สมาชิกของครอบครัวที่ออกไปแสดงบทบาทต่าง ๆ ทางสังคมในสถาบันที่เกี่ยวข้อง ครอบครัวเป็นสถาบันที่สามารถตอบสนองความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ได้ในทุกระดับ ทั้งด้านความต้องการทางด้านร่างกาย (Physiological needs) ความต้องการทางด้านจิตใจ (Psychological needs) และความต้องการทางด้านสังคม (Social needs)

อาจกล่าวได้ว่า “สถาบันครอบครัว” เป็นทุนทางสังคมที่สำคัญในการพัฒนาคน และประเทศชาติให้เจริญมั่นคงอย่างยั่งยืน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมไทยที่มีเอกลักษณ์โดดเด่นในเรื่องความเป็นครอบครัวที่เข้มแข็งมีระบบเครือญาติ และสายใยผูกพันมาช้านาน อย่างไรก็ตาม บทบาทของสถาบันครอบครัวเริ่มมีแนวโน้มอ่อนแอลง ไม่สามารถปรับตัวต่อสถานการณ์ที่

¹² ภิญญ ทองดี, <<http://www.human.cmu.ac.th>>, พฤศจิกายน 2550.

เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคมอย่างรู้เท่าทัน ทำให้เกิดความอ่อนแอ และมีผลทำให้เกิดปัญหาสังคมในรูปแบบต่าง ๆ ติดตามามากขึ้น

เกณฑ์ที่ใช้ในการวิเคราะห์ครอบครัว¹³

ตัวอย่างเกณฑ์ที่ใช้ในการวิเคราะห์เกี่ยวกับครอบครัว ที่อาจจะนำมาประยุกต์ใช้ในการศึกษา เรื่อง วาทกรรม “ครอบครัว” ของบุคคลสาธารณะ : ศิษษากรณิศรครอบครัวดารา มีดังนี้

1. การเข้าถึง (Home and Reach) บุคคลที่อยู่ภายในบ้าน จะไม่สามารถเข้าถึงโลกภายนอกได้ (Reach out) แต่สภาวะดังกล่าวเปลี่ยนแปลงไปมากเมื่อมีการนำสื่อสมัยใหม่เข้าไปในบ้าน เท่ากับเป็นการเปิดโอกาสให้คนที่อยู่แต่ภายในบ้านสามารถเข้าถึงโลกภายนอกได้อย่างเท่าเทียม หรืออาจจะมากกว่าคนที่ออกไปสู่โลกภายนอก การเปลี่ยนแปลงนี้ย่อมส่งผลกระทบต่อเรื่องอำนาจภายในครอบครัว และความสัมพันธ์ภายในครอบครัว

2. การรวมกลุ่ม (Home and hearth) ในบ้านจะมีสถานที่อยู่แห่งหนึ่งที่เป็น อาณาเขตกลาง เป็นที่รวมพบปะกันของสมาชิกในครอบครัวเพื่อการสังสรรค์ แลกเปลี่ยนข่าวสาร เป็นเวลาของครอบครัว เมื่อมีการนำสื่อเข้าไปในบ้าน สื่อได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของสถานที่ที่สมาชิกในครอบครัวจะมานั่งรวมกลุ่มเพื่อทำกิจกรรมกัน ซึ่งถือเป็นการสืบทอดวัฒนธรรม

3. บ้านกับการสร้างอัตลักษณ์ (Home and Identity) บ้านมีสถานะเป็นผู้สร้างอัตลักษณ์ให้แก่ผู้อยู่อาศัย เป็นสัญลักษณ์แสดงความหมายบ่งบอกไปถึง ผู้ที่เป็นเจ้าของ ตลอดจนการเลือกซื้อสิ่งต่าง ๆ เข้าไปประดับตกแต่งบ้าน ก็เป็นการสร้างอัตลักษณ์ของบุคคลเช่นกัน

ทฤษฎีที่ใช้ศึกษาครอบครัว¹⁴

ทฤษฎีมีบทบาทสำคัญในการเป็นแว่นส่องให้เห็นภาพของความเป็นจริงที่กำลังศึกษาอยู่ ทฤษฎีที่แตกต่างกัน ก็จะทำให้ผลการศึกษาที่แตกต่างกัน ทฤษฎีที่ใช้ศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับเรื่องครอบครัว มีหลากหลายทฤษฎี ดังนี้

¹³กาญจนา แก้วเทพ, “สื่อกับสถาบันครอบครัว,” ใน ศาสตราจารย์แห่งสื่อวัฒนธรรมศึกษา (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอ็ดดิสันเพรสโปรดักส์ จำกัด, 2544), น. 323.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 324-327.

1. ทฤษฎีหน้าที่นิยม แนวคิดพื้นฐานของทฤษฎีนี้ถือว่า ครอบครัวย่อมมีหน้าที่ มีการปรับตัว และมีปฏิสัมพันธ์กับส่วนอื่น ๆ ของสังคม โดยมีเป้าหมายหลักอยู่ที่การธำรงรักษาเสถียรภาพของระบบใหญ่ทั้งหมด โดยรวมแล้วทฤษฎีนี้มองครอบครัวในด้านบวก เนื่องจากสถาบันนี้ได้ทำหน้าที่ต่าง ๆ มากมายในด้านที่เป็นคุณประโยชน์ต่อระบบใหญ่ เมื่อเกิดมีสื่อมวลชนขึ้นมา ดูเสมือนว่าสื่อสมัยใหม่จะเข้ามาทำหน้าที่หลาย ๆ อย่างแทนครอบครัว เช่นหน้าที่การอบรมบ่มเพาะ เป็นแหล่งสนับสนุนทางจิตใจหรืออารมณ์ความรู้สึก ในโลกแห่งความเป็นจริงปัจจุบันเราจะมีประสบการณ์ทางอารมณ์ที่จำกัดมาก เพราะชีวิตประจำวันของเรามีลักษณะเป็นแบบแผนปกติ พบปะผู้คนที่คุณเคย แต่โลกแห่งโทรทัศน์ เราจะได้ประสบการณ์ทางอารมณ์ทุกประเภท สื่อมวลชนจึงเป็นแหล่งสำคัญของการสร้างประสบการณ์ทางอารมณ์ให้แก่บุคคล

2. ทฤษฎีมาร์กซิสต์ มองว่าในสังคมมีความขัดแย้งในการเอาตัวเอาเปรียบ กดขี่และครอบงำ ครอบครัวทำหน้าที่เป็นกลไกในการธำรงรักษาสภาพการเอาตัวเอาเปรียบดังกล่าวเอาไว้

3. ทฤษฎีสตรีนิยม วิเคราะห์สถาบันครอบครัวผ่านกรอบแนวคิดของระบบพ่อเป็นใหญ่ (Patriarchy) ภายในครอบครัวเป็นสถานที่ที่เพศชายจะกดขี่เพศหญิงด้วยกลไกต่าง ๆ ภายในบ้าน เริ่มตั้งแต่การแบ่งงานกันทำทางเพศ การปฏิบัติต่อเด็กหญิงและเด็กชายอย่างแตกต่างและไม่เสมอภาคกัน เท่ากับว่าครอบครัวได้ทำหน้าที่ผลิตซ้ำของอุดมการณ์ทางเพศ (Sexual ideological reproduction) อันเป็นกลไกสำคัญในการธำรงรักษาความไม่เสมอภาคทางเพศในสังคมเอาไว้ ครอบครัวในปัจจุบันเป็นครอบครัวทุนนิยม และเป็นครอบครัวแบบพ่อเป็นใหญ่ ซึ่งเป็นครอบครัวที่ไม่อำนวยความสะดวกให้แก่ทุกเพศครอบครัวอย่างเท่าเทียมกัน

4. ทฤษฎีการสื่อสาร (Communication Theory) สนใจวิเคราะห์เรื่องการสื่อสารในครอบครัว โดยมีทิศทางหลักในการศึกษาการสื่อสารระหว่างบุคคล (Interpersonal Communication) เช่น ศึกษาประเภทของการสื่อสารระหว่างบุคคล ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษากายในครอบครัวกับลักษณะบุคลิกภาพ หรือสุขภาพจิตของบุคคล โดยถือว่า การสื่อสารระหว่างบุคคลจะเป็นตัวบ่งชี้ (indicator) ของบุคลิกภาพของบุคคล เป็นต้น

5. กลุ่มยุคหลังสมัยใหม่ (postmodernism) สังคมยุคใหม่เป็นสังคมที่ไม่มีหลักแหล่งแน่นอน ดังนั้นความหมายของบ้านแบบถาวรก็ต้องเปลี่ยนแปลงไป สื่อมวลชนประเภทต่าง ๆ จะมีบทบาทอย่างมากในการสร้างสิ่งแวดล้อมด้านข่าวสารข้อมูลให้กับบุคคล สนใจนิยามของครอบครัว

ซึ่งในงานวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำทฤษฎีการสื่อสารของกลุ่มยุคหลังสมัยใหม่ (postmodernism) มาเป็นเกณฑ์ในการวิเคราะห์ในงานวิจัยชิ้นนี้ เนื่องจากทฤษฎีของกลุ่มนี้ให้ความสนใจในส่วนของนิยามความหมายของครอบครัว ซึ่งเป็นส่วนที่ผู้วิจัยต้องการการศึกษา

แนวทางการศึกษาครอบครัวจากอดีตถึงปัจจุบัน¹⁵

การศึกษาเรื่องครอบครัวที่ผ่านมาของนักวิชาการเรื่องครอบครัวจะพัฒนาไปใน 3 มิติ ตั้งแต่ยุคแรกจนถึงยุคปัจจุบันตามลำดับ ดังนี้

1. การศึกษาเชิงโครงสร้าง มองครอบครัวเชิงโครงสร้างในลักษณะของบุคคลที่เข้ามาเกี่ยวข้อง

2. การศึกษาครอบครัวเชิงบทบาทหน้าที่ ครอบครัวเป็นสถาบันที่มีหน้าที่ตอบสนองต่อความต้องการของบุคคลในเบื้องต้น เป็นเสมือนสถาบันที่เฝ้าระวังการเจริญเติบโตของคน หน้าที่ของครอบครัวในความหมายของ Berger & Berger จึงแบ่งได้ดังนี้ คือ

- ด้านเพศ
- การให้กำเนิดสมาชิกใหม่
- เป็นสถาบันแรกที่ช่วยขัดเกลาเบื้องต้น เป็นสถาบันที่ผลิตซ้ำความหมายทางวัฒนธรรมให้กับสมาชิกใหม่

- เป็นหน่วยของการผลิตทางเศรษฐกิจ
- ให้ความอบอุ่นและเป็นสถานที่พักใจ

3. การมองครอบครัวเชิงวิพากษ์ มุ่งศึกษาถึงความสัมพันธ์ของอำนาจในครอบครัว ความหมายของครอบครัว จึงผูกติดกับโครงแห่งอำนาจ 4 ประการ คือ

- ความเป็นเจ้าของ พยายามชี้ให้เห็นถึงมุมมองของสังคมแบบผู้ชายเป็นใหญ่ (patriarchal society)

- จิตวิเคราะห์ อันถือเป็นอำนาจประการที่สอง ซึ่งถือกำเนิดจากฟรอยด์ โดยฟรอยด์มองความสัมพันธ์เรื่องอำนาจในครอบครัวว่า ครอบครัวเดี่ยวจะมีโครงสร้างพ่อเป็นใหญ่ คือ พ่อมีอำนาจเหนือแม่และลูก และแม่ก็มีอำนาจเหนือลูก โดยที่ลูกจะเรียนรู้โครงสร้างอำนาจดังกล่าวผ่านพ่อและแม่ ในขณะที่ฟรอยด์มองครอบครัวในฐานะหน่วยย่อยแห่งความรักที่จะเป็น

¹⁵ กัจจกร หลุยยะพงศ์, “ครอบครัว กับความสัมพันธ์ที่ไม่มีวันแปรเปลี่ยน?”, ใน สตรีศึกษา 2 ผู้หญิงกับประเด็นต่าง ๆ (กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี, 2544), น. 134.

ผู้ผลิตมนุษย์ที่มีศักยภาพในความรักต่อไป โดยแม่จะเป็นผู้ให้ความรักแก่ลูกในระยะเริ่มต้นชีวิต และพ่อจะเป็นผู้ให้กฎเกณฑ์แก่เด็กโดยใช้อำนาจของพ่อผู้เป็นใหญ่ ความรักในสองรูปแบบจะผสมผสานให้เด็กกลายเป็นคนที่รู้จักการให้ และมีกฎเกณฑ์ ไม่ใช่แต่เป็นการเลือกความรักของแม่หรือพ่อแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง

- อำนาจรัฐ โดยส่วนใหญ่แล้วมักจะมี ความเกี่ยวพันและเชื่อมโยงกับสังคมพ่อเป็นใหญ่
- อำนาจจากสถาบันศาสนา เป็นสถาบันที่กำหนดบทบาทหน้าที่ของคนในครอบครัว

การมองครอบครัวเชิงวิพากษ์ ส่งผลให้นักวิชาการด้านต่าง ๆ เริ่มเข้ามาสนใจศึกษา เช่น การศึกษาด้วยแนวทางสตรีนิยม ซึ่งวางกรอบแนวคิดด้วยคำว่า สังคมพ่อเป็นใหญ่ ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของฟรอยด์ ที่มองเน้นในการสร้างความคิดของคนอันมาจากการเรียนรู้ในครอบครัว และ แนวคิดเรื่องทุนของมาร์กซ์ ที่เน้นความสัมพันธ์ของทรัพย์สิน การแบ่งงานกันทำในครอบครัว

การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เป็นอีกหนทางหนึ่งที่จะช่วยขยายความเข้าใจเรื่องการเปลี่ยนแปลงและมิติของมุมมองของครอบครัว โดยเป็นการมองสภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคม อันมีผลต่อครอบครัว การศึกษาต่อมาเริ่มขยายความเข้าใจความสัมพันธ์ของครอบครัวกับนโยบายของอำนาจและการครอบงำ อิทธิพลของศาสนามีผลต่อการกำหนดให้ผู้ชายเป็นใหญ่ในสังคมยุคกลางด้วย ตั้งแต่ศตวรรษที่ 16 เกิดการปฏิวัติอุตสาหกรรม เป็นตัวสร้างกระแสทุนนิยมส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครอบครัว ทำให้เกิดแนวคิดของครอบครัวใหม่ที่เข้ากันได้กับอุดมการณ์พ่อเป็นใหญ่ในสังคมให้รุนแรงมากยิ่งขึ้น เพราะอุตสาหกรรมต้องการแรงงานผู้ชายเข้าไปทำงานในโรงงาน ในเชิงโครงสร้างครอบครัวปรับสภาพจากครอบครัวขยายชั่วคราว กลายเป็นครอบครัวเดี่ยว ในเชิงบทบาทหน้าที่ เน้นการทำงานในโรงงานและบริโภค สังคมทุนนิยมอุตสาหกรรมได้สร้างชุดของอุดมการณ์ต่าง ๆ มากมาย ซึ่งเข้ากับอุดมการณ์พ่อเป็นใหญ่ได้อย่างดี และผลิตซ้ำความหมายของอุดมการณ์ดังกล่าวให้กับสังคม เช่น อุดมการณ์เรื่องเพศ ส่งผลให้เกิดการสร้างชุดของอุดมการณ์ต่าง ๆ มาสนับสนุนอีกมากมายที่คาบเกี่ยวกัน

ต่อมาเมื่อมีการศึกษาครอบครัวโดยเปลี่ยนมุมมองในการศึกษา โดยการมองภายในครอบครัวมุ่งสู่ภายนอกครอบครัว เพื่อทำความเข้าใจครอบครัว นับว่าเป็นการพลิกมิติและให้ความสำคัญกับครอบครัว โดยถือครอบครัวเป็นจุดศูนย์กลางทำให้เข้าไปในรายละเอียดของครอบครัวในมิติที่เคยถูกมองข้าม เพราะถือเป็นเรื่อง “ส่วนตัว” ใช้การศึกษาจากภายในครอบครัวเป็นตัวช่วยอธิบายขยายความครอบครัวแบบใหม่ที่จะเกิดขึ้นต่อไปในสังคม โดยจะเน้นถึงการศึกษาความสัมพันธ์ของคนในครอบครัว คือ ความสัมพันธ์ของสามีภรรยา แม่กับลูก และพ่อ

กับลูก เกิดอุดมการณ์คุณพ่อใจดี เป็นพ่อที่เริ่มเรียนรู้และให้ความสำคัญต่อลูก และดูแลลูกแบบเท่าเทียม ทำให้ลูกรักและไว้วางใจ และถือเป็นพ่อที่ดีและเป็นพ่อในอุดมคติของสังคมปัจจุบัน ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงความหมายของคำว่า พ่อ ที่ไม่ใช่ผู้ที่ไม่อยู่ในบ้านอีกต่อไป หน้าที่ของพ่อกลับกลายเป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยแม่ดูแลลูก การเปลี่ยนแปลงแนวความคิดดังกล่าวเริ่มมาตั้งแต่ทศวรรษที่ 1960-1970 ภาพของพ่อยุคใหม่ก็คือ ผู้ชายที่เอาใจใส่ดูแลลูกตั้งแต่เกิดจนโต ซึ่งแตกต่างจากยุคอดีตที่พ่อไม่ใส่ใจลูกแต่จะใช้อำนาจเพียงอย่างเดียว เป็นพ่อที่ในปัจจุบันสังคมต้องการ หลังยุคทุนนิยมอุตสาหกรรม เริ่มเกิดแนวคิด พ่อบ้าน หรือผู้ชายที่รักบ้าน (family man) และอุดมการณ์เรื่องความเป็นพ่อยุคใหม่ก็เริ่มผลิตซ้ำในสื่อต่าง ๆ

การสร้างอุดมการณ์เกี่ยวกับบ้าน/ครอบครัว

แม้ว่ามนุษย์เราจะอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวมาช้านาน แต่ทว่าในโลกตะวันตกความคิดเกี่ยวกับ “บ้าน/ครอบครัว” เพิ่งจะถูกแปรสภาพยกฐานะให้กลายเป็น “อุดมการณ์” ชนิดหนึ่ง โดยถูกสร้างขึ้นมาจากกลุ่มนักวิชาการที่เป็นนักวางแผนสังคม (social planning) ในศตวรรษที่ 18 เนื่องจากในช่วงนี้เป็นยุคที่สังคมตะวันตกเริ่มพัฒนาระบบอุตสาหกรรม และระบบการแข่งขันในระบบตลาด/ธุรกิจขึ้นมา ท่ามกลางโลกธุรกิจอุตสาหกรรมที่เสื่อมโทรมและโหดร้ายดังกล่าวนี้อเองทำให้เกิดการปรับตัวของสังคมทุนนิยมอุตสาหกรรมด้วยการสร้าง “สถานที่พิเศษเฉพาะขึ้นมา” อันเป็นเขตปลอดภัยจากโลกธุรกิจอุตสาหกรรม สถานที่นั้นก็คือ “บ้าน/ครอบครัว” นั่นเอง กระบวนการแยกสถานที่พิเศษเฉพาะนี้ ได้ใช้กลไกหลายประการ เช่น การสร้างอุดมการณ์เกี่ยวกับ “บ้าน” ขึ้นมา เช่น อีย่าเอาเรื่องในบ้านออกไปพูดนอกบ้าน เพื่อลากเส้นกันเขตแดนให้เห็นอย่างชัดเจน อุดมการณ์ บ้านคือวิมานของเรา การสร้างอุดมการณ์เกี่ยวกับบ้านนี้ดำเนินควบคู่ไปกับการสร้างอุดมการณ์ปัจเจกชนนิยม ของชนชั้นกลางขึ้นมาพร้อม ๆ กัน มีการใช้กลไกในด้านอุดมการณ์ให้บุคคลบังคับควบคุมตัวเองให้อยู่ที่บ้าน ผู้หญิงจะต้องทำบ้านให้น่าอยู่ เป็นที่เหมาะสมสำหรับการพักผ่อน มีความสุขกายสบายใจ เพื่อผู้ชายจะได้อยากกลับเข้าบ้านหลังเลิกงาน¹⁶

กลไกด้านการสร้างเงื่อนไขความเป็นจริง เช่น วางรากฐานทางอุดมการณ์เกี่ยวกับ “เขตแดน” ว่าส่วนใดเป็นที่สาธารณะ ส่วนใดเป็น “ที่ส่วนตัวของเจ้าของบ้าน”

¹⁶ กาญจนา แก้วเทพ, “สื่อกับสถาบันครอบครัว,” ใน ศาสตร์แห่งสื่อวัฒนธรรมศึกษา, น. 328.

กลไกด้านอุดมการณ์¹⁷ ที่อยู่ของผู้หญิงคือบ้าน จึงต้องมีการสร้างเครื่องมือเครื่องใช้ภายในบ้านสำหรับผู้ชาย รวมทั้งสร้างประเพณีประจำบ้าน เพื่อให้สมกับอุดมการณ์ family man ซึ่งสื่อมวลชนมีบทบาทอย่างมากในการนี้ ทั้งในรูปแบบของนิตยสาร โฆษณา ต่าง ๆ โลกภายนอกของผู้ชายเป็นโลกแห่งการทำงาน ดังนั้นต้องมีอีกด้านหนึ่งคือการพักผ่อน การแสวงหาความรื่นรมย์ในการใช้เวลาว่าง ซึ่งแต่เดิมผู้ชายมีการแสวงหาความรื่นรมย์ในการใช้เวลาว่างอยู่นอกบ้าน แต่เมื่อมีการรณรงค์ให้ผู้ชายกลับมาอยู่ในบ้านจำเป็นต้องทำให้บ้านกลายเป็นสถานที่แห่งความรื่นรมย์ที่ทดแทนสถานบันเทิงนอกบ้านให้ได้ ความหมายของบ้านสำหรับสังคมสมัยใหม่ในชนชั้นกลางจึงเปลี่ยนแปลงไป บ้านมิใช่เป็นเพียงที่อยู่อาศัยเท่านั้น แต่กลายเป็น วิถีชีวิต แบบหนึ่งที่มีการกำหนดกิจกรรมที่ถูกคาดหวังว่าจะทำในช่วงเวลาต่าง ๆ โดยสมาชิกแต่ละคนในบ้าน งานวิจัยของ Hirsch (1998) พบว่า เกือบทุกคนครอบครัวที่ทั้งพ่อแม่ออกไปทำงานบ้านเต็มเวลาบ้าง ครึ่งเวลาบ้าง ลูก ๆ ไปโรงเรียน แบบแผนการใช้ชีวิตประจำวันของครอบครัวแบบนี้ จะจัดเวลาวันเสาร์-อาทิตย์ไว้สำหรับเป็นวันของครอบครัว คือ ทุกคนจะอยู่บ้านอย่างพร้อมหน้าพร้อมตากัน มีการทำกิจกรรมหลาย ๆ อย่างร่วมกัน เพื่อสร้างความรู้สึกร่วมกันเป็นครอบครัวเดียวกันให้เกิดขึ้น

- อุดมการณ์เหย้าเรือน บังคับให้ผู้หญิงอยู่ภายใต้อำนาจของผู้ชาย ดูแลบ้านเรือนเพียงอย่างเดียว ทำให้ครอบครัวไม่ใช่แหล่งของการผลิตทางเศรษฐกิจอีกต่อไป แต่จะเป็นการผลิตความหมายทางสัญลักษณ์แทน เช่น การให้ความรักความอบอุ่นและความเข้มแข็งแก่ลูกและคนในครอบครัว

- อุดมการณ์เรื่องความรัก ถูกผลิตขึ้นให้สอดคล้องกับอุดมการณ์ต่าง ๆ ในสังคม ผู้หญิงเป็นกลุ่มเป้าหมายสำคัญในการผลิตข้อความคิดเรื่องความรักผ่านนิยาย ตำนาน และสื่อมวลชน

- อุดมการณ์ของแม่ สังคมทุนนิยมหล่อหลอมให้ผู้หญิงเชื่องและอยู่ในบ้าน ทำหน้าที่ดูแลลูก ลูกกลายเป็นแก้วตาดวงใจของพ่อแม่

- อุดมการณ์เรื่องพื้นที่และบ้าน บ้านจะอยู่ในฐานะที่ส่วนตัวของครอบครัวที่ผู้ชายจะพักผ่อนและเป็นพื้นที่ของผู้หญิงที่จะคอยปรนนิบัติสามีและเด็ก ครอบครัวจึงมีความหมายให้รู้สึกเติมเต็มส่วนที่ขาดหายไปและให้คนในบ้านรู้สึกประสบความสำเร็จ ครอบครัวจึงต้องอบอุ่น มีความสุข อันเป็นการผลิตความหมายที่สำคัญของครอบครัว เรียกการผลิตความหมายดังกล่าวว่า

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 330.

เป็นการผลิตพื้นที่มายาจินตนาการ (imagined space) ผลิตชุดความคิดบ้านแห่งความสุขให้เกิดขึ้น เพื่อให้ภาพที่ตรงกันข้ามกับโลกนอกบ้านที่โหดร้าย

สังคมทุนนิยมฯ หลังการปฏิวัติอุตสาหกรรมได้สร้างและหล่อหลอมอุดมการณ์ต่าง ๆ ตอกย้ำให้เห็นถึงมายาคติที่ชัดเจนของครอบครัวในยุคทุนนิยมอุตสาหกรรมได้เป็นอย่างดี อุดมการณ์ทั้งหมดจะดูวาดฝันสวยหรูและขัดแย้งในที่ต่อสภาพความเป็นจริงในสังคมที่มีชนชั้นที่หลากหลาย ชนชั้นสูงและชนชั้นกลางอาจจะไม่ได้รับผลกระทบมากมายนัก ซ้ำยังเป็นผู้ผลิตซ้ำและถ่ายทอดวัฒนธรรมค่านิยมทั้งหมดแก่สังคมจนได้ชื่อว่าเป็นวัฒนธรรมของชนชั้นกลาง แต่สำหรับชนชั้นล่าง โลกของมายานี้ช่างแตกต่างจากโลกของความเป็นจริง¹⁸

ภาพดังกล่าวให้ความชอบธรรมแก่กลุ่มผู้มีอำนาจในสังคมด้วยกลไก 2 ประการ¹⁹

1. การให้ความสำคัญ (Recognition) ด้วยการนำเสนอในปริมาณที่มากกว่า
2. การให้ความเคารพนับถือ (Respect) โดยการนำเสนอภาพนั้นในทางบวกหรือในทางลบ วิธีการนำเสนอภาพเช่นนี้ จะหล่อหลอมเชิงสัญลักษณ์ให้คนในสังคมสร้างภาพว่า ผู้ชายมีความรู้ความเชี่ยวชาญ ความฉลาดกว่าผู้หญิงในทุก ๆ เรื่อง เป็นการสร้างภาพตัวแทนเชิงสัญลักษณ์

โดยสรุปแล้วพบว่า ภาพของครอบครัวในสื่อต่าง ๆ ยังคงเป็นส่วนหนึ่งของความทรงจำ สื่อน่าจะเป็นตัวก่อรูปวัฒนธรรม/บรรทัดฐานที่เกี่ยวกับครอบครัวให้แก่เรา คือ สร้างความเข้าใจ อารมณ์ความรู้สึก แนวทางในการปฏิบัติในส่วนที่เกี่ยวกับครอบครัว แบบฉบับของครอบครัวที่พึงปรารถนา และการตัดสินใจว่าครอบครัวที่มีจริงของเราเป็นอย่างไร โดยส่วนมากมักจะใช้ครอบครัวที่มีอยู่ในสื่อเป็นมาตรฐานเพื่อเปรียบเทียบ

นอกจากนี้ยังพบว่า การใช้สื่อต่าง ๆ ในครอบครัวนั้น มีเป้าหมายร่วมประการหนึ่งคือการขยายขอบเขต (Extension) ของบุคคลให้กว้างออกไป อันเป็นแนวคิดที่คล้ายคลึงกับแนวคิดของ McLuhan โดยที่ Lull (1988) แบ่งขอบเขตที่จะขยายออกเป็น 3 ระดับ

- ระดับตัวบุคคล
- ระดับบ้าน ขยายเรื่องราวในบ้านให้กว้างขึ้น

¹⁸ กำจร หลุยยะพงศ์, “ครอบครัว กับความสัมพันธ์ที่ไม่มีวันแปรเปลี่ยน,” สตรีศึกษา 2 ผู้หญิงกับประเด็นต่าง ๆ, น. 154-157.

¹⁹ กาญจนา แก้วเทพ, “สื่อกับสถาบันครอบครัว,” ใน ศาสตร์แห่งสื่อวัฒนธรรมศึกษา, น. 336.

- ระดับวัฒนธรรม เป็นเรื่องนอกบ้าน

สำหรับแนวคิดเรื่องครอบครัว จะนำมาใช้เป็นกรอบอ้างอิงในส่วนของการวิเคราะห์ในเรื่องความหมายของครอบครัว ว่าบุคคลสาธารณะเหล่านี้มีภาพของครอบครัวในลักษณะใด และมีการให้นิยาม ความหมาย และคำจำกัดความของคำว่าครอบครัวของพวกเขาอย่างไร มีการสร้างแบบ หรือโครงสร้างของการอยู่ร่วมกันอย่างไร ซึ่งเป็นความหมายของคำว่าครอบครัวในแง่ของสังคมวิทยาอย่างไร แล้วกรณีที่บุคคลสองคนที่อยู่ด้วยโดยไม่ผ่านพิธีกรรม ประเพณี หรือกฎหมายตามแบบที่สังคมยอมรับหรือกำหนดเอาไว้ บุคคลเหล่านี้มีนิยาม และคำจำกัดความของครอบครัวอย่างไร และมีการสร้างแบบหรือโครงสร้างของการอยู่ร่วมกันอย่างไรบ้าง เพื่อที่จะทำให้สังคมยอมรับ เคารพ และสนับสนุนครอบครัวของเขาที่พยายามสร้างมันขึ้นมาใหม่ในสังคม สังคมได้สร้างสถาบันครอบครัวขึ้นมาเพื่อให้ทำหน้าที่สำคัญหลายประการ แต่วัตถุประสงค์หลักของแต่ละหน้าที่ก็คือ การให้ความรัก ความอบอุ่น ความมั่นคงทางชีวิตและจิตใจ ความพึงพอใจให้แก่บุคคลภายในครอบครัว แล้วหน้าที่ของครอบครัวของบุคคลสาธารณะเหล่านี้มีอะไรบ้าง เนื่องจากสถาบันครอบครัวเป็นสถาบันที่เก่าแก่และยาวนาน สังคมจึงได้สร้างหลักเกณฑ์และวิธีการต่าง ๆ เกี่ยวกับครอบครัวไว้อย่างมากมาย กฎเกณฑ์เหล่านี้มีผลต่อครอบครัวของบุคคลสาธารณะเหล่านี้ อย่างไรก็ตาม และส่งผลต่อนิยามของครอบครัว และมีวิธีการอย่างไรเพื่อกองไว้ ซึ่งเป้าหมายของหน้าที่ของครอบครัวในการให้ความรัก ความอบอุ่น ฯลฯ ของพวกเขาอย่างไร

ทฤษฎีว่าด้วยการสื่อสารและการประกอบสร้างความหมาย

ความสนใจในการศึกษาด้านความหมายนั้น มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน จึงมีการเปลี่ยนแปลงคลี่คลายทั้งกลุ่มนักวิชาการที่ศึกษา ทั้งแนวทางและวิธีวิทยาที่ใช้ศึกษา รวมทั้งประเด็นที่สนใจศึกษา ดังนั้น ความหลากหลายจึงเป็นลักษณะเด่นของกลุ่มทฤษฎีที่ว่าด้วย เนื้อหา/สาร และความหมาย ในช่วงยุคสมัยหนึ่ง สาขามนุษยศาสตร์ เช่น วรรณกรรมศึกษา จะให้ความสนใจในการวิเคราะห์ความหมายจากเนื้อหาของงานประพันธ์ต่าง ๆ ส่วนในยุคปัจจุบันนี้นับตั้งแต่ทศวรรษที่ 1970 เป็นต้นมา ความสนใจในเรื่องการศึกษาเนื้อหา/สาร และความหมาย กำลังอยู่ในความสนใจอย่างสูงสุดของวงการนิเทศศาสตร์

พัฒนาการของการศึกษาเนื้อหา/สาร และความหมาย

นับตั้งแต่ปี ค.ศ. 1980 จนถึงปัจจุบัน อาจกล่าวได้ว่า เป็นช่วงเวลาของการตื่นตัวครั้งใหญ่อีกครั้งหนึ่งของศาสตร์แห่งการสื่อสาร โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับการศึกษาเรื่องเนื้อหา/สาร และความหมาย เนื่องจากการฟื้นตัวของกระแสการศึกษาแบบมนุษยศาสตร์ และเป็นการกลับมาในแนวทางใหม่ ๆ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้การวิจัยในเรื่องการตีความเนื้อหา/สาร ได้รับความสนใจอย่างมาก โดยเฉพาะในกลุ่มนักคิดสำนักวัฒนธรรมศึกษาสายยุโรป และสตรีนิยมศึกษา

จุดเปลี่ยนที่สำคัญอีกประการก็คือ วิธีการศึกษาความหมายนั้นซึ่งแต่เดิมหยุดอยู่เพียงระดับที่นักวิจัยเป็นผู้อ่าน/ตีความ/วิเคราะห์ความหมาย ในยุคนี้ การศึกษาความหมายจะต้องก้าวไปที่จุดยืนของผู้รับสาร/ผู้ถอดรหัส (decoder) วิธีการที่ใช้จึงใช้ศึกษาวิธีการที่เรียกว่า “ชาติพันธุ์วรรณา” (Ethnography) คือ จะต้องลงไปดูผู้รับสาร/ผู้ถอดรหัสในสภาพความเป็นจริงของเขาว่ามีกระบวนการตีความหมายอย่างไร

การศึกษาเรื่องความหมายในยุคปัจจุบันซึ่งอยู่ภายใต้อิทธิพลของแนวคิดทฤษฎีกลุ่มการประกอบสร้างความเป็นจริง (Constructionism) ที่เชื่อว่า หากคนเรา “ประกอบสร้าง” (construct) สิ่งใดขึ้นมาว่า “เป็นความจริง” เขาก็จะเชื่อว่าสิ่งนั้นเป็นความจริง ดังนั้น การศึกษาในยุคปัจจุบันนี้ จึงสนใจสิ่งที่เรียกว่า “กล่องดำ” (black box) ที่อยู่ในตัวมนุษย์ ซึ่งกล่องดำนี้จะเป็นตัวควบคุมการประกอบสร้างความเป็นจริง และการให้ความหมายแก่ความเป็นจริง กล่องดำนี้ก็คือสิ่งที่เรียกว่า “วิถีคิด” ของมนุษย์นั่นเอง

การศึกษาเรื่องความหมายจากทฤษฎีแนวใหม่

จากยุคพัฒนาการการศึกษาด้านการสื่อสารที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าแต่เดิมนักภาษาศาสตร์จะศึกษาภาษาในแง่ที่ว่า ความหมายที่ปรากฏในเนื้อหา/สารนั้นก็คือ ภาพสะท้อนของความเป็นจริง ที่วางอยู่บนพื้นฐานของทฤษฎีภาพสะท้อน ซึ่งทฤษฎีนี้เชื่อว่า สื่อทุกประเภททำหน้าที่เป็น “กระจกสะท้อนให้เห็นความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในสังคม” และทฤษฎีภาพสะท้อนนี้ก็มีนำไปใช้ในการวิเคราะห์ความหมายอย่างหลากหลาย อาจสรุปได้ว่าแนวคิดของทฤษฎีภาพสะท้อนในยุคแรกคือ เนื้อหาอะไรที่พบมาก จะมีอิทธิพลต่อสังคมมาก และในเวลาเดียวกัน เนื้อหาที่พบมากก็สะท้อนย้อนกลับมาบอกว่า สังคมกำลังเป็นเช่นไรในเนื้อหานั้น แต่ในยุคหลังทฤษฎีภาพสะท้อนนั้นปรากฏว่าได้มีพัฒนาเรื่องภาพสะท้อนให้มีลักษณะซับซ้อนขึ้น ทฤษฎีเรื่องภาพ

สะท้อนของโลกที่เป็นจริงที่ปรากฏนั้นเป็นเรื่องที่อยู่ระหว่างความเป็นจริง 2 แบบ คือ ความเป็นจริงของสังคม และความเป็นจริงในสื่อ และคำถามที่พบมักจะถูกถามอยู่ตลอดเวลาก็คือ ความเป็นจริงในสื่อ นั้นบิดเบือนไปจากความเป็นจริงของสังคมมากน้อยเพียงใด

ในยุคหลังจึงเริ่มมีการใช้รากฐานทฤษฎีจากสำนักปรากฏการณ์นิยมและปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์มาใช้ในการศึกษาความหมาย ได้แก่ทฤษฎีการประกอบสร้างความเป็นจริงทางสังคม ซึ่งเกิดมาจากแนวคิดของกลุ่มนักสังคมวิทยาชาวเยอรมัน สำนักปรากฏการณ์นิยม เช่น อัลเฟรด ชูทส์ และได้รับการพัฒนาอย่างมากจากนักสังคมวิทยาอเมริกัน คือ จอร์จ เฮร์เบิร์ต มิด โดยมีแก่นความคิดหลักที่ตกผลึกอยู่ในประโยคของชูทส์ที่ว่า “โลกแห่งความเป็นจริงในชีวิตประจำวันของเราทุกคนล้วนแต่เป็นอัตวิสัยร่วม (intersubjectivity) ที่เกิดขึ้นจากการประกอบสร้าง (construct) ระหว่างความเป็นจริงที่หยิบยืมมาจากคนอื่น บวกผสมกับความเป็นจริงที่เราสร้างขึ้นมาเอง”²⁰ โดยสำนักปรากฏการณ์นิยมเชื่อว่า “ความเป็นจริง” (reality) เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น (construct) คนแต่ละกลุ่มประกอบสร้างความเป็นจริงรอบตัวที่แตกต่างกัน เนื่องจากมนุษย์ทุกคนจะมีโลกที่แวดล้อมตัวอยู่ 2 โลก คือ โลกทางกายภาพ (physical world) และโลกทางสังคมหรือโลกสัญลักษณ์ (symbolic world) การประกอบสร้างความเป็นจริงที่ต่างกัก็เกิดมาจากโลกทางสังคมที่แวดล้อมนั้นแตกต่างกัน โลกทางสังคมทำหน้าที่เป็นเสมือนซอฟต์แวร์ในเครื่องคอมพิวเตอร์ที่ทำหน้าที่ “อ่าน” ความหมายต่าง ๆ ที่ เป็นความจริงของตัวมนุษย์ โดยที่ซอฟต์แวร์เหล่านี้คือ โลกทางสังคมถูกสร้างขึ้นมาจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับบรรดาสถาบันทางสังคมรอบ ๆ ตัว ที่ทำงานอยู่ในชีวิตประจำวันของคนเรา กระบวนการสร้างโลกทางสังคมของมนุษย์เป็นไปตามทัศนะเบื้องต้นของมิดที่ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์แบบสองด้านระหว่างมนุษย์กับสังคมว่า มนุษย์เองมีส่วนทั้งถูกหล่อหลอมและในเวลาเดียวกันก็มีส่วนในการประกอบสร้างสังคมขึ้นมา ซึ่งเกิดขึ้นในระหว่างที่เรามีปฏิสัมพันธ์ (interaction) นี่คือการที่มนุษย์ได้โลกสังคมมา ซึ่งมีทั้งส่วนที่เกี่ยวข้องกับคนอื่น และส่วนที่เราตัดสินใจเอง ก่อให้เกิดการสร้างระบบความหมายร่วม (shared meaning) ซึ่งชูทส์กล่าวว่า โลกแห่งสัญลักษณ์คือ อัตวิสัยร่วมระหว่างความหมายของคนอื่น ๆ กับความหมายของตัวเอง และวิธีการนำความหมายมาจากระบบความหมายร่วม ก็คือการเข้าไปมีประสบการณ์หรือไปมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งนั้นนั่นเอง โดยที่ชูทส์ได้เสนอว่า ระบบความหมายร่วมเป็นตัวกำหนดการกระทำของคนเรา สำหรับมิดได้เสนอว่า หลังจากที่เราได้สร้าง

²⁰ กาญจนา แก้วเทพ, “การศึกษาเรื่องความหมายจากทฤษฎีแนวใหม่,” ใน เอกสารการสอนชุดปรัชญาวิทยาศาสตร์และทฤษฎีการสื่อสาร, หน่วยที่ 12 (นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2548), น. 324.

โลกทางสังคมล้อมรอบตัวเรา ผลลัพธ์ที่ได้คือ เราจะค่อย ๆ ซึมซับกฎระเบียบสังคมเข้าไปในตัวเราเอง และเราสามารถที่จะใช้ปฏิสัมพันธ์เหล่านี้ตีความโลก/รับรู้ความหมายของสิ่งต่าง ๆ รอบตัวไปโดยปริยาย ทฤษฎีการประกอบสร้างความเป็นจริงนั้นจะชูบทบาทของบุคคลในกระบวนการสร้างความหมายขึ้นมาเป็นตัวหลัก และมองความสัมพันธ์สองด้านระหว่างปัจเจกกับสังคม คือทั้งต้องปฏิบัติตามและทั้งมีอิสระที่จะตัดสินใจ

ในขณะเดียวกัน มอริส เมร์โล-พองต์ (Maurice Merleau-Ponty) เป็นนักคิดในกลุ่มปรากฏการณ์นิยมแบบคลาสสิก (Classic Phenomenology) ที่มีความสนใจ “ตรรกะวิถีคิดของมนุษย์” (human logic) โดยมองมิติด้านสังคมมากขึ้น (Social Phenomenology) และเริ่มให้ความสนใจในคุณสมบัติพิเศษบางประการของมนุษย์ คือ ความสามารถในการใช้ภาษาเพื่อให้ความหมายแก่สิ่งต่าง ๆ ของมนุษย์ ในขณะที่ความหมายต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น เพราะการใช้ภาษาของมนุษย์นั้น วิธีการใช้ภาษาของมนุษย์ก็มีลักษณะ 2 อย่างคือ

1. Spoken word คือ การที่มนุษย์ใช้ถ้อยคำ และความหมายต่าง ๆ ตามหลักที่สังคมกำหนดมาให้แล้ว ในแง่นี้มนุษย์เป็นฝ่ายรับความหมาย

2. Speaking word เป็นวิธีการใช้ภาษาที่คนที่ใช้นั้นสร้างสรรค์ความหมายขึ้นมาเอง หลักเรื่องการใช้ภาษาดังกล่าวนี้นี้ คล้ายคลึงกับแนวคิดเรื่อง Language และ Speech ของโซซูร์หรือลักษณะ 2 ด้านของภาษาที่ถูกกำหนดจากสังคม และผู้ใช้สามารถสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ของนอม ชอมสกี (Norm Chomsky)

เมร์โล-พองต์ กล่าวว่า สารของสิ่งต่าง ๆ และวิถีคิดของคนนั้น แปรเปลี่ยนไปตามบริบทของแต่ละสังคมในแต่ละช่วงยุคสมัย (contextual) และเราจะเข้าใจสารและตรรกะวิถีคิดดังกล่าว โดยศึกษาจากภาษาร่วมกัน (shared meaning/public meaning) ของกลุ่มคนนั้น ๆ

นับตั้งแต่ทศวรรษที่ 1970 เป็นต้นมา ความสนใจในการศึกษาเรื่องเนื้อหา/สาร และความหมาย ได้หันกลับคืนมาสู่ความสนใจของนักวิชาการในแทบทุกสาขาอย่างเป็นอย่างมาก โดยแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มทฤษฎี ได้แก่ กลุ่มทฤษฎีสัญวิทยา และกลุ่มทฤษฎีสายหลังโครงสร้างนิยม ซึ่งมีนักวิชาการที่โดดเด่นคือ มิเชล ฟูโกต์ ผู้ซึ่งสนใจความสัมพันธ์ระหว่างวาทกรรม/ความรู้และอำนาจ

การศึกษาความหมายจากทฤษฎีสัญวิทยา

สัญวิทยา (Semiology) หรือสัญศาสตร์ (Semiotics) เป็นศาสตร์ใหม่ที่เพิ่งได้รับการพัฒนาอย่างจริงจังในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 โดยมีนักวิชาการหลายท่าน เช่น เฟอร์ดินานด์ เดอ โซซูร์ (Ferdinand de Saussure) นักภาษาศาสตร์ชาวสวิส และชาร์ลส์ เพียร์ส (Charles Peirce) นักปรัชญาสังคมชาวอเมริกัน และปัจจุบันเป็นศาสตร์ที่กำลังได้รับความนิยมอย่างมาก

สัญวิทยา (Semiology) มาจากรากศัพท์ภาษาละติน คำว่า semio แปลว่า สัญญะ (sign) และ logy แปลว่า ศาสตร์ (science) ดังนั้น Semiology จึงแปลว่า science of sign (ศาสตร์แห่งสัญญะ) โซซูร์ ผู้วางรากฐานวิชาสัญวิทยาให้คำนิยามสั้น ๆ ของวิชาสัญวิทยาเอาไว้ว่า “สัญวิทยาเป็นศาสตร์ที่ศึกษาวิถีชีวิต (การเกิด แก่ เจ็บ ตาย) ของสัญญะภายในสังคมที่สัญญะนั้นถือกำเนิดขึ้นมา รวมทั้งแสวงหากฎที่ควบคุมอยู่เบื้องหลัง” สิ่งที่เป็น “สัญญะ” ได้จะต้องมีคุณสมบัติ ดังนี้

ประการแรก จะต้องมีลักษณะทางกายภาพ สามารถจับต้องรับรู้ได้ด้วยอวัยวะรับสัมผัส

ประการที่สอง เกิดมาจากความตั้งใจที่จะส่งสารหรือสื่อความหมายอะไรบางอย่าง

ประการที่สาม จะต้องมีความหมายมากไปกว่าตัวของมันเอง

ทุกสิ่งทุกอย่างสามารถเป็นสัญญะได้หมดหากมีคุณสมบัติ 3 ประการดังที่กล่าวมาแล้วคือ มีรูปรูปธรรม มีความหมายมากกว่าตัวเอง และผู้ใช้ต้องตระหนักว่า รูปธรรมดังกล่าวนี้เป็นสัญญะ นอกจากนี้ ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกจะสามารถเป็น “สัญญะ” ได้ หากของสิ่งนั้นถูกสร้างความหมายขึ้นมา สำหรับคำศัพท์ทางวิชาการนั้นมักใช้คำว่า “ประกอบสร้างความหมาย” (to construct) โดยผ่านกระบวนการปฏิบัติการทางสังคม (social practice) เพื่อเป็นที่รับรู้ รวมทั้งเป็นที่ยอมรับกันในบริบททางสังคม-วัฒนธรรมนั้น ๆ และเมื่อมีการประกอบสร้างความหมายแล้ว ก็จะต้องมีการรื้อถอนความหมายเดิม (deconstruct) และการสวมใส่ความหมายใหม่ลงไป (reconstruct) ได้เช่นกัน

สัญวิทยาจะศึกษาเรื่องที่เกี่ยวข้องกันอยู่ 3 เรื่อง คือ 1) ตัวสัญญะ (sign) โดยจะสนใจวิธีการที่สืบทอดความหมาย (meaning) ของสัญญะเหล่านี้ รวมทั้งวิธีการที่สัญญะเหล่านี้เข้ามาเกี่ยวพันหรือเชื่อมโยงกับผู้ใช้สัญญะ 2) รหัส/ระบบ (code/system) 3) วัฒนธรรม (culture) สัญญะเป็นผลิตรกรรรมของมนุษย์ (man-made) ดังนั้น จึงเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรม ทั้งสัญญะและรหัสจึงถูกสร้างถูกใช้และทำงานอยู่ภายใต้บริบททางวัฒนธรรมแบบหนึ่ง ๆ เท่านั้น หากเปลี่ยนบริบทไป สัญญะและรหัสนั้นก็จะเปลี่ยนแปลงความหมายไป

วิชาสัญวิทยาที่ศึกษาเรื่องความหมายของสัญญาณ มีบรรพบุรุษผู้บุกเบิกอยู่ 2 คน คือ เฟอร์ดินันด์ เดอ โซซูร์ และ ชาร์ลส์ เพิร์ซ จุดร่วมของนักคิดทั้งสองคนคือ ทั้งสองล้วนสนใจกระบวนการที่ตัวหมายหนึ่งสามารถสร้างความหมายขึ้นมาในห้วงความคิดของผู้ใช้สัญญาณ โดยเพิร์ซให้ความสนใจกับความสัมพันธ์ระหว่างตัวสัญญาณกับวัตถุจริงที่เป็นตัวแทน ขณะที่โซซูร์สนใจกับความสัมพันธ์ระหว่างตัวหมาย/รูปสัญญาณ กับตัวหมายถึง/ความหมายของสัญญาณ โซซูร์มองว่าภาษา คือ “ระบบของสัญญาณแบบหนึ่ง” โดยได้ศึกษาคุณสมบัติของตัวหมาย/รูปสัญญาณดังนี้

1. ลักษณะส่วนตัว/ส่วนรวมของสัญญาณ (private/public) สัญญาณทุกอย่างจะประกอบด้วย 2 มิติเสมอ มิติหนึ่งคือ มิติที่เป็นส่วนรวม ซึ่งเราเรียกว่า Language และมิติที่เป็นส่วนตัวซึ่งเรียกว่า Speech โซซูร์²¹ เสนอให้แยกแยะระหว่างสิ่งที่เรียกว่า “ภาษา” (langue) กับ “การพูด/การใช้ภาษา” (parole) ออกจากกัน การใช้ภาษาจึงจำเป็นต้องมีสองด้านพร้อมกัน ๆ คือ ด้านสังคม ซึ่งเป็นเรื่องของระบบ ระเบียบ กฎเกณฑ์ของภาษา และด้านส่วนตัว ซึ่งหมายถึงผู้ใช้ภาษา โซซูร์เห็นว่า ควรให้ความสนใจศึกษาภาษามากกว่าการพูดการใช้ภาษา การแยกภาษาออกจากการพูด/การใช้ภาษาก็เท่ากับเป็นการแยกเรื่องของสังคมกับเรื่องส่วนตัวออกจากกัน ภาษาเป็นเรื่องของสังคม ในขณะที่การพูด/การใช้ภาษาเป็นเรื่องของบุคคล

2. การเปรียบเทียบกับคู่ตรงกันข้าม (binary opposition) สัญญาณตัวย่อยตัวหนึ่ง จะยังไม่มีควาหมายในตัวเองจนกว่าจะไปวางเทียบอยู่กับสัญญาณย่อยตัวอื่น ๆ วิธีการที่จะสร้างความหมายได้อย่างชัดเจนและง่ายดายที่สุด จึงมีการใช้กระบวนการสร้างความหมายจากการเปรียบเทียบคู่ตรงข้าม

3. การเปรียบเทียบสัญญาณย่อยกับสัญญาณอื่น ๆ ในโครงสร้างรวมทั้งหมด

4. การเข้าใจความหมายของสัญญาณย่อย ๆ เมื่อพิจารณาร่วมกับโครงสร้างทั้งหมด
การจัดประเภทของความหมาย 2 แบบ คือ

1. ความหมายโดยอรรถ/ความหมายโดยนัยประหวัด

1.1 ความหมายโดยอรรถ (Denotative meaning) คือความหมายโดยตรง เป็นตัวหมายถึง (signified) ที่ถูกประกอบสร้างขึ้นมาอย่างภาววิสัย (objective) เป็นความหมายที่เข้าใจตรงกันเป็นส่วนใหญ่ และเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป

²¹ โซยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, สัญวิทยา โครงสร้างนิยม หลังโครงสร้างนิยม กับ การศึกษารัฐศาสตร์ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิภาษา, 2545), น. 11-17.

1.2 ความหมายโดยนัยประหวัด (Connotative meaning) คือความหมายแฝง ถูกประกอบขึ้นมาอย่างเป็นอัตวิสัย (subjective)

2. Metaphor/Metonymy

2.1 Metaphor เป็นการถ่ายโอนความหมายโดยเลือกเอาสัญลักษณ์ 2 ตัวมาวางเข้าคู่กัน โดยที่สัญลักษณ์หนึ่งมีความหมายที่รับรู้กันอยู่แล้ว อีกสัญลักษณ์หนึ่งยัง 모르ความหมาย หลังจากที่มีการนำมาเข้าคู่กันแล้ว ความหมายจากสัญลักษณ์ตัวแรกจะถูกถ่ายโอนมายังสัญลักษณ์ตัวหลังได้

2.2 Metonymy คือ การถ่ายโอนความหมายจากสัญลักษณ์แรกไปสู่สัญลักษณ์ที่สอง เป็นถ่ายทอดความหมายระหว่างสัญลักษณ์ที่อยู่ในชุดเดียวกัน เป็นการเลือกเอาส่วนย่อยส่วนหนึ่ง (part) มาแทนแทนความหมายของส่วนรวมทั้งหมด (whole)

จากการศึกษาความหมายจากทฤษฎีสัญวิทยา จะนำมาใช้เป็นกรอบอ้างอิงในส่วนของการประกอบสร้างความหมาย (to construct) ของคำว่า “ครอบครัว” ของบุคคลสาธารณะว่ามี การประกอบสร้างความหมายเหล่านี้อย่างไร และผ่านปฏิบัติการทางสังคมอย่างไรเพื่อให้เป็นที่ยอมรับ และรับรู้กันในบริบททางสังคมและวัฒนธรรม และสำหรับในกรณีที่ไม่ได้รับการยอมรับทางสังคมและวัฒนธรรม บุคคลเหล่านี้มีการประกอบสร้างความหมายของคำว่าครอบครัวอย่างไร และผ่านกระบวนการปฏิบัติการทางสังคมเช่นไร เพื่อให้เกิดการยอมรับโดยสาธารณชน

มายาคติ: โรลิ่งด์ บาร์ตส์

การศึกษาสัญวิทยาในช่วงแรกของบาร์ตส์ให้ความสำคัญและให้ความสนใจกับการปะทะกับมายาคติ (“myth”) ในชีวิตประจำวันของสังคมฝรั่งเศสที่เผยแพร่หรือแสดงออกมาในรูปของ “ความเป็นธรรมชาติ” หรือ “ความเป็นปกติธรรมดา” ของสิ่ง ๆ นั้น บาร์ตส์ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้ที่ถ่ายทอดความคิดของโซซูร์ในเรื่องสัญวิทยาได้อย่างทรงพลังมาก การวิเคราะห์แบบสัญวิทยาของบาร์ตส์ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ที่สลับซับซ้อนและซ้อนเจือกันระหว่างรูปสัญลักษณ์และความหมายสัญลักษณ์ เป็นการวิเคราะห์ที่มีพื้นฐานมาจากภาษาศาสตร์เชิงโครงสร้างของโซซูร์ โดยให้ความสำคัญกับกระบวนการของการใช้ภาษาที่สื่อให้เห็นภาพพจน์ (figuratives) และความหมายแฝงต่าง ๆ ที่แสดงออกมาให้รูปวัฒนธรรมมวลชน จารีตปฏิบัติ และอุดมการณ์หลักในสังคม ดังนั้นการวิเคราะห์มายาคติของบาร์ตส์ จึงเป็นการศึกษาที่พยายามเผยให้เห็นถึง “สิ่งที่เกิดขึ้นแต่ไม่นิยมพูดถึงกัน” ในสังคม บาร์ตส์เรียกปรากฏการณ์เหล่านี้ว่า “ความชัดเจนลวง/จอมปลอม” หรือมายาคติ นั่นเอง

มายาคติ หมายถึง การสื่อความหมายด้วยคติความเชื่อทางวัฒนธรรมซึ่งถูกกลบเกลื่อนให้เป็นที่รับรู้เสมือนว่าเป็นธรรมชาติ (naturalization) และทำให้คนในสังคมนั้นคุ้นเคยกับความหมายของสิ่งที่ว่านั้นเสียจนไม่ทันสังเกตว่าความหมายนั้น ๆ เป็นสิ่งที่ประกอบสร้างขึ้น จึงเห็นพ้องต้องกันว่าค่านิยมที่คนในสังคมยึดถืออยู่นั้นเป็นธรรมชาติ (natural) หรือเป็นไปตามสามัญสำนึก โดยเป็นไปตามปฏิบัติการในสังคม โดยผ่านการทำงานของกลไกต่าง ๆ ของสถาบันทางสังคม โดยก่อให้เกิด “ความหมายเฉพาะ” ที่มี “อำนาจ” (power) วางกรอบแนวคิดของคนในสังคมวัฒนธรรมนั้น²² กลไกทางอุดมการณ์จะทำหน้าที่ติดตั้งกรอบแนวคิด และให้ความชอบธรรมแก่อุดมการณ์ต่าง ๆ จนมีสถานะเป็นบรรทัดฐาน (norm) ในชีวิตประจำวัน²³

มายาคติเป็นวิธีคิดของแต่ละสังคม วัฒนธรรมที่มีต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เป็นวิธีการสรุปแนวคิด (conceptualization) หรือวิธีการทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่ง แม้แต่ในสังคมสมัยใหม่ ก็มีมายาคติต่าง ๆ อยู่มากมาย²⁴ ถือได้ว่ามายาคติเป็นกระบวนการสร้างความเป็นจริงที่ทรงอำนาจที่สุด²⁵ แต่ทั้งนี้ก็ไม่ได้หมายความว่ามายาคติเป็นการโกหกหลอกลวงแบบปั่นน้ำเป็นตัวหรือการโฆษณาชวนเชื่อที่บิดเบือนข้อเท็จจริง มายาคติไม่ได้ปิดบัง อำพรางสิ่งใดทั้งสิ้น ทุกอย่างปรากฏต่อหน้าต่อตาเราอย่างเปิดเผย แต่เราต่างหากที่คุ้นเคยกับมันจนไม่ทันสังเกตว่ามันเป็นสิ่งที่ประกอบสร้างทางวัฒนธรรม เรานั้นเองที่หลงคิดไปว่าค่านิยมที่เรายึดถืออยู่นั้นเป็นธรรมชาติ หรือเป็นไปตามสามัญสำนึก มายาคติในโลกปัจจุบันถือว่าเป็นวาทะชนิดหนึ่ง คล้ายกับรากศัพท์ของคำว่า “myth” นั่นเอง วาทะของมายาคติไม่จำเป็นต้องเกาะอิงอยู่กับภาษาเหมือนกับคำพูดทั่วไป แต่สามารถแฝงอยู่ในวัตถุและปรากฏการณ์มากมาย และเงื่อนไขที่จะทำให้สิ่งหนึ่งสิ่งใดกลายเป็น

²² โรลิ่งด์ บาร์ตส์, “บทนำ,” ใน มายาคติ, แปลโดย วรณพิมล อังคศิริสรรพ (กรุงเทพมหานคร: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2544), น. 1-18.

²³ กาญจนา แก้วเทพ, “สื่อกับสถาบันครอบครัว,” ใน ศาสตร์แห่งสื่อวัฒนธรรมศึกษา, น. 272-274, 303-309.

²⁴ กาญจนา แก้วเทพ, กิตติ กันภัย และ ปาริชาติ สถาปิตานนท์, “ความเรียงว่าด้วย ‘สัณยวิทยา’ กับ ‘สื่อสารมวลชน’,” ใน มองสื่อใหม่มองสังคมใหม่ (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอ็ดดิสันเพรสโปรดักส์ จำกัด, 2543), น. 50-51.

²⁵ ปกัศรา ศิวะพิรุฬห์เทพ, “การถอดรหัสมายาคติของ “การขมขื่น”: ศึกษาเปรียบเทียบผู้รับสารที่ประสบการณืตรงกับผู้รับสารที่มีประสบการณ์ผ่านสื่อ,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548), น. 25.

สถานะเป็นมายาคติคือ การที่สังคมและวัฒนธรรมเข้าไปยุ่งเกี่ยวหรือแทรกแซง โดยหยิบยื่นความหมาย คุณค่าต่าง ๆ นานา ทั้งในด้านดีและด้านร้ายให้แก่สิ่งเหล่านั้น มายาคติเป็นผลผลิตทางสังคมและวัฒนธรรมของคนกลุ่มหนึ่ง ชนชั้นหนึ่ง หรือหลายกลุ่ม หลายชนชั้น มายาคติสัมพันธ์กับการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมอย่างแน่นแฟ้นในฐานะเป็นบริบททางประวัติศาสตร์ที่กำหนดการดำรงอยู่ของมัน ถึงแม้มายาคติจะเป็นผลผลิตของประวัติศาสตร์ แต่มายาคติก็มีตรรกะภายใน (internal logic) ของตัวมันเอง อันได้แก่ ตรรกะในการสื่อความหมาย ซึ่งจะต้องอาศัยเครื่องมือในการวิเคราะห์จากศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งขยายวงกว้างออกมาจากภาษาศาสตร์ คือ รัฐวิทยานั่นเอง

สำหรับแนวที่บาร์ตส์ใช้วิเคราะห์ในมายาคตินี้ จัดว่าอยู่ในแนวทางของสัญวิทยาเชิงโครงสร้าง (structural semiology) ซึ่งเสนอว่า หน่วยสื่อความหมายแต่ละหน่วยมิได้มีตัวตนอยู่ได้โดยลำพังโดด ๆ แต่อาศัยความสัมพันธ์โยงใยระหว่างกัน ซึ่งประกอบเป็นโครงสร้างขององค์รวม จึงทำให้แต่ละหน่วยมีค่าสื่อความหมายขึ้นมาได้ ดังนั้นกระบวนการสื่อความหมายจึงอิงอยู่กับเครือข่ายความสัมพันธ์กันเองของหน่วยทั้งหมด ตามหลักการพื้นฐานของสัญวิทยา มายาคติมีลักษณะเหมือนภาษาหรือกระบวนการสื่อความหมายประเภทอื่น ๆ คือสิ่งเหล่านี้ทำหน้าที่ของมันโดยอาศัยหน่วยสื่อความหมาย ซึ่งเรียกว่า สัญญะ (sign) เพื่อสื่อความหมายให้ผู้อื่นเข้าใจถึงพฤติกรรมที่จะต้องกระทำ และมายาคติอันเป็นการสื่อความหมายทางวัฒนธรรมก็ใช้สัญญะในการทำงานเหมือนกัน และก่อนที่จะเข้าสู่การวิเคราะห์ทางสัญวิทยานั้น บาร์ตส์มักจะเริ่มด้วยการพิจารณามายาคติในแนวปรากฏการณ์วิทยา (phenomenology) และตามมาด้วยการพิจารณาประโยชน์ใช้สอย (function) การพิจารณาในทั้งสองแนวเป็นไปเพื่อชี้ให้เห็นว่า คุณสมบัติเชิงผัสสะและประโยชน์ใช้สอยเป็นเสมือน “ความหมายเบื้องต้น” ที่เชื้อให้กลุ่มคนในสังคมสวมใส่ความหมายทางวัฒนธรรมทับลงไปบนวัตถุเหล่านั้นอย่างง่ายดาย เท่ากับว่า มายาคติเป็นกระบวนการสื่อความหมายที่อาศัย “การเข้าไปยึดครอง” (appropriation) ตัวมายาคตินั้นทำงานด้วยการเข้าไปครอบงำ “ความหมายเบื้องต้น” ของสรรพสิ่งซึ่งเป็นความหมายเชิงผัสสะหรือประโยชน์ใช้สอย แล้วทำให้มันสื่อความหมายใหม่ในอีกระดับหนึ่ง ซึ่งเป็นความหมายเชิงค่านิยมอุดมการณ์ โดยบาร์ตส์ได้อธิบายเกี่ยวกับกระบวนการดังกล่าวไว้ว่า มายาคติเป็นระบบสื่อความหมายซึ่งมีลักษณะพิเศษตรงที่มันก่อตัวขึ้นบนกระแสนการสื่อความหมายที่มีอยู่ก่อนแล้ว

บาร์ตส์มองมายาคติในสังคมปัจจุบันว่า คือการพูด/การใช้ภาษาชนิดหนึ่งที่มีเจตนาเฉพาะกำกับ ดังนั้นมายาคติสำหรับบาร์ตส์จึงไม่ใช่วัตถุ สิ่งของ ความคิด แต่เป็นระบบ ระเบียบ และรูปแบบวิธีการสร้างความหมายแบบหนึ่ง ที่ขึ้นกับเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์เฉพาะชุดหนึ่ง มี

ขีดจำกัดของการใช้ และมีกระบวนการทำให้เกิดการยอมรับในสังคมในวงกว้าง บาร์ตส์กล่าวว่า ทุกอย่างในสังคมเป็นมายาคติหมด มายาคติถูกนิยามด้วยวิธีการพูดถึงสิ่งนั้นมากกว่า การใช้ภาษาพูดถึงวัตถุสิ่งของของแต่ละคนจะแตกต่างกันออกไป มีการสอดใส่ค่านิยมของคนพูดลงไปด้วยเสมอ ความหมายของมายาคติจึงเป็นเรื่องของการสร้าง/กำหนดให้เกิดขึ้น ไม่แตกต่างไปจาก ความหมายของสัญญาในทัศนะของโซซูร์²⁶ ความหมายของมายาคติจึงเป็นเรื่องของรหัส/กฎเกณฑ์ มากกว่าเรื่องของเนื้อหาสาระของสิ่งนั้น เป็นการศึกษาความหมายโดยไม่สนใจเนื้อหาสาระของสิ่งนั้น หรือศึกษาความหมายโดยแยกออกจากเนื้อหาสาระ

ด้วยเหตุดังกล่าว จึงถือได้ว่ามายาคติเป็นระบบสัญญาะในระดับที่สอง สิ่งที่เป็นหน่วยสัญญาะในระบบแรก กลายมาเป็นเพียงรูปสัญญาะในระบบที่สอง วัสดุสำหรับสร้างวาทะแห่งมายาคติ เช่น ภาพถ่าย ภาพวาด โปสเตอร์ พิธีกรรม วัตถุ ฯลฯ ไม่ว่าในเบื้องต้นนั้นจะมีความแตกต่างหลากหลายเพียงใดก็ตาม แต่เมื่อถูกจับยึดโดยมายาคติแล้วก็จะถูกทอนให้เหลือเป็นเพียงรูปสัญญาะ เพื่อสื่อถึงสิ่งอื่นเสมอ นอกจากนี้มายาคติยังได้แปรรูปประวัติศาสตร์ให้กลายเป็นธรรมชาติ ผู้เสพมายาคติจึงเห็นทั้งเจตนาและความหมายของมายาคติที่เจาะจงสื่อมาสู่ตนเอง โดยไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นการมุงมอมเมาเอาประโยชน์ เพราะมายาคติถูกจับตรึงไว้ในความเป็นธรรมชาติ ผู้เสพจึงไม่รู้ว่าเป็นเรื่องของเจตนา แต่คิดว่าเป็นของเหตุผล²⁷

ในส่วนที่เกี่ยวกับความหมายทั้ง 2 ชั้นนั้น บาร์ตส์²⁸ เสนอว่า ไม่มีการใช้สัญญาะครั้งไหนที่จะมีเพียงความหมายเพียงชั้นเดียว คือ ความหมายโดยอรรถ แม้แต่การให้ความหมายในพจนานุกรม แต่มักใช้สัญญาะโดยมุงความหมายโดยนัยอยู่ตลอดเวลา แต่ผู้ใช้สัญญาะเองมักไม่ตระหนักหรือรู้ตัวว่า ตนเองกำลังใช้ความนัยโดยนัยอยู่ แต่มักคิดว่าตนเองใช้ความหมายโดยอรรถอยู่ ซึ่งความหมายโดยนัย ก็คือการประกอบสร้างความหมาย (construct) นั้นเอง บาร์ตส์ได้พัฒนาแนวคิดเรื่องความหมายโดยนัยต่อไปอีกว่า หลังจากความหมายโดยนัยตัวแรกถูกสร้างขึ้นมา ความหมายนั้นก็จะแปรสภาพกลายเป็นรูปสัญญาะ/ตัวหมาย (signifier) แล้วสร้างความหมาย

²⁶ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, สัญญาวิทยา โครงสร้างนิยม หลังโครงสร้างนิยม กับ การศึกษารัฐศาสตร์, น. 137.

²⁷ โรลิ่งด์ บาร์ตส์, “บทนำ,” ใน มายาคติ, แปลโดย วรณพิมล อังคศิริสรรพ, น. 4-12.

²⁸ กาญจนา แก้วเทพ, กิตติ กันภัย และ ปาริชาติ สถาปิตานนท์, “ความเรียงว่าด้วย ‘สัญญาวิทยา’ กับ ‘สื่อมวลชน’,” ใน มองสื่อใหม่มองสังคมใหม่, น. 46-47.

โดยนัยตัวที่สองต่อไปเรื่อย ๆ เป็นสายโซ่แห่งความหมาย (chain of meaning) โดยที่ความหมายโดยนัยในระดับขั้นแรก (first order) นั้น เป็นการตีความเนื่องจากประสบการณ์ของแต่ละคน แต่ความหมายในระดับที่สอง (second order) หรือมายาคตินั้น มิใช่เป็นการตีความที่มาจากประสบการณ์ของแต่ละบุคคล (individual) แต่เป็นการตีความที่ถูกใส่ความหมายในระดับของสังคม (social) สำหรับบาร์ตส์แล้ว ความหมายโดยอรรถ จึงหมายถึงการใช้ภาษา/สัญลักษณ์ ให้ความหมายมาถึงสิ่งที่พูด/เขียน และความหมายโดยนัย หมายถึงการใช้ภาษา/สัญลักษณ์ให้มีความหมายมากกว่าสิ่งที่พูด/เขียน

มายาคติ มีคุณสมบัติอยู่ 2 ประการที่สำคัญ คือ

1. ลักษณะที่เป็นพลวัต (dynamism) ของมายาคติ ความหมายในระดับสองที่เป็น “myth” นั้นจะเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาเพื่อตอบรับกับความต้องการของคนบางกลุ่ม หรือความต้องการทางวัฒนธรรม
2. ที่ใดมีมายาคติ (myth) ที่นั่นก็จะมีมายาคติต่อต้าน (counter-myth) ที่ปรากฏอยู่ในวัฒนธรรมย่อม ๆ อยู่เสมอ

ในสายตาของนักสัญวิทยา จึงแทบไม่มีอะไรเลยในโลกที่จะมีแต่ประโยชน์การใช้งานตามทัศนะของกลุ่มอรรถประโยชน์นิยม (Utilitarianism) เท่านั้น แต่ทุกอย่างจะต้องมี “ความหมาย” อะไรสักอย่างอยู่เสมอ หรือหากกล่าวด้วยภาษาของนักคิดรุ่นหลังสมัยใหม่ เช่นฌอง โบตริยาร์ด (Jean Baudrillard) ก็คือ ไม่มีอะไรที่จะมีเพียงมูลค่า/คุณค่าการใช้สอย หรือมูลค่าแลกเปลี่ยนเท่านั้น (Use value/exchange) แต่ทุกอย่างจะต้องมีมูลค่าเชิงสัญลักษณ์หรือมูลค่าแลกเปลี่ยนเชิงสัญลักษณ์ทั้งนั้น ไม่ว่าจะเป็นวิธีการที่ดูเป็นเรื่องธรรมดาสามัญในชีวิตประจำวัน ทุกอย่างล้วนแล้วแต่เป็นกระบวนการสร้างและให้ความหมายทั้งสิ้น จากลักษณะที่ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนมีมูลค่าใช้สอยและแลกเปลี่ยนในระดับแรกและมีมูลค่าเชิงสัญลักษณ์ และการแลกเปลี่ยนเชิงสัญลักษณ์ในอีกระดับหนึ่งไปพร้อม ๆ กัน จึงเป็นวิธีการที่เรื่องค่านิยมอุดมการณ์จะสอดแทรกเข้ามาในเรื่องของสัญลักษณ์ด้วย²⁹

ในส่วนของแนวคิดเรื่องมายาคตินี้ ผู้วิจัยนำมาใช้เป็นกรอบแนวคิดในการวิเคราะห์เกี่ยวกับวิธีคิดเกี่ยวกับเรื่องครอบครัวของสังคมไทยต่อครอบครัวดาราวาเป็นอย่างไร ที่สำคัญดาราส่งมายาคติหรือมายาคติต่อต้านเกี่ยวกับ “ครอบครัว” อย่างไร และมีการทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องนี้เช่นไร และในสังคมไทยมีมายาคติเกี่ยวกับเรื่องครอบครัวอย่างไรบ้าง แล้วโดยเฉพาะครอบครัวดาราวา มีมายาคติอะไรบ้าง มีวิธีการนำเสนอและประกอบสร้างความหมาย และหยิบยื่น

²⁹ เรื่องเดียวกัน, น. 53-56.

มายาคติเหล่านี้เข้าครอบงำ และยึดครองคนในสังคมด้วยวิธีการใด และก่อให้เกิดค่านิยมและอุดมการณ์อะไรบ้างในสังคม หรือทำงานภายใต้อุดมการณ์ใดของสังคมและวัฒนธรรม โดยได้วางกรอบแนวคิด หรือ บรรทัดฐาน (norm) อะไรบ้างต่อคนในสังคม

การศึกษาวาทกรรม/ความรู้/อำนาจ: ทักษะของฟูโกต์

มิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) ศึกษาวาทกรรม ซึ่งเขาให้นิยามว่าเป็น ระบบของภาษาตัวแทน (system of representation) โดยเขาสนใจในกฎเกณฑ์ (rules) และปฏิบัติ (social practice) ที่สามารถสร้างความหมายต่าง ๆ ให้เกิดขึ้นมาจากเนื้อหา/สาร รวมทั้งสนใจวาทกรรมที่มีความหมายแตกต่างกันแต่ละบริบททางประวัติศาสตร์ วาทกรรมเป็นกลุ่มของข้อความที่แสดงให้เห็นว่า วิธีการที่ภาษาถูกใช้พูดถึงเรื่อง ๆ หนึ่งในช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ช่วงหนึ่งเป็นอย่างไร วิธีการดังกล่าวนั้นได้สร้าง “ภาพตัวแทน” ของเรื่อง ๆ หนึ่ง ฟูโกต์สนใจแนวคิด 3 แนวคิดที่เชื่อมโยงกัน คือ “วาทกรรม” ผลผลิตที่เรียกว่า “ความรู้” เพื่อสถาปนา “อำนาจ” ได้อย่างไร อำนาจไม่ใช่แรงที่ใช้บังคับแต่เป็นกลวิธีที่เกี่ยวข้องกับการทำหน้าที่แบบต่าง ๆ อำนาจไม่เพียงแต่เก็บกดเท่านั้น หากแต่อำนาจยังสร้าง (create) อีกด้วย และสิ่งสำคัญที่อำนาจสร้างขึ้นมาก็คือ “ความจริง” หน้าที่ของ “อำนาจ” คือ การสร้างความจริง (truth production) ฉะนั้นวาทกรรมจึงเป็นมากกว่าเรื่องของภาษา หรือคำพูด แต่มีภาคปฏิบัติการจริงของวาทกรรม (discursive practices) ซึ่งรวมถึงจารีตปฏิบัติ ความคิด ความเชื่อ คุณค่า และสถาบันต่าง ๆ ในสังคมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนั้น ๆ ด้วย วาทกรรมถูกสร้างขึ้นมาจากความแตกต่างระหว่างสิ่งที่สามารถพูดได้อย่างถูกต้องในช่วงเวลาหนึ่ง ภายใต้กฎเกณฑ์และตรรกะชุดหนึ่ง กับสิ่งที่ถูกพูดอย่างแท้จริง วาทกรรมจึงสร้างสรรพสิ่งต่าง ๆ ขึ้นมา ภายใต้กฎเกณฑ์ที่ชัดเจนชุดหนึ่ง กฎเกณฑ์นี้จะเป็น ตัวกำหนดการดำรงอยู่ การเปลี่ยนแปลง หรือการเลื่อนหายไปของสรรพสิ่ง ควบคู่ไปกับสรรพสิ่งต่าง ๆ ที่สังคมสร้างขึ้น และยังมีการสร้างและเปลี่ยนแปลงสิ่งที่ถูกพูดถึงในวาทกรรมอีกด้วย³⁰

วาทกรรมสามารถจะวางกฎเกณฑ์ วิธีการที่เราจะพูดถึงหัวข้อ จะคิดถึงเรื่องราวจะวางมือปฏิบัติต่อเรื่องอะไรได้บ้าง ดังนี้

- ทำได้ แต่ห้ามพูด
- พูดได้ แต่ห้ามทำ

³⁰ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, วาทกรรมการพัฒนา (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์

- ทำได้ พูดได้
- ห้ามทำ ห้ามพูด
- พูดได้ในบริบทส่วนตัว แต่ห้ามพูดในที่สาธารณะ

ดังนั้น วาทกรรมจึงไม่ใช่ว่า “จะพูดเรื่องอะไร” เท่านั้น แต่เป็นวิธีการที่จะพูดเรื่องนั้นซึ่งมีกฎเกณฑ์บังคับอยู่ กฎเกณฑ์จะบังคับชี้ดวงว่า “อะไรบ้างที่จะต้องพูด” (rule in) และ “อะไรบ้างที่ห้ามพูด” (rule out)

ฟูโกต์จึงขยายความหมายของคำว่า “วาทกรรม” และ “ปฏิบัติทางวาทกรรม” (discursive practice) ว่าหมายรวมทั้งเรื่องภาษา และการกระทำทางสังคมทุกอย่าง การนำเอาภาษาและปฏิบัติการอื่น ๆ มารวมกัน โดยถือว่า “การพูดก็เป็นปฏิบัติการอย่างหนึ่ง” และในปฏิบัติการทุกอย่างก็มีลักษณะทางภาษาผนวกรวมอยู่ด้วยเสมอ คือทุกปฏิบัติการจะมีลักษณะการใช้วาทกรรมทั้งนั้น ฟูโกต์เห็นว่า ทุก ๆ ปฏิบัติการทางสังคมจะมีความหมายอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่เสมอ และความหมายนี้จะย้อนกลับไปถึงรูปหรือตกแต่งสิ่งที่เราคิด สิ่งที่เราทำอีกทอดหนึ่ง วาทกรรมปรากฏอยู่ในหลาย ๆ ตัวบท หลาย ๆ แบบแผนการกระทำ ในหลาย ๆ สถาบัน ฟูโกต์เรียกกระบวนการดังกล่าวว่า การก่อรูปเชิงวาทกรรม (discursive formation)

จากเรื่องราวหนึ่งได้กลายมาเป็นความรู้โดยผ่านวาทกรรมที่ถูกผลิตจากสถาบันต่าง ๆ จากตัวแทนนาชนิด จากปฏิบัติการทางสังคมอันหลากหลาย เมื่อเรื่องราวนั้นได้กลายมาเป็นความรู้ จะมีอิทธิพลต่อความคิดและการปฏิบัติของคนในลำดับต่อ ๆ มา วาทกรรมจึงมีอำนาจต่อความคิดและการกระทำของบุคคลโดยตรง วาทกรรมจึงเป็นตัวสร้างสิ่งที่จะต้องรู้ (subject of knowledge) เรื่องราวที่กลายมาเป็นความรู้นั้น ก็เพราะอำนาจในสังคมได้ใช้วาทกรรมผลิตสร้างความรู้ขึ้นมา อำนาจนี้เป็นเครือข่ายเล็กที่กระจายตัวในที่ต่าง ๆ คนทุกคน/ทุกกลุ่มล้วนเกี่ยวข้องกับอำนาจไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง คือ ถ้าไม่ใช่ผู้ใช้อำนาจก็เป็นผู้ถูกใช้อำนาจ นอกจากนั้น ภาษายังได้ขยายกระบวนการทำงานของอำนาจว่า อำนาจไม่ได้ทำงานด้วยความเก็บกด (repress) เท่านั้น หากแต่ทำงานด้วยการสร้าง/ผลิต (create) อีกด้วย อำนาจได้สร้างความจริงขึ้นมา (truth production) เพราะฉะนั้นสิ่งที่คนที่มีอำนาจพูดจึงเป็นความจริงเสมอ

ฟูโกต์ระบุว่า อำนาจไม่ใช่สมบัติของใคร หรือชนชั้นใด แต่อำนาจเป็นเวทีของกลยุทธ์ เป็นสถานที่ที่พบกันระหว่างความสัมพันธ์ที่ไม่เท่ากันของฝ่ายที่มีอำนาจหรือฝ่ายที่ไม่มีอำนาจ ดังนั้นคำถามที่ฟูโกต์สนใจก็คือ อำนาจนั้นกระทำการได้อย่างไร และผลที่เกิดขึ้นคืออะไร อำนาจเป็นระบบความสัมพันธ์ที่ต้องมี “ต่อกันและกัน” ฉะนั้นที่ใดมีอำนาจที่นั่นย่อมมีการต่อต้านอำนาจด้วยและสนใจว่าตัวภาษาเองถูกใช้อย่างไร และการใช้ภาษานั้นถูกนำไปสัมพันธ์กับปฏิบัติการทาง

วัฒนธรรมอื่นอย่างไร ภาษา/วาทกรรมจึงเป็นวิธีการในการสถาปนา/ธำรงรักษา/อำนาจของสถาบันต่าง ๆ เอาไว้ เริ่มตั้งแต่วิธีการสร้างกฎเกณฑ์ ไปจนกระทั่งถึงการให้คำนิยามเรื่องต่าง ๆ และนำเสนอแต่นิยามของตัวเองไปพร้อมกับขจัด/กีดกันการให้คำนิยามของคนอื่น ๆ การสร้างความหมายให้แก่เรื่องต่าง ๆ นั้น ย่อมเกี่ยวข้องกับกลุ่มผู้มีอำนาจและวิธีการใช้อำนาจทางสังคม เมื่อเปลี่ยนมือผู้มีอำนาจก็ต้องมีการเปลี่ยนชุดความรู้ มีการเปลี่ยนแปลงความหมาย มีการเปลี่ยนวิธีการปฏิบัติการทางวาทกรรมไปพร้อม ๆ กัน

วาทกรรมเป็นผู้ใช้มนุษย์ และเป็นตัวกำหนดว่าแห่งหนใดที่มนุษย์ผู้นั้นจะมีสถานะอยู่ในสังคม และเชื่อว่าทุกสิ่งที่เป็นความรู้ที่นั่นล้วนแล้วแต่เกิดมาจากการประกอบสร้าง ในขณะที่นักทฤษฎีกลุ่มประกอบสร้างความเป็นจริงเห็นว่าการประกอบสร้างนั้นดำเนินการผ่านภาษา แต่ฟูโกต์กลับเห็นว่าการประกอบสร้างนั้นกระทำผ่านวาทกรรมมากกว่า ซึ่งมีมิติเรื่องอำนาจเข้ามาเกี่ยวข้อง

ในส่วนของการศึกษาวาทกรรม/ความรู้/อำนาจ ในทัศนะของฟูโกต์นั้น นำมาใช้เป็นกรอบแนวทางในการวิเคราะห์ในส่วนของ วาทกรรมสามารถจะวางกฎเกณฑ์ วิธีการที่เราจะพูดถึงเรื่องใดเรื่องหนึ่ง และปฏิบัติต่อเรื่องอะไร ในแง่ของกรอบครวัของบุคคลสาธารณะว่า ทำได้ พูดได้/ทำได้ แต่ห้ามพูด / ทำไม่ได้ พูดได้ / พูดไม่ได้ และห้ามทำ ในเรื่องใดบ้าง โดยมีกฎเกณฑ์ใดที่บังคับอยู่ เนื่องบุคคลสาธารณะเหล่านี้ไม่มีช่องว่างระหว่างพื้นที่ส่วนตัว กับพื้นที่สาธารณะ แต่สิ่งที่บุคคลสาธารณะพูดทุก ๆ เรื่อง ถึงแม้ว่าจะเป็นเรื่องส่วนตัว แต่การนำมาพูดนั้นก็ถือว่าเป็นเรื่องสาธารณะแล้ว จึงเป็นสิ่งที่ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาในแง่มุมนี้ โดยสนใจว่าภาษาถูกนำมาประกอบสร้างความหมายของคำว่ากรอบครวัอย่างไร และมีวิธีการสร้าง ตลอดจนให้คำนิยาม และนำเสนอ นิยามเหล่านี้ได้อย่างไร

แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นดารา (star) และบุคคลที่มีชื่อเสียง (celebrity)

ด้วยพื้นฐานทางจิตวิทยาที่ว่า คนเราชอบที่จะเอาอย่าง (Emulate) บุคคลที่มีชื่อเสียง มีคุณลักษณะเฉพาะตัว หรือ มีบุคลิกที่โดดเด่น จึงอาจกล่าวได้ว่า บุคคลมีชื่อเสียง เป็นผู้มีบทบาทต่อชีวิตความเป็นอยู่ ค่านิยม และทัศนคติต่อคนในสังคมเป็นอย่างมาก โดยแบ่งเป็น

- แนวคิดเกี่ยวกับการเป็นบุคคลมีชื่อเสียง/สาธารณะ
- แนวคิดเกี่ยวกับการเป็นดารา

แนวคิดเกี่ยวกับการเป็น “บุคคลที่มีชื่อเสียง/บุคคลสาธารณะ” (Celebrity/Public Figure)

แนวความคิดของมนุษย์ในเรื่องที่เกี่ยวกับความเป็นผู้มีชื่อเสียงในปัจจุบัน ได้เปลี่ยนจากเดิมที่ “ผู้มีชื่อเสียง” (The Celebition) หมายถึง “ผู้ยิ่งใหญ่” (Big Man) ที่เกิดขึ้นได้จากการที่บุคคลเหล่านั้น มีคุณสมบัติดังนี้³¹

- ผู้ยิ่งใหญ่ด้วยชาติกำเนิด
- ผู้ที่ได้กระทำการอันยิ่งใหญ่
- ผู้ที่ได้รับความเชื่อถือศรัทธายิ่งใหญ่

แต่ในปัจจุบัน มนุษย์กลับมองว่า “ผู้ที่มีชื่อเสียง” มาจากการเป็นผู้ที่ถูกกระทำให้เป็น ที่รู้จักแก่มวลชนโดยสื่อมวลชน ซึ่งทำหน้าที่สร้าง (produce) และเผยแพร่ (distribute) ความมีชื่อเสียงให้แก่บุคคลนั้น

จากการศึกษาแนวคิดในเรื่องความมีชื่อเสียงของแดเนียล บัวร์สติน (Daniel Boorstin)³² สามารถแบ่งลักษณะของความมีชื่อเสียงออกเป็น 2 ลักษณะคือ

1. คนที่มีชื่อเสียงจากการเป็นผู้ยิ่งใหญ่หรือวีรบุรุษ (Hero) หมายถึง คนที่มีอำนาจ มีความสามารถที่มาจากกระทำของตนเองจนได้รับการยอมรับเชื่อถือจากบุคคลอื่น ๆ ทั่วไปเป็นเวลานาน ความเป็นผู้ยิ่งใหญ่หรือการเป็นผู้ที่มีชื่อเสียงที่มีลักษณะเป็นวีรบุรุษ (Hero) นี้ จึงเป็นความมีชื่อเสียงแบบที่ต้องกระทำการใดที่มีความยิ่งใหญ่ เช่น นักรบ หรือผู้นำทางศาสนา หรือผู้ยิ่งใหญ่โดยชาติกำเนิด เช่น กษัตริย์ เป็นต้น

2. คนที่มีชื่อเสียงจากการเป็นคนดัง (Celebrity or Big name) ซึ่งชื่อเสียงที่ได้มานั้น เกิดจากการได้รับการเผยแพร่ผ่านสื่อมวลชน ที่ปัจจุบันนี้สามารถเข้าถึงกลุ่มผู้รับได้ในวงกว้าง การสร้างความมีชื่อเสียงในลักษณะนี้จึงเกิดขึ้นได้ง่ายและเกิดขึ้นได้ทุกวันด้วยเวลาอันรวดเร็ว ส่วนลักษณะของความมีชื่อเสียงก็จะหมายถึง การเป็นที่รู้จักของผู้อื่นได้ทางที่ดี เป็นที่น่าชื่นชม ทำให้ผู้คนที่รับรู้เกิดความนิยมชมชอบ (Popularity) โดยจะไม่รวมไปถึงการถูกเสนอข่าวในทางลบ ที่ถึงแม้จะทำให้บุคคลที่ถูกกล่าวถึงเป็นที่รู้จักแพร่หลาย แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าผู้นั้นจะเป็นผู้ที่มี

³¹ พัชรดา วัฒนา, “ศิลปินเพลงไทยสากลและสื่อมวลชน: วิถีทางในการสร้างความมีชื่อเสียง,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536), น. 15-16.

³² Graeme Tuner, Understanding Celebrity (London: SAGE, 2004), pp. 5-27.

ชื่อเสียง แต่จะถือว่าเป็นผู้ที่ถูกเสนอเรื่องราวในลักษณะที่เป็นเรื่องฉาวโฉ่ (Notoriety) ซึ่งไม่ใช่ผู้มีชื่อเสียง (Celebrity)

จากมุมมองในเรื่องของชื่อเสียงในปัจจุบัน ทำให้สรุปได้ว่าปัจจุบันนี้คนที่ยิ่งใหญ่มิได้หมายความว่าต้องมาจากวีรบุรุษเสมอไป แต่ใครก็ได้สามารถถูกสร้างให้เป็นวีรบุรุษเพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ด้วยตนเอง และก็จะไม่ได้รับการกล่าวขานว่าเป็นผู้ยิ่งใหญ่อีกแล้ว แต่จะกลายมาเป็นผู้ที่มีชื่อเสียง (Celebrity) แทนที่ เมื่อเป็นเช่นนี้ผู้ที่มีชื่อเสียงก็จะถูกลดคุณค่าของการเป็นวีรบุรุษลงไปเพียงแค่นักแสดงที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักในหมู่สาธารณชน (Famous Person) เท่านั้น

ในด้านของการสร้างชื่อเสียงนั้น บัณฑิตยังได้กล่าวไว้อีกว่า วิธีการในการสร้างชื่อเสียงเกิดจากความคิดและการผลิตของตัวมนุษย์ โดยมีสื่อมวลชนเป็นเครื่องมือหรือเป็นช่องทางที่สำคัญ ดังนั้น สื่อมวลชนคือตัวกลางในการสร้างคุณสมบัติต่าง ๆ ให้มนุษย์และภาพลักษณ์ดาราหรือนักร่อนที่ถูกนำเสนอทางสื่อมวลชนก็สามารถสร้างให้คนธรรมดาคนหนึ่งกลายมาเป็นคนดัง มีชื่อเสียง จนถึงกลับกลายเป็นคนสำคัญขึ้นมาในสังคมได้ และที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ผู้มีชื่อเสียงในยุคนี้สามารถได้มาซึ่งอำนาจหรือความโด่งดัง โดยใช้ระยะเวลาอันสั้นเพียงชั่วข้ามคืน ซึ่งการกระทำในลักษณะนี้เป็นการสร้างชื่อเสียงที่เกิดขึ้นโดยง่าย ซึ่งเป็นการสร้างชื่อเสียง ที่ไม่เทียบเท่ากับการสร้างควมยิ่งใหญ่ในอดีต แต่เป็นชื่อเสียงที่ใครก็สามารถเป็นได้ ในที่นี้หมายถึงคนดังที่ไม่ใช่วีรบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ แต่เป็นเพียงสิ่งที่เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองสิ่งซึ่งเป็นการสร้างเหตุการณ์เทียม (pseudo-event) ที่เกิดขึ้นชั่วขณะเท่านั้น และจะไม่มีชื่อเสียงที่เป็นอมตะ แต่จะเป็นชื่อเสียงที่เกิดขึ้นง่ายและเสื่อมลงง่ายเช่นกัน

การสร้างเหตุการณ์เทียมนี้ หมายถึงสิ่งที่ได้ถูกสร้างขึ้นเพื่อจำลองเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่ง ซึ่งไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่เกิดขึ้นได้จากการวางแผนเอาไว้ล่วงหน้า และนำสิ่งที่ได้วางแผนนั้นมาปฏิบัติ เช่นการสัมภาษณ์เพื่อให้ได้ข่าวสารต่าง ๆ โดยเน้นความสนใจยิ่งเหตุการณ์นั้นมีความกำกวมมากเท่าใด หรือมีความน่าเคลือบแคลงแฝงอยู่มากเท่าไร ความน่าสนใจใคร่รู้ในเหตุการณ์นั้นก็จะมีมากขึ้น ซึ่งในปัจจุบันนี้เหตุการณ์เทียมนั้นแทบจะมามีเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงตามปกติ ดังนั้นบุคคลที่มีชื่อเสียงจึงบดบังคนเก่งไปด้วย เพราะบุคคลที่มีชื่อเสียงนั้นทันสมัยกว่า มีการใช้สื่อมวลชนที่เหมาะสม แต่ก็เกิดทดแทนขึ้นมาอย่างรวดเร็วเช่นกัน จะเห็นได้ว่าทุก ๆ ปีที่ผ่านมาเราจะพบว่าบุคคลที่มีชื่อเสียงจำนวนมากขึ้นกว่าปีที่แล้วเสมอ ในสังคมปัจจุบันนี้คนเก่งจะคงความเป็นคนเก่งอยู่ได้นั้น จำเป็นต้องมีคุณสมบัติของชื่อเสียงอยู่ด้วย คือ คนเก่งจะต้องรู้จักใช้สื่อมวลชนให้เป็นประโยชน์กับตัวเอง เพื่อที่จะทำให้ตนเองเป็น

บุคคลที่มีชื่อเสียง และไม่หายไปจากสายตาของสาธารณชน และนับตั้งแต่มีการปฏิวัติศิลปะการพิมพ์ (Graphic Revolution) เกิดขึ้น บุคคลที่มีชื่อเสียงมีอิทธิพลเหนือคนเก่งอย่างแท้จริง และเมื่อคน ๆ หนึ่งกลายมาเป็นคนเก่ง หรือบุคคลที่มีชื่อเสียงแล้ว บทบาทของเขาในฐานะบุคคลที่มีชื่อเสียงจะเด่นขึ้นมาเหนือบทบาทคนแรก³³

นับตั้งแต่มีการปฏิวัติศิลปะการพิมพ์ (Graphic Revolution) ความคิดเกี่ยวกับความยิ่งใหญ่ของคนเปลี่ยนไป 2 ศตวรรษที่ผ่านมาการมองผู้ยิ่งใหญ่ด้วยการค้นหาพระประสงค์ของพระเจ้า (God's purpose) ในตัวเขา แต่ปัจจุบันจะค้นหาสถาบันสื่อมวลชนที่เผยแพร่ชื่อเสียง (Press agent) ปัจจุบันคนที่มีชื่อเสียง (famous men) และผู้ยิ่งใหญ่ (great men) แทบจะเป็นคนกลุ่มเดียวกัน และคนส่วนใหญ่มีความเชื่อในข้อเท็จจริงว่า ความยิ่งใหญ่ (greatness) เทียบได้กับความมีชื่อเสียง และชื่อเสียงไม่อาจจะสร้างได้ชั่วข้ามคืน ความเชื่อนี้มีขึ้นก่อนการปฏิวัติทางศิลปะการพิมพ์ คนในฐานะผู้ดูผู้ฟัง และตัวโทรทัศน์ วิทยุ ผู้เขียนข่าว ฯลฯ สามารถที่จะช่วยให้คนใดคนหนึ่งมีชื่อเสียงขึ้นได้อย่างมีประสิทธิภาพและรวดเร็ว แต่ถ้าได้ให้ข้อมูลที่ไม่ถูกต้องแก่คนรับ ก็อาจจะทำให้คนเข้าใจผิดยอมรับความมีชื่อเสียงที่ไม่ถูกต้องไว้ได้ เท่ากับว่ามีการยอมรับการมีชื่อเสียงปลอม ๆ ในสังคม

Celebrity ในความหมายดั้งเดิมนั้นไม่ใช่หมายถึงตัวบุคคล (person) แต่หมายถึงเงื่อนไขตามที่อ็อกซ์ฟอร์ด อิงลิช ดิคชันนารี ที่ให้คำอธิบายว่าหมายถึง เงื่อนไขที่ทำให้มีการพูดถึงกันมากจะทำให้เป็นที่รู้จัก ที่ชื่นชม หรือความมีชื่อในทางด้านลบก็ตาม ความหมายนี้ได้มีการใช้อย่างน้อยตั้งแต่ช่วงต้นศตวรรษที่ 17 ซึ่งขณะนั้น Celebrity มีความหมายที่อ่อนกว่าความมีชื่อเสียงแบบ “fame” หรือ “renown”

อย่างไรก็ตาม การให้ความหมายว่า “Celebrity” หมายถึงตัวบุคคล บุคคลที่มีชื่อเสียงได้ใช้กันตั้งแต่ในช่วงต้นของการปฏิบัติทางด้านกราฟฟิค ได้มีการใช้ความหมายนี้ครั้งแรกประมาณปี 1850 ปัจจุบันดิคชันนารีของอเมริกาได้กำหนดความหมายของ Celebrity ว่าเป็น “ผู้ที่ได้รับนิยมหรือบุคคลที่เป็นที่รู้จักของคนทั่วไป”

³³ จินรี ทรงประยูร, “การศึกษาการใช้บุคคลที่มีชื่อเสียงในภาพยนตร์โฆษณาทางโทรทัศน์ พ.ศ. 2535-2536,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537), น. 7.

“Celebrity” ในความหมายสมัยใหม่ที่แตกต่างกันออกนั้น ไม่ได้เกิดขึ้นในยุคต้น ๆ หรือในอเมริกา ก่อนช่วงการปฏิวัติศิลปะการพิมพ์ “Celebrity” คือบุคคลผู้ซึ่งเป็นที่รู้จัก ที่เกิดจากความเป็นที่รู้จัก บุคคลที่มีชื่อเสียงนั้นเป็นสิ่งที่ถูกสร้างโดยคน ซึ่งเป็นการสร้างซ้ำแล้วซ้ำอีกนั้น จนทำให้บุคคลนั้นเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายและกว้างขวางต่อสาธารณชน โดยจะเกิดขึ้นกับบุคคล หรือกลุ่มบุคคลที่ถูกเผยแพร่เรื่องราว ชีวิตจริง พฤติกรรม หรือผลงานต่าง ๆ ผ่านทางสื่อมวลชน และเป็นจุดสนใจใคร่รู้ของมวลชน เพราะว่าคนมีแบบอย่างของ hero อยู่ในใจแล้ว ดังนั้นคนเราเลยสร้าง Celebrity ขึ้นมาเพื่อทดแทน hero อยู่ในใจ หรือเพื่อทดแทนใครคนหนึ่งที่เราเคยมีแต่ไม่มีอีกแล้ว

ในขณะที่มีการสร้าง Celebrity ขึ้นมานั้น ก็จะมีการโจมตีเกิดขึ้นด้วย เช่น การเขียนโจมตีเอาเรื่องส่วนตัวมาเปิดเผย เพื่อจะแสดงให้เห็นว่าบุคคลมีชื่อเสียงคนนี้ ไม่ได้มีคุณค่าควรแก่การยกย่อง ซึ่งความพยายามเหล่านี้ก็เป็นความพยายามที่จะสร้างเหตุการณ์นิยมนั่นเอง นอกจากนี้การที่จะผู้มีชื่อเสียงได้ต้องขึ้นกับภาพพจน์ภายใต้กรอบของสังคมและวัฒนธรรม นอกจากนี้ยังมีหน้าที่ที่ต้องรับผิดชอบต่อสังคมอีกด้วย และการจะเป็นผู้มีชื่อเสียงได้นั้น ต้องถูกสร้างโดยสื่อ จึงพูดได้ว่า THE CELEBRITY คือ BIG NAME³⁴ และในท่ามกลางกลุ่มผู้มีชื่อเสียงที่กล่าวมา “ดารา” เป็นกลุ่มคนมีชื่อเสียงที่อุตสาหกรรมสื่อสร้างขึ้น และเป็นที่น่าสนใจในสายตาของนักวารสารศาสตร์ปัจจุบัน และ “ดารา” ถือว่าเป็นกลุ่มย่อยกลุ่มหนึ่งของกลุ่มบุคคลที่มีชื่อเสียง

แนวความคิดเกี่ยวกับการเป็น “ดารา” (Star)

James Monaco³⁵ ได้ให้ความหมายของคำว่า “ดารา” คือ ผู้แสดงออกซึ่งบุคลิกและสวभावของคุณลักษณะเฉพาะของบุคคลให้ปรากฏ เป็นตัวแทนของบุคคลกลุ่มหนึ่งที่มุ่งนำเสนอผลงานออกสู่ประชาชนหรือกลุ่มเป้าหมาย ให้เห็นเป็นที่รู้จักกันความสามารถและความมีชื่อเสียงจากการแสดงซึ่งมีแบบอย่างพิเศษที่มีผลทางด้านจิตวิทยา มีอิทธิพลต่อผู้รับสารก่อให้เกิดความสนใจ จนนำไปจดจำเป็นแบบอย่าง Monaco ได้ศึกษาเรื่องความเป็น “ดารา” (star) ในภาพยนตร์ (film) โดยได้กล่าวถึงบทบาทและอิทธิพลของ “ดารา” ในรูปแบบของการ

³⁴ Daniel Boorstin, *The Image*, เรื่องเดียวกัน, น. 5-8.

³⁵ James Monaco, *How to Read Film*, อ้างถึงใน ชัชวาลย์ เพชรสุวรรณ, “การสร้างคนเก่งในภาพยนตร์โฆษณาทางโทรทัศน์ พ.ศ. 2533-2535,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536), น. 16-17.

แสดงและการนำเสนอ โดยได้กล่าวว่า บนรากฐานทางตรรกวิทยา หลักฐานอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าปรากฏการณ์ของค่านิยมและประเพณีดั้งเดิมเกี่ยวกับการเป็นคนมีชื่อเสียงนั้นมีการเปลี่ยนแปลงไป รูปแบบของการเป็นคนมีชื่อเสียงดั้งเดิมนั้น เป็นเรื่องที่จะเฝ้าติดตามและพรรณนากันเองในสังคม แต่การสร้างสรรค์วรรณกรรมก็สามารถที่จะสร้างคนมีชื่อเสียง ที่มีความสามารถและประสบความสำเร็จได้เช่นเดียวกัน ภาพยนตร์ได้รวบรวมเอาแนวความคิดของการเป็นผู้มีชื่อเสียงทั้ง 2 ชนิดเข้าด้วยกัน โดยภาพของผู้มีชื่อเสียงนั้นได้กลายมาเป็นบุคลิกภาพของบุคคล ต่อมาแนวความคิดเหล่านี้ได้ถูกพัฒนาขึ้นมาเป็นรูปแบบของ “ดารา” ซึ่งจะแตกต่างจาก “นักแสดง” ทั่ว ๆ ไป

แนวความคิดของ James Monaco แสดงให้เห็นว่า พัฒนาการของคนที่มีชื่อเสียงนั้น เริ่มต้นจากรากฐานจากการเป็นผู้ยิ่งใหญ่ในอดีต มาสู่บทบาทของคนที่มีความสามารถและประสบความสำเร็จได้จากบทบาทในงานวรรณกรรม แต่ในปัจจุบันได้พัฒนาบุคลิกของ “คนเก่ง” เหล่านั้น มาสู่การเป็น “ดารา” นั้นค่อนข้างจะประสบความสำเร็จได้ในระดับหนึ่ง แต่อย่างไรก็ตามความเป็น “ดารา” ก็ยังอยู่ในความสนใจ และได้รับการยอมรับต่อสาธารณชน ในแง่เชิงจิตวิทยานั้น รูปแบบของผู้ที่จะสวมบทบาทความเป็น “ดารา” ได้นั้น จะต้องเป็นผู้มีความสามารถเชิงการแสดงให้ผู้ชมได้เกิดความรู้สึกพอใจ รักสรรเสริญ และชื่นชม

จะเห็นได้ว่า “ดารา” เป็นผู้มีบทบาทต่อชีวิตความเป็นอยู่ ค่านิยม และทัศนคติของคนในสังคมเป็นอย่างมากอยู่ตลอดเวลา ดังนั้น การแสดงออกของดาราย่อมมีส่วนสะท้อนให้เห็นถึงความคิด ความเชื่อ และความศรัทธาของตัวดาราเอง ในขณะเดียวกันก็สามารถส่งผลกระทบต่อความคิด ความเห็น ค่านิยม และโน้มน้าวความศรัทธาแก่ประชาชนในสังคม การรับรู้ของประชาชนที่มีผลต่อการแสดงออกของดารา จะกระจายไปในวงกว้างและรวดเร็วเพราะดาราสามารถแสดงผ่านทางสื่อต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นวิทยุ โทรทัศน์ สื่อสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ ซึ่งสื่อเหล่านี้เป็นตัวช่วยเร่งกระตุ้นให้การแสดงออกต่าง ๆ ของประชาชนมีอิทธิพลมากขึ้น ดาราเป็นบุคคลที่มีบทบาทและอิทธิพลในการแสดงออกต่อสังคมมาก โดยเฉพาะในด้านศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม เนื่องจากดารายู่ในฐานะที่เป็นคนของประชาชนเป็นบุคคลที่มีชื่อเสียงที่ประชาชนและคนทั่วไปรู้จัก³⁶

³⁶ อลงกรณ์ ธีระนง, “ศิลปินไทยกับการมีส่วนร่วมทางการเมือง,” (วิทยานิพนธ์
มหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538), น. 79.

ในกรณีของสังคมไทย ดารามีความสำคัญต่อสังคมไทยในประการหนึ่ง เพราะถ้าหากดาราสงใจในเรื่องใด เรื่องนั้นก็จะเป็นกลายเป็นเรื่องที่มีประโยชน์ขึ้นมาทันที เพราะประชาชนจะถูกสะท้อนความคิด ความเชื่อ และความศรัทธาของดาราเอง ให้ประชาชนเข้าใจและรับความคิด ความเชื่อ ความศรัทธาได้อย่างรวดเร็ว และเป็นวงกว้าง ฉะนั้นดาราจึงเป็นสื่ออย่างหนึ่งที่ประชาชนให้ความสนใจ เพราะประชาชนเห็นภาพลักษณ์ (image) ของดารา คือ “คนของประชาชน” และ “บุคคลมีชื่อเสียง” (celebrity) ในฐานะที่เป็นคนของประชาชนจึงทำให้ดารามีบทบาทสำคัญในระบบสังคม ได้แก่ บทบาทในการเป็นสื่อ บทบาทในการสร้างและเปลี่ยนแปลงทัศนคติ บทบาทในการโฆษณา บทบาทในการเป็นแหล่งความบันเทิง บทบาทในการเป็นผู้นำความคิด และบทบาทในการผลิตอุดมการณ์ และกรอบวิธีคิดต่อโลกให้กับผู้คนได้ เช่นวิธีคิดเรื่องครอบครัว เป็นต้น ซึ่งดาราในฐานะที่เป็นผู้มีชื่อเสียง เป็นที่รู้จักแพร่หลาย ฉะนั้นบุคคลเหล่านี้จึงมีความสามารถในการแนะนำ ชักจูง และทำให้ประชาชนเกิดความสนใจและเลียนแบบพฤติกรรมต่าง ๆ³⁷

ในปัจจุบันมักพบว่ามีความนิยมนำความมีชื่อเสียงมาใช้เป็นเครื่องมือทางการตลาดเพื่อวัตถุประสงค์ต่าง ๆ ที่เห็นได้อย่างชัดเจนคือความนิยมนำบุคคลที่มีชื่อเสียงมาเป็นพรีเซนเตอร์ในงานโฆษณาสินค้าต่าง ๆ ที่เพื่อชักชวนให้เกิดความสนใจในสินค้าและบริการ นอกจากนี้ยังเป็นการยกสถานะ และภาพพจน์ของสินค้าให้แปรไปตามความมีชื่อเสียงของบุคคลนั้นด้วย ซึ่งเหล่านี้สามารถแสดงให้เห็นว่าคนมีชื่อเสียงเป็นผู้มีอิทธิพลอย่างมากต่อบุคคลอื่นในด้านของจิตวิทยา อาทิ เช่น ในแง่ของการเลียนแบบ การโน้มน้าวใจ นอกจากนี้แล้วพฤติกรรม หรือทัศนคติเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ ของบุคคลมีชื่อเสียง ล้วนส่งผลต่อบุคคลอื่นในสังคม แล้วโดยเฉพาะกับเรื่องครอบครัวที่ถือเป็นเรื่องส่วนตัว และถือเป็นอีกบทบาทหน้าที่หนึ่งของคนมีชื่อเสียง ที่ต้องทำหน้าที่เป็นแบบอย่างที่ดี และเป็นທີ່คาดหวังของคนในสังคมเกี่ยวกับเรื่องนี้ ว่าดาราคงต้องมีครอบครัวที่สมบูรณ์แบบ มีความสุข ความอบอุ่น มีภาพครอบครัวเหมือนเช่นที่เห็นในละครโทรทัศน์ ฉะนั้นคนในสังคมจึงเกิดมายาคติเกี่ยวกับครอบครัวขึ้น ที่ผ่านมามีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับบุคคลมีชื่อเสียงในแง่มุมมองของอิทธิพลในการโน้มน้าวใจในการเลือกซื้อสินค้า หรือการมีส่วนร่วมทางการเมือง แต่ยังไม่เคยมีงานวิจัยที่ทำการศึกษาศาบุคคลมีชื่อเสียงในมิติเรื่องครอบครัวว่าสร้างหรือผลิตอุดมการณ์ หรือมายาคติในเรื่องใดให้แก่คนในสังคมบ้าง จึงเป็นประเด็นที่ผู้วิจัยสนใจที่จะทำการศึกษาศาบุคคลมีชื่อเสียงในแง่มุมมองของชีวิตส่วนตัว โดยเฉพาะชีวิตครอบครัวว่าดารามีวิธีการประกอบสร้าง

³⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 136.

ความหมายของคำว่าครอบครัวยังไง ซึ่งจากแนวคิดทั้ง 2 แนวคิดข้างต้นนั้น จะเห็นได้ว่าการเป็นคนมีชื่อเสียงนั้น จะต้องเป็นที่รู้จัก เป็นที่น่าชื่นชม ได้รับการยอมรับจากสาธารณชน ดังนั้นเรื่องครอบครัวของบุคคลสาธารณะนั้นก็จะต้องได้รับการยอมรับเช่นกัน แล้วหากมีชีวิตครอบครัวที่ล่มสลายหรือไม่เป็นไปตามกรอบที่สังคมกำหนดไว้ เช่นการอยู่ก่อนแต่ง หรือมีข่าวเสียหายเกี่ยวกับเรื่องครอบครัว ดารามีวิธีการประกอบสร้างความหมายของคำว่าครอบครัวเช่นไร โดยวิธีการใด หรือมีวิธีการสร้างเหตุการณ์เทียม (pseudo-event) และสร้างความชอบธรรม (legitimization) เกี่ยวกับเรื่องครอบครัวอย่างไร

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่อง “วาทกรรม ‘ครอบครัว’ ของบุคคลสาธารณะ: ศึกษากรณีครอบครัวดารา” เป็นการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารในส่วนที่เกี่ยวข้องกับวาทกรรมและส่วนที่เกี่ยวข้องกับครอบครัวของบุคคลสาธารณะ โดยเน้นการศึกษาในส่วนที่ความหมายของความหมายของ “ครอบครัว” ซึ่งหากมองย้อนไปในอดีตที่ผ่านมาได้เคยมีผู้ทำการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเรื่องครอบครัวในหลากหลายสาขาวิชา อาทิเช่น ด้านสังคมศาสตร์ เช่นในสาขาวิชามานุษยวิทยา จิตวิทยา สังคมสงเคราะห์ นิติศาสตร์ และสื่อสารมวลชน เป็นต้น สำหรับงานวิจัยด้านสื่อสารมวลชนที่ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องครอบครัวที่ผ่านมาสามารถจำแนกได้เป็น 2 ประเภท ได้แก่

งานวิจัยเกี่ยวกับความสัมพันธ์ในครอบครัว/รูปแบบการสื่อสารในครอบครัว

จากการทบทวนวรรณกรรมที่ผ่านมา ผู้วิจัยพบว่ามีการศึกษา “ครอบครัว” กับการสื่อสาร ในประเด็นของความสัมพันธ์ในครอบครัว รูปแบบการสื่อสารในครอบครัว แต่ยังไม่มีการศึกษา “ครอบครัว” ในส่วนที่เป็นความหมายของ “ครอบครัว” ดังตัวอย่างของงานวิจัย ที่เป็นการศึกษาด้านบทบาท/หน้าที่ อำนาจ/ความสัมพันธ์ภายในครอบครัว และรูปแบบการสื่อสารภายในครอบครัว โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสิ่งเหล่านี้ส่งผลกระทบอย่างไรบ้าง โดยมีแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวกับหน้าที่นิยม และทฤษฎีด้านการสื่อสารเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย ดังพบได้จากงานวิจัยดังนี้

สิริชัย วงษ์สาธิตศาสตร์³⁸ ศึกษาความสัมพันธ์ในครอบครัว พฤติกรรมการสื่อสาร และรูปแบบการสื่อสารในครอบครัวของโสเภณีชาย เพื่อศึกษาถึงลักษณะความสัมพันธ์และรูปแบบการสื่อสารในครอบครัว เนื่องจากผลของการสื่อสารในครอบครัวจะเป็นสิ่งหล่อหลอมทัศนคติ อุปนิสัย จริยธรรม ศีลธรรม รวมถึงบุคลิกลักษณะอื่น ๆ ของบุคคล ครอบครัวมีอิทธิพลในการถ่ายทอดวัฒนธรรมต่าง ๆ ให้แก่สมาชิกในครอบครัว

ผลการวิจัยพบว่า ตัวแปรครอบครัวมิได้เป็นสาเหตุสำคัญในการตัดสินใจประกอบอาชีพโสเภณีชาย การตัดสินใจประกอบอาชีพโสเภณีชายขึ้นกับปัจจัยส่วนบุคคลมากกว่า การให้การศึกษาซึ่งเป็นหน้าที่สำคัญของบิดามารดา ต้องอาศัยความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างบิดามารดากับเด็ก และต้องมีความผูกผันกับครอบครัว มีการเอาใจใส่ดูแล ให้ความรักความอบอุ่นจะเป็นการป้องกันไม่ให้เกิดมีพฤติกรรมเบี่ยงเบนในด้านความสัมพันธ์ในครอบครัว โดยแบ่งเป็นความสัมพันธ์กับบิดามารดา พบว่าทั้งสองกลุ่มมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญโดยเฉพาะในด้านความรู้สึกเวลาที่บิดามารดามีเรื่องไม่เข้าใจกัน หรือทะเลาะกัน โสเภณีชายส่วนใหญ่มีความรู้สึกท้อใจที่ชีวิตครอบครัวของบิดามารดาตน มีความสุขอยู่ในระดับปานกลาง และใช้เวลาว่างอยู่กับลูก ๆ น้อยครั้ง การแสดงออกเวลามีเรื่องขัดแย้ง ส่วนใหญ่จะทำตัวเฉย ๆ และออกไปนอกบ้าน ในด้านความสัมพันธ์กับพี่น้อง ทั้งสองกลุ่มมีความแตกต่างกัน ในด้านความสนิทสนมและเห็นอกเห็นใจกันกับพี่น้องเท่านั้น และส่วนใหญ่มีความสนิทสนมกับพี่น้องมาก มีการทะเลาะกับพี่น้องบางครั้ง และความสัมพันธ์กับครอบครัวโดยรวม ทั้งสองกลุ่มมีความแตกต่างกัน ในด้านความคิดเห็นที่มีต่อครอบครัวโดยรวม และในด้านรูปแบบการสื่อสารในครอบครัวนั้นทั้งสองกลุ่มไม่มีความแตกต่างกัน พบว่ารูปแบบการสื่อสารในครอบครัวไม่มีความสัมพันธ์กับการประกอบอาชีพโสเภณีชาย นอกจากนี้สื่อทั้งหมดไม่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจประกอบอาชีพโสเภณีชาย การประกอบอาชีพเป็นการตัดสินใจด้วยตนเองทั้งสิ้น

³⁸ สิริชัย วงษ์สาธิตศาสตร์, “ความสัมพันธ์ในครอบครัว พฤติกรรมการสื่อสารและรูปแบบการสื่อสารในครอบครัวของโสเภณีชาย,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532), น. บทคัดย่อ.

ยิ่งสุพร อาจองค์³⁹ ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ในครอบครัว ในภาพยนตร์โฆษณาทางโทรทัศน์ เพื่อศึกษาถึงเนื้อหาสาระของสารโฆษณาที่ปรากฏแนวคิดเกี่ยวกับครอบครัว โดยย้อนกลับไปมองจากที่มาของสารโฆษณาก่อนที่จะปรากฏเป็นสารโฆษณา มุ่งประเด็นความสนใจของการศึกษาไปที่ การเลือกรูปแบบและวิธีการนำเสนอ การสร้างสรรค์งานโฆษณา และการค้นหาความสัมพันธ์ของประเภทของสินค้าและบริการว่ามีความเกี่ยวข้องต่อการนำเสนอสารโฆษณาที่มีแนวคิดกับครอบครัวหรือไม่ โดยใช้การวิเคราะห์เนื้อหาจากภาพยนตร์โฆษณาทางโทรทัศน์ และสัมภาษณ์ผู้สร้างสรรค์งานโฆษณา

ผลการวิจัยพบว่า ประเภทของสินค้าหรือบริการอาจมีความสัมพันธ์ หรือไม่มี ความสัมพันธ์ต่อแนวคิดเกี่ยวกับครอบครัวที่อยู่ในงานโฆษณาเลยก็ได้ ขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ อัน ได้แก่ แนวคิดหลักทางการโฆษณา ภาพลักษณ์ของสินค้า บุคลิกภาพของสินค้า คุณลักษณะและ คุณประโยชน์ของสินค้า นอกเหนือจากนี้แล้วปัจจัยที่มีอิทธิพลอีกอย่างหนึ่งก็คือ ความคิดของนัก สร้างสรรค์โฆษณาที่ต้องการนำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับครอบครัวในงานโฆษณา

ทัศนทกานต์ ดวงรัตน์⁴⁰ ศึกษาบทบาทการสื่อสารในครอบครัวกับการตัดสินใจแปลง เพศ โดยมุ่งศึกษาถึงลักษณะความสัมพันธ์ในครอบครัว รูปแบบการสื่อสารในครอบครัว นักจิตวิทยาจำนวนมากได้แสดงให้เห็นความสำคัญของความสัมพันธ์ที่ดีในครอบครัว และรูปแบบ การสื่อสารที่ดีในครอบครัว จะส่งผลให้เด็กเติบโตมาเป็นผู้ใหญ่ที่สมบูรณ์ และผู้เชี่ยวชาญในสาขา การสื่อสารในครอบครัว ได้แบ่งการสื่อสารในครอบครัวออกเป็น 3 ประเภท คือ การสื่อสารแบบปิด แบบเปิด และแบบปล่อย

ผลการวิจัยพบว่า กลุ่มตัวอย่างทั้งสองกลุ่มมีลักษณะครอบครัวเป็นครอบครัวเดี่ยว ทำ ให้นุตรชายในครอบครัวเดี่ยวบางครอบครัวประสบปัญหาในการขาดแบบอย่างของเพศชายที่จะ เลียนแบบหรือเอาอย่าง เลยทำให้นุตรชายในครอบครัวนั้นหันไปสนใจและเลียนแบบพฤติกรรม จากเพศหญิง ที่พวกเขามีความใกล้ชิดมากกว่า จนเป็นเหตุทำให้กลายเป็นชายรักร่วมเพศในที่สุด

³⁹ ยิ่งสุพร อาจองค์, “แนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ในครอบครัว ในภาพยนตร์ โฆษณาทางโทรทัศน์ พ.ศ. 2537,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, 2539), น. บทคัดย่อ.

⁴⁰ ทัศนทกานต์ ดวงรัตน์, “บทบาทการสื่อสารในครอบครัวกับการตัดสินใจแปลงเพศ,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), น. บทคัดย่อ.

ด้านความสัมพันธ์ในครอบครัว กลุ่มตัวอย่างทั้งสองกลุ่มมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับมารดามากกว่าบิดา มารดามีอำนาจในครอบครัวมากกว่าบิดา เนื่องจากบิดาไม่มีเวลาให้ครอบครัว ในด้านความสัมพันธ์กับพี่น้อง ทั้งสองกลุ่มจะมีความสนิทสนมกับพี่สาวน้องสาวมากกว่าพี่ชายน้องชาย

ด้านการสื่อสารในครอบครัว กลุ่มชายแปลงเพศ มีการสื่อสารในครอบครัวแบบปล่อยมากกว่าที่สุด ในขณะที่อีกกลุ่มมีการสื่อสารในครอบครัวแบบผสมมากที่สุด กลุ่มชายแปลงเพศจำนวนครึ่งหนึ่งทำการสื่อสารกับครอบครัวก่อนตัดสินใจแปลงเพศ และมีจำนวนเกินครึ่งที่ทำการสื่อสารกับครอบครัวหลังแปลงเพศแล้ว และชายแปลงเพศที่มีการสื่อสารในครอบครัวแบบปิดจะไม่ปรึกษากับสมาชิกครอบครัวถึงการตัดสินใจแปลงเพศของตน ซึ่งในกลุ่มที่ทำการสื่อสารกับสมาชิกครอบครัวจะได้รับผลดีหลาย ๆ ด้าน หลังจากแปลงเพศ

จุฑานาฏ ผดุงเจริญ⁴¹ ศึกษาเรื่อง “อิทธิพลรูปแบบการสื่อสารภายในครอบครัวที่มีทัศนคติในการเลือกคู่ครองและการสมรส : ศึกษาเฉพาะนักศึกษาปริญญาโท ของมหาวิทยาลัยในเขตกรุงเทพมหานคร” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงอิทธิพลของรูปแบบการสื่อสารภายในครอบครัวเดิม ได้แก่ การสื่อสารภายในครอบครัวแบบเปิด (pluralistic), แบบประนีประนอม (consensual), แบบปกป้อง (protective) และแบบปล่อยปละ (laissez-faire) ที่มีต่อทัศนคติต่อการเลือกคู่ครองและการสมรสของนักศึกษาปริญญาโท ของมหาวิทยาลัยในเขตกรุงเทพมหานคร

จากผลการวิจัยพบสรุปได้ว่า หากมีแนวคิดที่จะอบรม ปลูกฝังสั่งสอนให้บุตรเติบโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่ที่มีคุณภาพ มีทัศนคติและพฤติกรรมที่ถูกต้องเหมาะสมในการเลือกคู่ครองและการสมรส เพื่อให้เขาเหล่านั้นประสบความสำเร็จในชีวิตครอบครัว บิดามารดาควรต้องมีการพิจารณาถึงปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ และโดยการปรับปรุงรูปแบบการสื่อสารภายในครอบครัว รวมทั้งปัจจัยด้านประชากรศาสตร์และภูมิหลังครอบครัวที่สำคัญ ต่อการกำหนดรูปแบบการสื่อสารภายในครอบครัว โดยเฉพาะผลการวิจัยพบว่า บิดาเป็นผู้นำครอบครัวที่มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่ง ต่อการกำหนดรูปแบบการสื่อสารภายในครอบครัว อันจะเป็นตัวแปรสำคัญต่อทัศนคติในการเลือกคู่ครองและการสมรสของบุตรในอนาคต ดังนั้นบิดาควรตระหนักถึงบทบาทดังกล่าว เพื่อ

⁴¹ จุฑานาฏ ผดุงเจริญ, “อิทธิพลรูปแบบการสื่อสารภายในครอบครัวที่มีทัศนคติในการเลือกคู่ครองและการสมรส: ศึกษาเฉพาะนักศึกษาปริญญาโท ของมหาวิทยาลัยในเขตกรุงเทพมหานคร,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2543), น. บทคัดย่อ.

เป็นหนทางแห่งการสร้างสรรค์ครอบครัวให้ประสบความสำเร็จในชีวิต ของสมาชิก ครอบครัวทุกคนตลอดไป

บุญศิริ มีสำราญ⁴² ศึกษารูปแบบการสื่อสารในครอบครัวที่ใช้ระบบการเรียนการสอนแบบโฮมสคูล เพื่อศึกษารูปแบบการสื่อสาร ระบบการสื่อสาร และลักษณะการสื่อสารระหว่างสมาชิกในครอบครัวที่มีพ่อแม่เป็นผู้จัดการการเรียนการสอนให้แก่ลูก

ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบการสื่อสารภายในครอบครัวเป็นแบบประนีประนอม คือ ผู้เป็นพ่อ แม่ให้ความสำคัญกับการปฏิบัติตนตามชนบประเพณี และแบบแผนอันดีงามของสังคม แต่ในขณะเดียวกันก็มีความยืดหยุ่นและให้ความสำคัญต่อพัฒนาการทางความคิดของเด็ก เพื่อให้กล้าพูด กล้าแสดงออกด้วยการใช้เหตุผลอย่างอิสระ การเรียนการสอนจะเน้นความสนใจของผู้เรียนเป็นสำคัญ ด้วยมีความเชื่อมั่นต่อศักยภาพในการพัฒนาของเด็กที่จะบูรณาการองค์ความรู้ต่าง ๆ จากสิ่งแวดล้อมรอบตัวทั้งที่ได้รับจากสื่อบุคคลและธรรมชาติ รูปแบบการสื่อสารภายในครอบครัวมีทั้งแบบมีทั้งแบบวัจนะภาษา คือการใช้วาจาพูดคุย สั่งสอนแนะนำ และอวัจนะภาษา คือ การที่พ่อแม่ปฏิบัติตนเป็นต้นแบบเพื่อให้ลูก ๆ ได้เห็นและปฏิบัติตาม และมีการทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อก่อให้เกิดการเชื่อมโยงความรัก ความผูกพันของสมาชิกทุกคนในครอบครัว โดยการสื่อสารระหว่างกันนั้นจะเป็นแบบ 2 ทาง และรูปแบบการสื่อสารภายในครอบครัว จะส่งผลต่อพฤติกรรมที่เกิดขึ้นจริงในตัวบุคคล

ด้านระบบการสื่อสารภายในครอบครัวประกอบด้วยพลังที่เกิดจากความกดดัน และสนับสนุนของการกระทำการของครอบครัว และอิทธิพลภายนอกครอบครัว จะมีการกำหนดตารางเวลาและกิจกรรมในแต่ละวันไว้เพียงคร่าว ๆ และไม่มีการกำหนดบทบาทหน้าที่ภายในครอบครัวอย่างชัดเจน แต่ทุกคนต่างรับรู้บทบาทของตนเองอย่างอัตโนมัติ และเปิดโอกาสให้สมาชิกทุกคนในครอบครัวได้มีการแสดงความคิดเห็นและตัดสินใจร่วมกัน

ลักษณะการสื่อสารภายในครอบครัวมี 3 ลักษณะ ได้แก่ 1) การสื่อสารลักษณะผู้ใหญ่ คือ ใช้เหตุผลในการอธิบายสิ่งต่าง ๆ 2) การสื่อสารลักษณะเด็ก คือ ใช้อารมณ์มากกว่าเหตุผล 3) การสื่อสารลักษณะพ่อแม่ คือ การสื่อสารในลักษณะออกคำสั่ง หรือดุว่า อย่างใช้อารมณ์ ลักษณะการสื่อสารแบบพ่อ-แม่ มักจะพบในการสื่อสารระหว่างพ่อ-ลูก มากกว่า แม่-ลูก เนื่องจาก

⁴² บุญศิริ มีสำราญ, “การศึกษารูปแบบการสื่อสารในครอบครัวที่ใช้ระบบการเรียนการสอนแบบโฮมสคูล,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544), น. บทคัดย่อ.

ผู้เป็นพ่อจะไม่สามารถควบคุมอารมณ์ได้ เป็นจุดเริ่มที่ทำให้เกิดความขัดแย้งภายในครอบครัว ซึ่งแม่จะเข้ามามีบทบาทในการเป็นผู้ไกล่เกลี่ยความขัดแย้งที่เกิดขึ้น ซึ่งลักษณะการสื่อสารทั้งหมดอาจขึ้นกับสถานการณ์และสภาวะทางอารมณ์ของผู้ที่ทำการสื่อสาร ลักษณะการสื่อสารที่พบมากที่สุดคือ การสื่อสารลักษณะผู้ใหญ่

จากงานวิจัยดังกล่าวมาข้างต้น เห็นได้ว่าเป็นการศึกษาเรื่องครอบครัวในด้านหน้าที่ของครอบครัว และมองในแง่ที่ว่า หน้าที่ของครอบครัวส่งผลกระทบอย่างไร และก่อให้เกิดผลอย่างไรบ้าง ซึ่งจากจุดนี้ผู้วิจัยจึงเกิดความสนใจที่จะศึกษาครอบครัวในส่วนที่เป็นความหมายของครอบครัว และแต่ละปัจเจกบุคคลมีการสร้างความหมายครอบครัวของตนเองออกมาอย่างไร มีความหมายและอุดมการณ์อย่างไร เพราะผลกระทบ (effect) ต่าง ๆ ของครอบครัวที่เกิดขึ้นนั้นล้วนเป็นผลมาจากการติดตั้งความหมาย/กรอบวิธีคิดเรื่องของครอบครัวให้กับผู้คนในครอบครัวเป็นสำคัญ

การวิจัยที่เกี่ยวกับภาพครอบครัว

งานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับภาพของครอบครัวที่ผ่านมา นั้น เป็นการศึกษาภาพครอบครัวทั้งที่เป็นภาพสะท้อนและที่เป็นภาพชีวิต แต่โดยส่วนมากจะเป็นศึกษาภาพสะท้อนที่ปรากฏในสื่อต่าง ๆ เป็นส่วนมาก ดังพบได้จากงานวิจัยดังนี้

อุษา สุกใส⁴³ ศึกษาการนำเสนอลักษณะชีวิตจริงในงานสื่อมวลชน: ศึกษาเฉพาะกรณี ‘คู่สร้าง คู่สม’ ซึ่งเรื่องราวส่วนใหญ่ที่นำมาศึกษาเป็นชีวิตรัก และชีวิตครอบครัว เพื่อศึกษาขั้นตอนการทำงาน การนำเสนอลักษณะชีวิตจริง และผลกระทบจากการนำเสนอเนื้อหาเหล่านี้ โดยมุ่งเน้นการศึกษาชีวิตครอบครัวในปี พ.ศ. 2519-2534 โดยเน้นศึกษาถึงชีวิตรัก และชีวิตครอบครัว เนื่องจากปัจจุบันคนเริ่มมีการเปิดเผยชีวิตของตนมากขึ้น

ผลการวิจัยพบว่า หลังจากมีผู้ส่งจดหมายเข้ามายังสื่อมวลชนเป็นจำนวนมาก สื่อมวลชนได้ทำหน้าที่คัดเลือกจดหมายก่อนการนำเสนอ วิธีการนำเสนอชีวิตจริงจากจดหมายในแต่ละสื่อจะแตกต่างกัน รายการโทรทัศน์จะใช้องานตอบปัญหาและพูดคุยกับคู่สามีภรรยา

⁴³ อุษา สุกใส, “การนำเสนอลักษณะชีวิตจริงในงานสื่อมวลชน: ศึกษาเฉพาะกรณี ‘คู่สร้างคู่สม’,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535), น. บทคัดย่อ.

รายการวิทยุจะอ่านจดหมายโดยมีเพลงประกอบ ส่วนนิตยสารจะเล่าเรื่องตามลำดับเวลาและมีภาพประกอบเรื่อง

ลักษณะชีวิตจริงที่น่าเสนอในสื่อมวลชนคู่สร้างคู่สม สามารถแบ่งได้เป็น 4 หัวข้อใหญ่ ๆ คือ ชีวิตครอบครัว ชีวิตหนุ่มสาว ชีวิตรักพิสดาร และชีวิตรั้นทด โทษทัศน์จะนำเสนอแต่ชีวิตคู่สามีภรรยา ส่วนวิทยุและนิตยสารจะนำเสนอชีวิตทั้ง 4 ประเภท เมื่อมองชีวิตครอบครัวที่น่าเสนอในนิตยสารจะเห็นได้ว่าจะมีคล้ายคลึงกับวิทยุมาก คือนำเสนอชีวิตครอบครัวได้อย่างลึกซึ้ง และนำเสนอได้ทุกรูปแบบ ซึ่งต่างจากโทรทัศน์ที่นำเสนอแต่ชีวิตคู่สามีภรรยาที่ปัจจุบันยังอยู่ด้วยกัน เพราะรายการมีจุดประสงค์ในการนำเสนอคู่สามีภรรยาเท่านั้น จึงไม่มีชีวิตครอบครัวแบบอื่นปรากฏ โดยคู่สามีภรรยาต้องนำเสนอแต่เรื่องที่ไม่ผิดศีลธรรม และไม่ทำให้ผู้ร่วมรายการเสื่อมเสียเรื่องราวเกี่ยวกับชีวิตรัก และชีวิตครอบครัวทำให้คู่สร้างคู่สมติดตลาด เนื่องจากคนส่วนใหญ่มักจะชอบรู้เรื่องราวชีวิตรักและชีวิตครอบครัวคนอื่น เหตุผลก็คือ เพราะเรื่องเหล่านี้เป็นเรื่องส่วนตัวที่เป็นความลับ ในครอบครัวไม่ค่อยเปิดเผยกัน จึงเป็นการตอบสนองความต้องการอยากรู้อยากเห็นของคน

ชีวิตครอบครัว คือ เรื่องราวชีวิตคู่ (สามีภรรยา) เน้นความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยา มีทั้งเรื่องราวชีวิตคู่ของสามีภรรยาที่ปัจจุบันยังอยู่ด้วยกัน ซึ่งแบ่งเป็น 2 ช่วงคือ

1. ชีวิตก่อนแต่งงาน จะมีลักษณะเด่น 2 ประการคือ ชีวิตรักกับคนอื่นก่อนแต่งงานกับคู่สมรสปัจจุบัน และ ชีวิตรักกับคู่สมรสปัจจุบัน
2. ชีวิตหลังแต่งงาน มีลักษณะเด่นอยู่ 2 ประการ คือ ครอบครัวไม่มีปัญหา และครอบครัวมีปัญหา โดยปัญหาเกิดจากระหว่างคู่สามีภรรยาเอง และ ระหว่างสามีภรรยากับญาติ พี่น้อง และเรื่องราวชีวิตของสามีภรรยาที่ปัจจุบันไม่ได้อยู่ด้วยกัน ซึ่งมี 2 แบบ คือ หย่าร้าง และเสียชีวิต

รวมถึงเรื่องราวชีวิตของสมาชิกในครอบครัว (พ่อ แม่ ลูก และญาติพี่น้อง) เน้นความสัมพันธ์ระหว่าง พ่อ แม่ ลูก เมื่อนำเสนอลักษณะชีวิตจริงทางสื่อมวลชนคู่สร้างคู่สมแล้ว จะเกิดผลกระทบ 2 ประการคือ ผลกระทบต่อผู้รับสาร คือเกิดการเรียนรู้ทางสังคม และผลตอบกลับมายังสื่อมวลชน

จิราภรณ์ ชาแก้ว⁴⁴ ได้ทำการศึกษาภาพชีวิตครอบครัวที่ปรากฏในภาพยนตร์วิดีโอ เพื่อศึกษาโครงสร้างครอบครัวไทย บทบาท และความสัมพันธ์ของสมาชิกครอบครัวไทย และกลวิธีนำเสนอภาพชีวิตครอบครัวที่ปรากฏในภาพยนตร์ไทย พบว่าโครงสร้างครอบครัวส่วนใหญ่ที่ปรากฏในภาพยนตร์ไทยมีลักษณะเป็นครอบครัวเดี่ยว ตามรูปแบบของครอบครัวสมัยใหม่ แต่มีลักษณะพิเศษตามแบบครอบครัวในอดีต คือมีการปฏิสัมพันธ์ หรือไปมาหาสู่ และช่วยเหลือกันในระดับญาติพี่น้อง มีการแสดงความเคารพเชื่อฟังญาติอาวุโสของครอบครัว และไม่สนับสนุนค่านิยมในเรื่องความสะดวกสบายภายในครอบครัว ซึ่งเป็นค่านิยมตามแบบครอบครัวสมัยใหม่

บทบาทและความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัวนั้น พ่อหรือสามียังคงถูกกำหนดให้มีบทบาทในการหาเลี้ยงครอบครัวเป็นส่วนมาก ในขณะที่แม่หรือภรรยา มีบทบาทในการเป็นแม่บ้านและดูแลลูก ทำให้พ่อหรือสามีเป็นผู้มีสิทธิและอำนาจเหนือสมาชิกอื่นในครอบครัว ยกเว้นญาติอาวุโสสูงสุดของครอบครัว นอกจากนั้นแม่หรือภร่ายาก็ยังคงต้อง มีบทบาทในการเป็นผู้ประสานความสัมพันธ์ระหว่างพ่อกับลูก ในกรณีที่ทั้งสองเกิดความบาดหมางกันขึ้น ลูกหลานยังคงจะเคารพเชื่อฟัง และปฏิบัติตามคำแนะนำตักเตือนของญาติผู้ใหญ่ ซึ่งจะเข้ามาช่วยเหลือและให้คำแนะนำ เมื่อมีปัญหาครอบครัวเกิดขึ้น ซึ่งล้วนแต่เป็นลักษณะตามครอบครัวในอดีตทั้งสิ้น ส่วนลักษณะครอบครัวสมัยใหม่ที่สามี และภรรยาต่างมีบทบาทในการทำงานหาเลี้ยงครอบครัว มีสิทธิและอำนาจทัดเทียมกันนั้นมีปรากฏน้อยมาก

ชีวิตครอบครัวในภาพยนตร์ทุกเรื่องล้วนมีปัญหา ซึ่งปัญหาที่พบมากที่สุด คือ ความไม่ซื่อสัตย์ของสามี และไม่ว่าภาพยนตร์จะเปิดเรื่องด้วยความสุข หรือความทุกข์ก็ตาม ภาพยนตร์มักจบลงด้วยการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขของสมาชิกในครอบครัว โดยยึดหลักให้อภัยกันตามวัฒนธรรมของสังคมไทยเป็นหลัก

สุนิสา จันทบูรณ์⁴⁵ ได้ทำการศึกษาการรับรู้ภาพของครอบครัวผ่านละครโทรทัศน์ เพื่อศึกษาการรับรู้ภาพของครอบครัวผ่านละครโทรทัศน์ โดยแบ่งเป็นการวิเคราะห์การรับรู้ การตีความ และการเชื่อมโยงภาพของครอบครัว ผ่านละครโทรทัศน์ในมุมมองโดยรวม และเปรียบเทียบความหมายภาพของครอบครัวจากการเข้ารหัสของผู้ส่งสาร กับ การถอดรหัสของผู้รับ

⁴⁴ จิราภรณ์ ชาแก้ว, “ภาพชีวิตครอบครัวที่ปรากฏในภาพยนตร์วิดีโอ,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538), น. บทคัดย่อ.

⁴⁵ สุนิสา จันทบูรณ์, “การรับรู้ภาพของครอบครัวผ่านละครโทรทัศน์,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), น. บทคัดย่อ.

สาร ผ่านละครเรื่องทอฝันกับมาวิน ซึ่งละครเรื่องนี้เป็นละครที่สร้างขึ้นมาเพื่อสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัวว่ามีส่วนต่อการเลี้ยงดูลูกมากกว่าฐานะของครอบครัว จากกลุ่มตัวอย่างอายุ 11-60 ปี จำนวน 30 ท่าน

ผลการศึกษาสรุปได้ว่า การรับรู้ภาพครอบครัวผ่านละครโทรทัศน์ ส่วนใหญ่เป็นครอบครัวเดียวมีปัญหา 3 ชนิด ที่พบจากภาพของครอบครัวในละครโทรทัศน์ คือ 1) ปัญหาระหว่างสามี-ภรรยา 2) ปัญหาระหว่างพ่อ-แม่-ลูก 3) ปัญหาระหว่างเครือญาติ และบุคคลอื่น โดยกลุ่มตัวอย่างจะมีการรับรู้ปัญหาระหว่างพ่อ-แม่-ลูก มากที่สุด

ผู้รับสารสามารถถอดรหัสความหมายของภาพครอบครัวในละครโทรทัศน์ ได้ตรงกับการเข้ารหัสความหมายของผู้ส่งสาร เนื่องจากเรื่องครอบครัวเป็นประสบการณ์ตรงที่มนุษย์ทุกคนย่อมต้องเคยประสบ นอกจากนั้นแล้ว ยังได้รับประสบการณ์ทางอ้อมจากภาพครอบครัวที่หลากหลายในละครโทรทัศน์ด้วย จึงทำให้รับรู้ความหมายของครอบครัวได้ไม่ยาก

พรณี จิตไพศาลวัฒนา⁴⁶ ศึกษาความคิดเห็นของคนรุ่นใหม่ต่อสถาบันครอบครัวที่ปรากฏในภาพยนตร์โฆษณาทางโทรทัศน์ มุ่งศึกษาภาพของครอบครัวที่ปรากฏในภาพยนตร์โฆษณาโทรทัศน์ โดยต้องการศึกษาและวิเคราะห์ว่าคนรุ่นใหม่มีแนวคิดและความคิดเห็นเช่นไรต่อสถาบันครอบครัวที่ปรากฏในภาพยนตร์โฆษณาทางโทรทัศน์

ภาพยนตร์โฆษณาที่นำมาศึกษานั้น สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะของครอบครัวเดี่ยวซึ่งประกอบด้วย สามี ภรรยา และบุตร และสะท้อนให้เห็นถึงหน้าที่ของครอบครัวที่มีต่อสมาชิกในครอบครัว และพึงปฏิบัติต่อสมาชิกในครอบครัว โดยมีรูปแบบการนำเสนอดังนี้ 1. รูปแบบเดี่ยวหนึ่งของชีวิต เป็นการจำลองภาพชีวิตครอบครัวได้ดีกว่ารูปแบบอื่น ๆ และสะท้อนภาพของครอบครัวคนรุ่นใหม่ได้เป็นอย่างดี 2. รูปแบบแก้ปัญหาและทางแก้ 3. รูปแบบตลก 4. รูปแบบการสาธิต 5. รูปแบบการใช้บุคคลอ้างอิง อาทิ นักร้อง นักแสดง เป็นตัวแสดงนำ เพราะดาราทำให้รู้สึกเกิดความน่าเชื่อถือ น่าทดลองใช้สินค้า ให้ความรู้สึกร่วมสมัยคือเป็นคนรุ่นใหม่ด้วยกัน ภาพยนตร์โฆษณาส่วนใหญ่ใช้รูปแบบการนำเสนอแบบเดี่ยวหนึ่งของชีวิตในการนำเสนอภาพยนตร์โฆษณาเนื่องจากรูปแบบดังกล่าวให้ความสมจริง ผู้รับสารสามารถรับรู้ภาพดังกล่าวได้เป็นอย่างดี และมี

⁴⁶ พรณี จิตไพศาลวัฒนา, “ความคิดเห็นของคนรุ่นใหม่ต่อสถาบันครอบครัวที่ปรากฏในภาพยนตร์โฆษณาทางโทรทัศน์,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), น. บทคัดย่อ.

ความใกล้ชิด เรียบง่ายเหมาะแก่การจดจำ ภาพยนตร์โฆษณาส่วนใหญ่ที่สะท้อนแนวคิดเกี่ยวกับครอบครัวนั้น ส่วนใหญ่มักเป็นสินค้าประเภทของใช้ในบ้านหรือของใช้ส่วนตัว

จากงานวิจัยชิ้นนี้แสดงให้เห็นการสะท้อนภาพลักษณ์ความสัมพันธ์ในครอบครัวดังนี้

1) ภาพของลักษณะการแสดงความรักต่อกันในสมาชิกในครอบครัว ก่อให้เกิดการเรียนรู้ถึงความสัมพันธ์ที่ดีในครอบครัว 2) ภาพที่แสดงถึงความอบอุ่นในครอบครัว สร้างความประทับใจและสร้างการจดจำ 3) ภาพแสดงการห่วงใยระหว่างสมาชิกในครอบครัว

ผลการศึกษาพบว่า กลุ่มคนรุ่นใหม่มีการเรียนรู้ภาพของสถาบันครอบครัวไปในทางบวก เนื่องจากภาพยนตร์โฆษณาได้นำเสนอภาพของครอบครัวที่อบอุ่น มีปฏิสัมพันธ์ที่ดีระหว่างสมาชิกในครอบครัว และภาพยนตร์โฆษณายังมีผลทำให้กลุ่มคนรุ่นใหม่มีแนวโน้มในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมที่จะให้ความสำคัญแก่สถาบันครอบครัวมากขึ้น มีการให้ความหมายของครอบครัวที่หลากหลาย เช่น ครอบครัวในความคิดน่าจะมีพ่อ-แม่-ลูก ถึงจะเรียกว่าครอบครัว แต่ถ้ามีปู่ย่า ตายาย อยู่ด้วยจะให้ความรู้สึกที่ครอบครัวอบอุ่น และครอบครัวควรจะมีเรื่องของความรัก และความเอื้ออาทร เสียสละ เห็นอกเห็นใจกันเป็นส่วนประกอบ ผลจากการเรียนรู้จากภาพยนตร์โฆษณา ทำให้คนรุ่นใหม่มีแนวโน้มของการเกิดพฤติกรรมสนับสนุน หรือสอดคล้องตามสารที่แฝงอยู่ในภาพยนตร์โฆษณาด้วย

ชุดิมา เฟ็งสุทธิ์⁴⁷ วิเคราะห์เนื้อหาเพลงไทยสากลที่เกี่ยวข้องกับสถาบันครอบครัว เพื่อศึกษาแนวคิด และเนื้อหาของเพลงไทยสากลที่เกี่ยวข้องกับสถาบันครอบครัว และศึกษาการสื่อความหมายของเพลงไทยที่เกี่ยวข้องกับสถาบันครอบครัว

ผลการวิจัยพบว่า เพลงไทยสากลที่เกี่ยวข้องกับสถาบันครอบครัวนำเสนอแนวคิดด้านหน้าที่การให้ความรักมากที่สุด สะท้อนให้เห็นว่าความรักเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดต่อสถาบันครอบครัว รองลงมาคือหน้าที่ในการปลูกฝังคุณธรรม โดยกล่าวถึงพ่อในฐานะการเป็นต้นแบบที่ดีให้แก่ลูก ซึ่งสอดคล้องกับบทบาทหน้าที่ของพ่อบ้านที่มีต่อครอบครัว หน้าที่ด้านเศรษฐกิจ และหน้าที่การให้การศึกษา และเพลงไทยสากลที่เกี่ยวข้องกับสถาบันครอบครัว มีการสื่อความหมายโดยใช้โวหารภาพพจน์ อุปมาอุปไมยมากที่สุด เพราะเป็นการสื่อความหมายที่เป็นการเปรียบเทียบที่เห็นภาพชัดเจนมากที่สุด รองลงมาคืออุปลักษณ์ และอริพจน์ นอกจากนี้ยังพบว่า เพลงไทยสากลที่เกี่ยวข้องกับสถาบันครอบครัว ส่วนใหญ่เป็นเพลงเพื่อชีวิต และมีเนื้อหากล่าวถึงแม่มากที่สุด และ

⁴⁷ ชุดิมา เฟ็งสุทธิ์, “การวิเคราะห์เนื้อหาเพลงไทยสากลที่เกี่ยวข้องกับสถาบันครอบครัว,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545), น. บทคัดย่อ.

ยังกล่าวถึงบ้าน ซึ่งหมายถึงการอยู่ร่วมกันของสมาชิกในครอบครัวด้วย และเพลงที่เกี่ยวกับครอบครัวเป็นเพลงที่กล่าวถึงความรัก ความผูกพัน

จากงานวิจัยข้างต้นจะเห็นได้ว่า ที่ผ่านมามีการศึกษาครอบครัวในแง่ของความสัมพันธ์ในครอบครัว รูปแบบการสื่อสารในครอบครัว ระบบการสื่อสาร ลักษณะการสื่อสารระหว่างสมาชิกในครอบครัว และภาพของครอบครัวที่ปรากฏในสื่อต่าง ๆ อาทิเช่น ในภาพยนตร์วีดิโอละครโทรทัศน์ โฆษณาทางโทรทัศน์ เป็นต้น โดยการศึกษาในแง่มุมที่เกี่ยวกับภาพของครอบครัวนั้น ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับภาพของครอบครัว ชีวิตครอบครัว บทบาท/หน้าที่ และความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัว โดยเน้นความสัมพันธ์ระหว่างสามี-ภรรยา ลักษณะชีวิตครอบครัว และปัญหาในครอบครัว ซึ่งผลการวิจัยของงานที่ศึกษาเกี่ยวกับภาพชีวิต ทั้ง 3 เล่มพบว่า ลักษณะครอบครัวที่ปรากฏส่วนใหญ่เป็นภาพของครอบครัวเดี่ยว บทบาทที่พบคือ พ่อยังถูกกำหนดให้มีบทบาทในการ หาเลี้ยงครอบครัว และแม่มีบทบาทเป็นแม่บ้าน และทุกครอบครัวล้วนแล้วแต่มีปัญหา ปัญหาที่พบมากที่สุดคือปัญหาระหว่างสามี-ภรรยา คือเรื่องความไม่ซื่อสัตย์ของสามี

จากการศึกษาภาพเกี่ยวกับครอบครัวนั้น ยังไม่ปรากฏว่ามีการศึกษาในแง่มุมที่เกี่ยวกับความหมายของชุดอุดมการณ์ต่าง ๆ ที่ปัจเจกบุคคลได้สร้างความหมาย และผลิตกระแสสังคม ซึ่งอาจเป็นเพราะเรื่องครอบครัวเป็นเรื่องที่เป็นส่วนตัว เป็นเรื่องที่ควรปิดบัง เป็นเรื่องราวระหว่างคนภายในบ้านที่มีควรให้บุคคลภายนอกรับรู้ ตามคำโบราณที่ว่า “ความในอย่า นำออก ความนอกอย่า นำเข้า” มีการลากเส้นระหว่างโลกภายในและโลกภายนอก แต่ในกลุ่มบุคคลที่มีชื่อเสียง เช่น ดารา นักแสดง ที่มีสถานภาพเป็นบุคคลสาธารณะของสังคม ทุกเรื่องราวเกี่ยวกับบุคคลเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นที่น่าสนใจ เป็นที่อยากรู้อยากเห็นของคนในสังคม และโดยเฉพาะเกี่ยวกับเรื่องครอบครัว พวกเขาเหล่านี้มีการสร้างความหมายและให้คำนิยามเกี่ยวกับครอบครัวกันอย่างไรบ้างเป็นการศึกษาที่เป็นการศึกษาเรื่องราวนอกของครอบครัวให้กว้างขึ้น ศึกษาเรื่องที่เป็นเรื่องส่วนตัวกับบุคคลที่มีการดำเนินชีวิตที่ต้องเปิดเผย ที่ผ่านมาสังคมได้สร้างนิยามของครอบครัว นำเสนอภาพของครอบครัว และพูดถึงครอบครัวอย่างอุดมคติ เป็นภาพครอบครัวที่อบอุ่น มีความสุข ซึ่งเป็นภาพแห่งมายาคติเกี่ยวกับครอบครัว ดังจะเห็นได้จากสื่อต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นละครโฆษณา ที่ไม่ว่าจะเปิดเรื่องราวเกี่ยวกับครอบครัวแบบมีความสุข หรือแบบไม่มีความสุข แต่บทสรุปของครอบครัว ทุกครอบครัวในตอนท้ายมักจะจบลงด้วยภาพของครอบครัวที่มีความสุข เข้าใจ เห็นอก เห็นใจกัน ตามแบบฉบับของภาพครอบครัวในอุดมคติและจินตนาการ และสิ่งเหล่านี้ดารา หรือคนที่มีชื่อเสียงมีการสร้างภาพของครอบครัวของเขาเหล่านี้อย่างไร มีการให้นิยามและความหมายของครอบครัวอย่างไร ตลอดจนมีการสร้างสิ่งเหล่านี้เช่นไร

งานวิจัยเกี่ยวกับ “บุคคลมีชื่อเสียง” (celebrity) และ “ดารา” (stars)

งานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับบุคคลมีชื่อเสียง/ดาราที่ผ่านมานั้น เป็นการศึกษาเกี่ยวกับอิทธิพลของบุคคลมีชื่อเสียง/ดารา เกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ ดังพบได้จากงานวิจัยดังนี้

พัชรिता วัฒนา⁴⁸ ศึกษาเรื่อง ศิลปินเพลงไทยสากลและสื่อมวลชน: วิถีทางในการสร้างความมีชื่อเสียงของศิลปินเพลงไทยสากล รวมถึงบทบาทสื่อมวลชนที่เกี่ยวข้องกับการสร้างความมีชื่อเสียงให้แก่ศิลปินเพลงไทยสากลจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

ผลการวิจัยพบว่า ศิลปินเพลงเป็นกลไกสำคัญของสินค้า เนื่องจากเป็นผู้นำเสนอผลงานเพลง หรือ 프리เซนเตอร์ (presenter) ผู้ขับร้องเพลง (singer) และเป็นผู้มีภาพลักษณ์ (image) เฉพาะตัวที่เข้ากับผลงานเพลง ซึ่งเป็นตัวแปรสำคัญของการสร้างความนิยม และมีผลต่อการจำหน่ายยอดเทป ค่ายเทปต่าง ๆ จึงมุ่งเน้นในการสร้างความสนใจไปที่ตัวศิลปินเป็นจุดแรก โดยอาศัยการสร้างภาพลักษณ์ของศิลปินให้เกิดความสะดุดตา สะดุดหูของผู้ฟังให้ได้มากที่สุด

รูปแบบของเพลงและแนวทางในการนำเสนอของตัวศิลปินเพลงไทยสากลนั้น มีวิวัฒนาการที่เปลี่ยนแปลงไปตามอิทธิพลทางดนตรีของชาติตะวันตก นอกจากนี้ยังถูกกำหนดโดยตลาดผู้บริโภคเทปเพลงที่เปลี่ยนจากกลุ่มผู้ใหญ่ในอดีตมาเป็นกลุ่มวัยรุ่นในปัจจุบัน ส่วนการสร้างความมีชื่อเสียงนั้น ในอดีตศิลปินเพลงไทยสากลที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักและได้รับการยอมรับยังคงอยู่ในวงแคบ เนื่องจากช่องทางในการเผยแพร่ยังมีอยู่ค่อนข้างจำกัด เพราะสื่อมวลชน มีบทบาทสำคัญคงมีอยู่เพียงแต่สื่อวิทยุกระจายเสียงที่ควบคุมโดยหน่วยงานของรัฐเท่านั้น ส่วนตัวศิลปินเองจะมีชื่อเสียงได้ก็ด้วยคุณภาพของผลงานเพลงและเสียงร้องเป็นสำคัญ จนกระทั่งมีระบบธุรกิจเทปเพลงไทยสากลเกิดขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2521 เป็นต้นมา มีผลทำให้ลักษณะการสร้างความมีชื่อเสียงของศิลปินเพลงไทยสากลเปลี่ยนไป โดยค่ายเทปได้นำเอาระบบการส่งเสริมการจำหน่ายมาเป็นกลยุทธ์สำคัญ เน้นการโฆษณาประชาสัมพันธ์จากภาพลักษณ์และผลงานเพลง โดยมีสื่อมวลชนทุกประเภทเป็นช่องทางในการเผยแพร่ สร้างความสนใจและกระตุ้นเร้าความรู้สึกของผู้ฟังให้เกิดทัศนคติที่ดีต่อตัวศิลปินเพลง อันจะส่งผลให้ศิลปินเพลงไทยสากลเป็นที่รู้จักได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายและกลายเป็นผู้มีชื่อเสียงขึ้นมาได้

⁴⁸ พัชรिता วัฒนา, “ศิลปินเพลงไทยสากลและสื่อมวลชน: วิถีทางในการสร้างความมีชื่อเสียง,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536), น. บทคัดย่อ.

ชัชวาลย์ เพชรสุวรรณ⁴⁹ ศึกษาเรื่อง การสร้าง “คนเก่ง” ในภาพยนตร์โฆษณาทางโทรทัศน์ พ.ศ. 2533-2535 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเข้าใจการสื่อความหมายในลักษณะของการนำเสนอ และการดำเนินเรื่องของความเป็น “คนเก่ง” ในภาพยนตร์ทางโฆษณาโทรทัศน์ เพราะการสื่อสารและโฆษณามีบทบาทอย่างมากในการเสริมสร้างภาพพจน์ให้กับตัวบุคคล “คนเก่ง” ในปัจจุบัน “คนเก่ง” อาศัยการสร้างเสริมโดยผ่านตัวแทนสื่อมวลชน

ผลการวิจัยพบว่า “คนเก่ง” ในภาพยนตร์โฆษณาทางโทรทัศน์ เป็นรูปแบบหนึ่งของการสร้างสรรคงานโฆษณา และแสดงภาพความเก่งเหล่านั้น โดยผู้กำกับเข้าไปกับตัวสินค้าและบริการ เพื่อให้ภาพความดี ความศรัทธาอันน่ายกย่องจากตัว “คนเก่ง” อยู่ติดกับตัวสินค้า ซึ่งเป็นการเสริมภาพพจน์ที่ดีให้กับสินค้า และบริการนั้น ๆ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ทางการตลาด

“คนเก่ง” ที่ถูกนำเสนอโดยผ่านภาพยนตร์โฆษณานั้น มีลักษณะ 2 ประการ ดังนี้

1. เป็น “คนเก่ง” ที่เกิดจากการต่อสู้ และการแข่งขัน โดยการสร้าง “คนเก่ง” ให้ประสบกับชัยชนะ หรือประสบผลสำเร็จในขั้นสูงสุด ซึ่งต้องผ่านความยากลำบาก การฟันฝ่าอุปสรรค ความอดทน จนได้รับชัยชนะและผลสำเร็จอันน่ายกย่องในหมู่คนทั่วไป

2. เป็น “คนเก่ง” ที่เกิดจากความกล้าหาญ และการเสี่ยง โดยการสร้าง “คนเก่ง” ให้เห็นจากการเป็นผู้กล้าหาญ ยอมเสี่ยงภัยด้วยชีวิต เพื่อทำประโยชน์ และภารกิจต่าง ๆ จนประสบผลสำเร็จในที่สุด

ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดความเป็นคนเก่งของบ๊วส์สติน นอกจากนี้ยังพบว่า ภาพของ “คนเก่ง” นั้น มีความสัมพันธ์กับปัจจัยภายนอก อันได้แก่ เพศ อายุ กลุ่มเป้าหมาย ชนิดของสินค้าและบริการ ซึ่งไม่จำกัดอยู่ในสินค้าหนึ่งเท่านั้น ดังในกรณีศึกษาซึ่งมีสินค้าและบริการหลากหลายกันออกไป

จันรี ทรงประยูร⁵⁰ ศึกษาเกี่ยวกับการใช้ “บุคคลมีชื่อเสียง” ในภาพยนตร์โฆษณาทางโทรทัศน์ พ.ศ. 2535-2536 การวิจัยครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อทราบถึงประเภทของ “บุคคลมี

⁴⁹ ชัชวาลย์ เพชรสุวรรณ, “การสร้าง “คนเก่ง” ในภาพยนตร์โฆษณาทางโทรทัศน์ พ.ศ. 2533-2535,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536), น. บทคัดย่อ

⁵⁰ จันรี ทรงประยูร, “การศึกษาการใช้ “บุคคลที่มีชื่อเสียง” ในภาพยนตร์โฆษณาทางโทรทัศน์ พ.ศ. 2535-2536,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537), น. บทคัดย่อ.

ชื่อเสียง” ต่าง ๆ ที่นำมาใช้ในภาพยนตร์โฆษณา เพื่อเข้าใจถึงลักษณะการนำ “บุคคลมีชื่อเสียง” มาใช้ในภาพยนตร์โฆษณา

ผลการวิจัยพบว่าประเภทของ “บุคคลมีชื่อเสียง” ที่ใช้ในภาพยนตร์โฆษณาเป็นการใช้บุคคลที่มีชื่อจากวงการบันเทิงเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากคนในวงการบันเทิงเป็นบุคคลที่ได้รับการเผยแพร่จากสื่อมวลชน ด้วยความถี่สูงปรากฏตามสื่อต่าง ๆ อย่างสม่ำเสมอ ทำให้ผู้รับสารสามารถซึมซับและรับทราบข่าวสารความเคลื่อนไหวต่าง ๆ ตลอดเวลา ซึ่งจะต้องมีผลงานความสามารถมากกว่าหนึ่งอย่าง ซึ่งผลงานหรืออาชีพหลักบางคนจะเป็นดารานักแสดง แต่ก็มีความสามารถในการเป็นศิลปินนักร้อง หรือนายแบบ นางแบบ บางคนเป็นนักกีฬา บุคคลมีชื่อเสียงมีความสามารถหลาย ๆ ด้าน เป็นบุคคลที่นำมาใช้เสนอเป็นพรีเซนเตอร์ในภาพยนตร์โฆษณา และการใช้บุคคลที่มีสถานภาพทางสังคมเป็นที่ยอมรับนับถือ ประสบความสำเร็จเป็นที่รู้จักกันในวงสังคม

วิธีการนำ “บุคคลมีชื่อเสียง” มาใช้ในภาพยนตร์โฆษณามีการใช้อยู่ 2 ลักษณะ คือ 1) การที่นำบุคคลมีชื่อเสียงแสดงเป็นตัวเอง เป็นการเรียกร้องความสนใจของผู้รับสารได้มากที่สุด และ 2) นำบุคคลมีชื่อเสียงแสดงในฐานะอื่นที่มีได้ตรงกับบทบาทและอาชีพจริง การนำมาใช้ทั้งสองแบบเป็นการสร้างความสนใจให้กับภาพยนตร์โฆษณาได้ดี

ณัฐภรณ์ สติกรกุล⁵¹ ศึกษาเรื่อง กระบวนการสร้างนักร้องยอดนิยมของบริษัทแกรมมี่ เอ็นเตอร์เทนเมนต์ จำกัด โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษากระบวนการ และกลยุทธ์การสร้างนักร้องยอดนิยมของบริษัทแกรมมี่ เอ็นเตอร์เทนเมนต์ จำกัด

ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการสร้างนักร้องยอดนิยม บริษัทแกรมมี่ เอ็นเตอร์เทนเมนต์ จำกัด อาศัยแนวคิดกลยุทธ์ทางการตลาด การสื่อสารการตลาด และการสร้างภาพลักษณ์เป็นแนวคิดหลัก โดยแบ่งกระบวนการสร้างนักร้องยอดนิยมออกเป็น 2 กระบวนใหญ่ ได้แก่ 1) กระบวนการผลิตและสร้างสรรค์งานเพลง (production) ซึ่งมีขั้นตอนสำคัญได้แก่ การสรรหานักร้อง การทดสอบศักยภาพนักร้อง การเรียนร้องเพลง การหาแนวความคิดหลักงานเพลง การสร้างเนื้อร้อง-ทำนอง และการบันทึกเสียง และ 2) กลยุทธ์การสร้างนักร้อง (promotion strategy)

⁵¹ ณัฐภรณ์ สติกรกุล, “กระบวนการสร้างนักร้องยอดนิยมของบริษัทแกรมมี่ เอ็นเตอร์เทนเมนต์ จำกัด,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537), น. บทคัดย่อ.

สำหรับกลยุทธ์การสร้างนักร้อง อาศัยแนวคิดทางด้านการสื่อสารการตลาด และการสร้างภาพลักษณ์ โดยยึดหลักการกำหนดบทบาท สร้างสรรค์บุคลิกลักษณะนักร้องให้สอดคล้องกับผลงานเพลง โดยการดึงจุดขายของงานเพลงผนวกเข้ากับจุดขายของตัวนักร้องให้เกิดความลงตัว และสร้างเป็นภาพลักษณ์ที่ชัดเจนขึ้นมา โดยอาศัยแผนการตลาด และแผนการประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อประเภทต่าง ๆ ได้แก่ สื่อโทรทัศน์ วิทยุ หนังสือพิมพ์ และนิตยสาร

อลงกรณ์ ณ ระนอง⁵² ศึกษาเรื่อง ศิลปินไทยกับการมีส่วนร่วมทางการเมือง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะการเข้ามีส่วนร่วมทางการเมืองของศิลปินไทย ซึ่งความเป็นบุคคลมีชื่อเสียง (celebrity) ทำให้ศิลปินกลุ่มนี้มีอิทธิพลทางความคิด ความเห็น ค่านิยม และทัศนคติของคนในสังคมอย่างยิ่ง

ศิลปินเป็นกลุ่มบุคคลที่สำคัญกลุ่มหนึ่งของชาติ เป็นบุคคลที่ประชาชนทั่วไปเชื่อถือ หากศิลปินเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับเยาวชน ได้เข้ามามีส่วนร่วมและแนะนำให้เด็กหรือคนทั่วไปได้เข้าใจในเรื่องต่าง ๆ แก้ไขปัญหาต่าง ๆ รวมทั้งช่วยรัฐบาลพูดในเรื่องของการเมือง เศรษฐกิจ คนทั่วไปอาจจะเชื่อมากกว่านักการเมืองพูด นอกจากนี้ศิลปินเป็นสื่ออย่างหนึ่งที่มีความเป็นกลาง เป็นธรรมและเป็นแบบอย่างที่ประชาชนให้ความสนใจ เพราะประชาชนจะถูกสะท้อนความคิด ความเชื่อ และความศรัทธาของศิลปินเอง ทำให้ประชาชนเข้าใจและรับความคิด ความเชื่อ ความศรัทธาได้อย่างรวดเร็วและเป็นวงกว้าง เมื่อเป็นเช่นนี้ ศิลปินจึงเป็นสื่ออย่างหนึ่งที่ประชาชนให้ความสนใจ และเป็นกลาง เป็นธรรม เพราะประชาชนเห็นภาพลักษณ์ของศิลปินคือ “คนของประชาชน” และ “บุคคลมีชื่อเสียง”

กิจกรรมของการมีส่วนร่วมทางการเมืองเป็นไปในลักษณะของการออกเสียงเลือกตั้ง การรณรงค์หาเสียงเลือกตั้ง การเดินขบวน การเรียกร้องต่าง ๆ การสมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ตลอดจนการเข้าไปเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร

ลักษณะของการมีส่วนร่วมทางการเมืองของศิลปินเป็นผลสืบเนื่องมาจากปัจจัยด้านความสำนึกของตนเอง และปัจจัยด้านการกล่อมเกลากทางการเมือง ซึ่งได้แก่ ครอบครัว กลุ่มเพื่อน และสถาบันการศึกษา รวมทั้งอิทธิพลของเหตุการณ์ต่าง ๆ ทางการเมือง มิใช่มาจากการชักจูง ชูเชิญ บังคับหรือใช้อิทธิพลทางวัตถุ (เงิน) การมีส่วนร่วมเกิดจากความตั้งใจและการตัดสินใจ ความ

⁵² อลงกรณ์ ณ ระนอง, “ศิลปินไทยกับการมีส่วนร่วมทางการเมือง,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538), น. บทคัดย่อ.

พึงพอใจของตนเองโดยความสมัครใจ โดยมองเห็นประโยชน์ของการเข้ามีส่วนร่วม และมองเห็นว่าตนเองสามารถที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้

วิรุฬห์รัตน์ ผลทวี⁵³ ศึกษาเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างการใช้ฟรีเซนต์ราราทางโทรทัศน์ กับการตัดสินใจซื้อสินค้าของวัยรุ่น: ศึกษาเฉพาะนักศึกษาสถาบันราชภัฏ โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อ 1) ศึกษาทัศนคติของวัยรุ่นกับการโฆษณาสินค้าทางโทรทัศน์โดยใช้ดาราคือฟรีเซนต์รารา 2) ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจซื้อสินค้าของวัยรุ่น 3) เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการตัดสินใจซื้อสินค้าของวัยรุ่นกับการโฆษณาโดยใช้ดาราคือฟรีเซนต์ราราทางโทรทัศน์

ผลการวิจัยพบว่า 1) กลุ่มตัวอย่างวัยรุ่นเลือกสื่อโทรทัศน์ในการชมโฆษณามากที่สุด ส่วนใหญ่ชมโฆษณาในรายการข่าวทางสถานีโทรทัศน์กองทัพบกช่อง 7 ส่วนเวลาในการชมโทรทัศน์ คือ ช่วงเวลาช่วงภาคค่ำจนจบรายการข่าว 2) จากการโฆษณาสินค้าทางโทรทัศน์ที่ใช้ดาราคือฟรีเซนต์รารา กลุ่มตัวอย่างวัยรุ่นมีทัศนคติที่ดีต่อการโฆษณาที่ใช้ดาราคือฟรีเซนต์รารา โดยวัยรุ่นมีความประทับใจฟรีเซนต์ราราที่เป็นวัยรุ่นช่วงต้น คือ อายุระหว่าง 13 ถึง 19 ปีมากที่สุด และชอบฟรีเซนต์ราราที่มีอาชีพเป็น นางแบบ นายแบบ ที่เป็นสาวสวย หนุ่มหล่อ เมื่อกลุ่มตัวอย่างวัยรุ่นชมโฆษณาที่ใช้ดาราคือฟรีเซนต์รารา กับการชมโฆษณาที่ไม่ใช้ดาราคือฟรีเซนต์รารา ทำให้กลุ่มตัวอย่างวัยรุ่นมีความประทับใจในการชมโฆษณาสินค้าแตกต่างกัน คือ เมื่อชมโฆษณาสินค้าที่มีดาราคือฟรีเซนต์รารา มีส่วนทำให้สินค้าน่าสนใจมากขึ้น สำหรับการเลียนแบบฟรีเซนต์ราราในด้านต่าง ๆ พบว่ากลุ่มตัวอย่างวัยรุ่นมีการเลียนแบบภาษาพูดบ้างเป็นบางครั้ง ส่วนการเลียนแบบทางด้านท่าทาง การกระทำ การแต่งกาย พบว่ามีการเลียนแบบน้อยมาก 3) ในการโฆษณาสินค้าทางสื่อโทรทัศน์ พบว่า เมื่อกลุ่มตัวอย่างวัยรุ่นชมโฆษณาที่มีฟรีเซนต์ราราชวนโฆษณาสินค้า กับชมโฆษณาที่ไม่มีฟรีเซนต์ราราชวนโฆษณาสินค้า ทำให้เกิดผลในการเลือกซื้อสินค้าไม่แตกต่างกัน เนื่องจากปัจจัยที่สำคัญที่ทำให้วัยรุ่นซื้อสินค้าคือ มีความพอใจในตัวสินค้า ราคา และประโยชน์ที่จะได้รับจากสินค้ามากกว่า 4) เมื่อกลุ่มตัวอย่างวัยรุ่นจะซื้อสินค้า ฟรีเซนต์ราราที่โฆษณาสินค้ามีส่วนในการดึงดูดใจให้อยากลองซื้อสินค้า และช่วย

⁵³ วิรุฬห์รัตน์ ผลทวี, “ความสัมพันธ์ระหว่างการใช้ฟรีเซนต์ราราทางโทรทัศน์กับการตัดสินใจซื้อสินค้าของวัยรุ่น: ศึกษาเฉพาะนักศึกษาสถาบันราชภัฏ,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, 2540), น. บทคัดย่อ.

ส่งเสริมการตัดสินใจซื้อสินค้าได้มาก ซึ่งจะเป็นขั้นตอนสุดท้ายในการทำให้เกิดการซื้อสินค้าและเป็นเป้าหมายสำคัญที่สุดของงานโฆษณา 5) การโฆษณาสินค้ายังต้องใช้ฟรีเซนเตอร์ดาราในการโฆษณาสินค้าต่อไป เพราะมีส่วนสำคัญในการทำให้สินค้าน่าสนใจมากยิ่งขึ้น และมีส่วนช่วยในการส่งเสริมให้วัยรุ่นตัดสินใจซื้อสินค้าได้มาก

จากการศึกษาเรื่องบุคคล/ดารามีชื่อเสียงที่ผ่านมา จะเห็นได้ว่าบุคคลมีชื่อเสียง/ดาราคือกลุ่มบุคคลที่มีอิทธิพลต่อความคิด ทักษะคติ ค่านิยม ต่อคนในสังคม เพราะคนมีชื่อเสียง/ดารามีความถี่ที่จะได้รับการนำเสนอและเผยแพร่ผ่านทางสื่อมวลชนค่อนข้างสูง และสม่ำเสมอ ทำให้คนทั่วไปซึมซับ รับทราบ และให้ความสนใจเกี่ยวกับความเคลื่อนไหวต่าง ๆ ตลอดเวลา ก่อให้เกิดความเชื่อถือ ชื่นชอบ ชื่นชม และยอมรับความคิด ความเชื่อ ความศรัทธา และเกิดการเลียนแบบพฤติกรรม หรือแนวคิด ตลอดจนค่านิยม ของบุคคลมีชื่อเสียง และที่ผ่านมาจะเห็นได้ว่าบุคคลมีชื่อเสียง/ดารามีอิทธิพลและบทบาทหลาย ๆ ด้านในสังคมไทย อาทิเช่น บทบาทในการโน้มน้าวใจ การเปลี่ยนแปลงทัศนคติ การเป็นผู้นำทางความคิด เป็นต้น เห็นได้จากผลการวิจัยที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ที่ผ่านมามีการศึกษาศิลปินมีชื่อเสียง/ดารา ในแง่มุมของการมีอิทธิพลในการโน้มน้าวใจ การเปลี่ยนแปลงทัศนคติต่าง ๆ ซึ่งเป็นบทบาทของบุคคลมีชื่อเสียง/ดาราในส่วนที่หน้าที่ความรับผิดชอบในอาชีพที่เป็นเป็นโลกสาธารณะ แต่ยังไม่มีการวิจัยขึ้นใดที่ทำการศึกษาศิลปินมีชื่อเสียง/ดาราในแง่มุมที่เกี่ยวกับความเป็นส่วนตัวของพวกเขาเหล่านั้น เช่นเรื่องครอบครัวมาก่อน ซึ่งเป็นประเด็นที่ผู้วิจัยเกิดความสนใจที่จะทำการศึกษาเรื่องดังกล่าวเพราะเป็นเรื่องที่เป็นโลกส่วนตัว แต่ทำการศึกษานี้ในบุคคลที่มีสถานะเป็นบุคคลสาธารณะ และหากบุคคลมีชื่อเสียง/ดารามีอิทธิพลในด้านต่าง ๆ ตามที่กล่าวมาข้างต้น ถือได้ว่าบุคคลมีชื่อเสียง/ดาราคือผู้มีบทบาทในการสร้างกรอบแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ ให้แก่คนในสังคม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการเลียนแบบการแต่งกาย การแสดงออกทางท่าทาง การพูด การมีอิทธิพลในการตัดสินใจเลือกซื้อสินค้าหรือบริการ และการมีส่วนร่วมทางการเมือง แล้วสำหรับเรื่อง “ครอบครัว” บุคคลมีชื่อเสียง/ดารามีการสร้างกรอบแนวคิดเกี่ยวกับเรื่อง “ครอบครัว” ให้คนในสังคมได้รับรู้เรื่องราวเหล่านี้ได้อย่างไร โดยวิธีการใดเพื่อให้คนในสังคมยอมรับในนิยามที่ตนประกอบสร้างขึ้น และหากมีการต่อต้านจะมีวิธีการใดเพื่อทำให้คนในสังคมยอมรับนิยามที่ตนสร้างขึ้นมา รวมถึงมีการสร้างอุดมการณ์ หรือมายาคติอะไรบ้างให้แก่คนในสังคม